

FAKULTA
SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
Masarykova univerzita

KATEDRA
ENVIRONMENTÁLNÍCH
STUDIÍ

Krajinou environmentálních studií II

Populárně-naučné texty vyučujících a studentů

muni
PRESS

Krajinou environmentálních studií II

Populárně-naučné texty
vyučujících a studentů

KATEDRA
ENVIRONMENTÁLNÍCH
STUDIÍ

Masarykova univerzita, Brno 2016

doc. Mgr. Bohuslav Binka, Ph.D.
Mgr. Barbora Černík Bakošová
doc. PhDr. Jan Činčera, Ph.D.
Mgr. Jan Dostálík, Ph.D.
Bc. Dominika Grohmann
Bc. Dominik Grohmann
Mgr. Eva Fraňková, Ph.D.
Mgr. Jakub Jirků
RNDr. Naďa Johanisová, Ph.D.
PhDr. Jan Krajhanzl, Ph.D.
Mgr. Radoslava Krylová
Mgr. et Mgr. Šárka Křepelková
prof. RNDr. Hana Librová, CSc.
Mgr. Tereza Náhlíková
Mgr. Petra Němcová
Mgr. Vojtěch Pelikán
Mgr. Ivan Prouza
Mgr. Kateřina Rezková
Mgr. Lucie Sovová
doc. Mgr. Karel Stibral, Ph.D.
Mgr. Renata Svobodová
Ing. Zbyněk Ulčák, Ph.D.
Mgr. Martin Vyhnal
Mgr. Pavla Začalová

© 2016 Masarykova univerzita
Foto na obálce © Martin Vyhnal

ISBN 978-80-210-8337-0
ISBN 978-80-210-8336-3 (brož. vaz.)

Obsah

O smyslu jednoho vysokoškolského pracoviště	7
O Katedře environmentálních studií	9

Studenti

DOMINIK GROHMANN: Emancipace rostlin?.....	15
JAKUB JIRKŮ: Palmový olej a jak se v tom vyznat	23
TEREZA NÁHLÍKOVÁ: Časotvar upředemný ze svého příběhu	31
PETRA NĚMCOVÁ: Družstevní elektrárny – realistická chiméra	36
DOMINIKA GROHMANN: Autentické bytí Josefa Šafaříka.....	44
PAVLA ZAČALOVÁ: Znovu ocenit Boží dary	51

Doktorandi

RADOSLAVA KRYLOVÁ: Tak trochu jiná divočina.....	59
LUCIE SOVOVÁ: Ve spíži holandských doktorů	66
BARBORA ČERNÍK BAKOŠOVÁ: Temné odtiene zeleného hnutia	72
ŠÁRKA KŘEPELKOVÁ: Jak se zamilovat do přírody	77
VOJTĚCH PELIKÁN: Environmentalismus je mrtev – ať žije neo-environmentalismus!....	85
IVAN PROUZA: Matka Země na lavici žalobců	91
RENATA SVOBODOVÁ, VOJTĚCH PELIKÁN: S klimaskeptiky na věčné časy	96
MARTIN VYHNAL: 100% podfuk aneb Jak si Nový Zéland lže do kapsy	102
KATEŘINA REZKOVÁ: Co o Zemi vlastně víme.....	108

Členové katedry

HANA LIBROVÁ: Otec Kondelík	117
BOHUSLAV BINKA: Za Arne Naessem aneb vzpomínka na člověka, který chybí	122
KAREL STIBRAL: Skleník a záhon lepší lesa?	128
NAĎA JOHANISOVÁ: Solidární ekonomika jako cesta k udržitelnosti: případ České republiky	132
JAN ČINČERA: Vývoj environmentální výchovy jde od frustrace k úspěchu.....	139
Následovat vnitřní kompas. S ekologickou ekonomkou EVOU FRAŇKOVOU o tématu nerůstu a o alternativách k mainstreamové ekonomii.....	143
JAN KRAJHANZL: Nádechy českého ekohnutí po 25 letech.....	149
JAN DOSTALÍK: Gorazd Čelechovský: Města jako systémy.....	159
ZBYNĚK ULČÁK: Intelekt v duši, na botách bláto.....	166

O smyslu jednoho vysokoškolského pracoviště

Publikace spojené s propagací můžeme, s jistou mírou zjednodušení, rozdělit do tří poměrně odlišných typů.

První, nejproblematictější můžeme označit jako „falešně fasádový“ – tvůrcům v takovém případě nejde o přiblížení zásadních informací, ale o vytvoření zdání blýskavé přitažlivosti, která je většinou v přímém kontrastu s realitou. Sportovci si v tomto fasádovém světě před třiceti lety neustále připalovali cigarety a čím více jich bylo, tím oslnivější výkon podávali. Dnes se stejně „logicky“ propojuje rodinné bohatství s bankovní půjčkou či atraktivita s limonádou. Ovšem svět falešných fasád dorazil i do vysokoškolského prostředí, takže pohádkově bohatí absolventi špatných škol si na velkoplošných billboardech podávají ruce s atraktivními blondýnami škol ještě horších. Vše, co jsem se za svůj život o světě dozvěděl, mi v případě setkání se s blýskavou fasádou říká jedině: rychle pryč.

Druhý, výrazně méně problematický druh reklamy pouze zdůrazňuje pozitivní stránky propagovaného. Nelže, ale pravdu říká ve zkratce a umně. Zaostřuje na existující detaily, u kterých lze předpokládat, že se budou líbit. Využívá čísla i tam, kde o matematický kalkul (natož o počtářství) vůbec nejde. I když je má touha utéct od propagace umných zkratek mnohem menší než v případě falešných fasád, stejně v určité míře zůstává. Pokud se význam informace či vlastnosti měří jeho atraktivitou směrem k publiku – skutečný smysl a jádro toho, co děláte, se tak jako tak odsouvá stranou. Podobně jako v prvním případě chybí niterný vztah k tomu, co jsem.

Naštěstí existuje i třetí možnost. Místo falešných fasád a umných zkratek zacílit na to podstatné – na to čím a proč jsem. I když jsem hrdý na to, že zájem o naši katedru v posledních letech roste (a nikdy nebyl malý), i když jsem hrdý na to, že k nám jako kmenoví zaměstnanci nastupují odborníci

z nejlepších evropských škol, nic z toho příliš nevypovídá o podstatě toho, o co na naší katedře usilujeme.

Namísto obrovského billboardu či sady čísel o naší úspěšnosti si Vám tedy dovolíme předložit dvacet čtyři textů studentů, absolventů, doktorandů a kmenových zaměstnanců Katedry environmentálních studií FSS MU, které (snad) poměrně přesně mapují to, co nás zajímá, to, co jsme, a také to, čím bychom chtěli být.

Věřím (s určitým rozechvělým těšením), že byste se u jejich četby nemuseli nudit.

Bohuslav Binka
vedoucí Katedry environmentálních studií, Fakulty sociálních studií,
Masarykovy univerzity

O Katedře environmentálních studií

Environmentální studia se věnují zkoumání toho, co se odehrává mezi člověkem a jeho prostředím. Fascinuje nás, jak příroda a krajina působí na život společnosti a také to, jak se lidé do svého životního prostředí otiskují. S největší pozorností pak sledujeme, jaký je vliv člověka na přírodu, krajinu a životní prostředí dnes, na začátku 21. století: jaké jsou dopady lidské činnosti na přírodní svět, jaké jsou kořeny současného stavu a co můžeme každý udělat pro to, aby byl život společnosti environmentálně udržitelnější.

V prostoru mezi člověkem a přírodním světem se otevírá široká oblast rozmanitých témat. Na naší katedře se proto setkáte s odborníky, kteří se zabývají vazbou člověka k přírodě z hlediska sociologie, ekonomie, psychologie, politiky, historie, filosofie, etiky, estetiky, ale také přírodních věd. Ve své práci se snažíme propojovat vědecký výzkum s poznatky z praxe a porozumění environmentálním dějinám s výhledy do budoucna. Spolupracujeme na místní, celostátní i zahraniční úrovni s řadou partnerských organizací, od Lipky přes Ministerstvo životního prostředí ČR a Hnutí DUHA až po Schumacher College.

Bakalářské studium

Environmentální studia na bakalářském stupni otevíráme pro absolventy a absolventky všech druhů středních škol, kterým nabízíme široký rozhled v problematice vazeb mezi společností a přírodním světem. Během tříletého

prezenčního studia přitom věnujeme významný prostor otázkám ochrany přírody, krajiny a životního prostředí a jejím kulturním, společenským, ekonomickým a politickým souvislostem.

Kurzy bakalářského studia propojují poznatky *přírodních věd* (ekologie, geografie, biologie aj.), *společenských věd* (ekologická ekonomie, sociologie, filosofie, historie aj.) a širokého spektra *prakticky zaměřených kurzů* (podnikání, ekovýchova, neziskové organizace, hospodaření v krajině ad.). Během studia absolvují studenti *více než 80 hodin praxí* zabývajících se životním prostředím.

Protože environmentální studia nabízejí řadu různorodých témat, považujeme za důležité, aby si studenti sami mohli zvolit svou studijní cestu – na výběr dáváme *více než 30 volitelných kurzů a 3 studijní zaměření*. Každý si přitom může „namíchat“ do svého rozvrhu kurzy různých zaměření:

- *Sociálně-ekologické podnikání* nabízí specializaci na podnikání, které má jiné cíle než jen zisk, ať už ve sféře sociální, environmentální, nebo kulturní. Je tedy primárně zaměřeno na praktické dovednosti užitečné v podnikatelském světě, ale zároveň se snaží tento svět teoreticky a kriticky nahlédnout a přesáhnout.
- *Občanská angažovanost a veřejná správa* je ucelenou průpravou pro všechny, kteří se chtějí zasazovat o ochranu přírody a životního prostředí v rámci neziskových organizací, ve státní správě či samosprávě. Kurzy seznamují s činností environmentálních organizací a učí praktickým znalostem a dovednostem, jako je vedení projektů, získávání finančních prostředků na neziskovou činnost, (spolu)práce s lidmi a další.
- *Kulturní environmentalistika* je určena těm, kdo se zajímají o kořeny a širší souvislosti environmentálních problémů. Získáte zde jedinečný kulturně-historický přehled, který je solidním základem pro navazující studium společenskovědních i humanitních oborů.

Environmentální studia jsou *dvouoborové studium* – bakalářské studium environmentálních studií tedy probíhá současně se studiem jiného oboru, ať už na Fakultě sociálních studií, či na Filosofické, Přírodovědecké nebo Ekonomicko-správní fakultě.

Magisterské studium

Více než 16 let představují magisterská environmentální studia *unikátní obor, kde se setkávají absolventi nejrozličnějších bakalářských programů* – společenských i přírodovědných, ekonomických i právních, uměleckých i technických. Vzniká tak pestrá společnost, ve které studenti společně s akademiky mnoha disciplín a profesionály z praxe překračují hranice jednotlivých oborů a rozšiřují a prohlubují svůj pohled na vazbu člověka a jeho prostředí.

Studijní *praxe v rozsahu 100 hodin* jsou důležitým krokem k budoucí profesi. *Více než 35 volitelných kurzů* (vzájemně volně kombinovatelných) a *4 studijní zaměření* dávají našim studentům možnost zvolit si svůj profesní směr:

- *Společenskovední reflexe environmentálních problémů* se zabývá vazbami mezi člověkem a přírodou na kolektivní i individuální úrovni. Studenti získávají vhled do vybraných sociologických, psychologických, filosofických a etických teorií, osvojují si metody vědecké práce v terénu a mají také možnost věnovat se tvorbě odborných textů.
- *Občanská sféra a politika* je zaměření určené těm, kdo chtějí svoje profesní uplatnění spojit s aktivním občanstvím ať již v rámci veřejné správy, neziskových nevládních organizací, nebo politické aktivity.
- *Město, venkov, krajina* se zaměřuje na environmentální souvislosti proměn fyzického prostředí (přírodního i umělého) a na jejich společenskovední reflexi. Pro toto zaměření jsou charakteristické terénní exkurze.
- *Ekologická ekonomie* je určena studentům, kteří se zajímají o ekonomické souvislosti ekologické krize, o kritiku ekonomického středního proudu a o hledání alternativ v oblasti ekonomické teorie, veřejných politik i (eko-sociální) podnikatelské praxe.

Doktorské studium

Dvakrát ročně se k nám můžete hlásit do doktorského studia na humanitní environmentalistiku, která je akreditována jako součást doktorského programu sociologie. Doktorské studium přitom otevíráme nejen pro absolventy našich bakalářských a magisterských programů, ale také pro absolventy

hlásící se z jiných fakult a oborů, například ze sociologie, filosofie, historie, žurnalistiky, psychologie, biologie, ekologie, ochrany a tvorby životního prostředí, geografie či zemědělských věd. Právě díky tomu vzniká na naší katedře široce mezioborové prostředí, ve kterém se společně učíme dívat na environmentální témata optikou různých vědeckých disciplín.

Doktorské studium v prezenční a kombinované formě přitom probíhá podle individuálního studijního plánu a úspěšné získání doktorátu předpokládá vlastní publikační činnost. Prostředí katedry je otevřené iniciativě doktorandů – ti mají například možnost zapojit se do výuky nebo se podílet na přípravě a řešení výzkumných projektů.

Studenti

Emancipace rostlin?

Dominik Grohmann

V posledních desetiletích se pohled na rostlinné organismy začíná měnit. Objevují se vědecké studie dokazující, že rozdíl mezi živočichy a rostlinami není tak propastný, jak se na první pohled zdá. Je stále více překvapující, čeho všeho jsou rostliny schopny – a na druhou stranu čeho jsme stále „schopni“ my lidé. Kdo ví, třeba právě nové vědecké poznatky pomohou při emancipaci rostlin od ne/lidského útlatku.

Když v roce 1975 vydal Peter Singer svoji knihu *Animal Liberation* (Osvobození zvířat), výrazně přispěl k nástupu hnutí za práva zvířat. Četné vědecké studie dokazovaly (a dokazují), že zvířata cítí bolest a utrpení stejně jako člověk. Způsob zacházení se zvířaty se Singerovi jednoznačně příčil, a tak ve své knize nabádá k vegetariánství a k životu nepodílejícímu se na páchání zla. Vždyť týrání a zabíjení zvířat je stejně ohavné jako u člověka, u kterého nám to (morální i právní) zákony zakazují.

Nemálo vědeckých prací ale ukazuje, že bolest pociťují i rostliny. A tato zjištění nepocházejí jen z posledních let. Již v roce 1848 se experimentální psycholog Gustav Theodor Fechner na základě svých pokusů domníval, že rostliny projevují emoce a náklonnost a dokážou mezi sebou komunikovat. Na začátku dvacátého století se pak indický vědec Jagadish Chandra Bose domníval, že objevil u rostlin citlivý nervový systém. Při různých stresových situacích se podle něj každá část rostliny chová velmi podobně jako svaly živočichů při křeči. Navíc zjistil, že rostliny rostou rychleji v prostředí příjemné hudby, a naopak pomaleji při drsných a nepříjemných zvucích.

Na práci Boseho pak v šedesátých letech navázal Cleve Backster, specialista CIA. Zkoumal reakce jednotlivých rostlin na různé situace pomocí

detektoru lži, zachycujícího například změnu elektrického odporu kůže, potažmo listu. Backster zjistil, že rostliny jsou schopny projevovat emoce podobně jako člověk. V případě zalévání reagovala rostlina odlišně, než když jí někdo podpaloval listy. Dokonce byla schopna rozeznat člověka, který ji zaléval a který jí naopak ubližoval pálením, a tak již pouze v jeho přítomnosti reagovala podobně, jako by jednu ze dvou činností přímo vykonával. Nicméně Backsterovy pokusy a jeho teorie „primární percepce“, tedy velmi vysoké schopnosti rostlin vnímat, nejsou vědeckou obcí příliš přijímány. Podle mnoha vědců Backster používal nevhodnou metodologii. Když se pak o stejné pokusy pokoušeli jiní experimentátoři, ke shodným výsledkům nedošli.

Přesto má Backster své následovníky. Kniha *The Secret Life of Plants* (Tajný život rostlin, 1973) od Petera Tompkinse a Christophera Birda na něj přímo navazuje a jeho pokusy rozšiřuje. Nicméně i ta je hlavním proudem přírodovědy řazena mezi kontroverzní a pseudovědeckou literaturu.

Rostlinný mozek

I dnes ale najdeme řadu badatelů, kteří rostliny z obdobného hlediska zkoumají a jsou považováni za seriózní. Jedním z nich je i slovenský profesor botaniky František Baluška, zabývající se rostlinnou neurobiologií. Ačkoliv podle něj rostliny nemají specializované nervové buňky – neurony – jako živočichové, vzruchy jsou v buňkách rostlin přenášeny stejně jako u živočichů pomocí akčních potenciálů a chemických látek. „V tomto směru se rostlinná buňka chová přesně jako neuron. Samozřejmě že se rostlinné a živočišné buňky liší, ale senzorické a neuronální principy jsou u nich velmi podobné,“ říká Baluška v rozhovoru pro *7.G*. Případná kritika, je-li název specializovaného vědního oboru *rostlinná neurobiologie* namístě, tedy z jeho hlediska postrádá odůvodnění.

Podle Balušky jsou na úrovni buněk rostliny v podstatě komplexnější než živočichové. Ačkoliv nemají nervovou soustavu, jejich složitost lze podle slovenského profesora charakterizovat takzvanou neuronální soustavou: „Neuronální soustavu chápu jako systém buněk propojený chemickými a elektrickými synapsemi. A tyto synapse koordinují a integrují mnohobuněčné organismy do jednotného celku,“ vysvětluje. Například při namočení špiček kořenů třicetimetrového stromu do vody zareagují jeho listy v podstatě

Foto: Ryandbee

okamžitě uzavřením pórů. A tento mechanismus funguje i naopak. Například při experimentech s kukuřicí florentský profesor Stefano Mancuso (s nímž Baluška spolupracuje) zjistil, že při popálení listů téměř okamžitě nastanou elektrické změny v kořenových špičkách. Ty se pak dají označit jako centra této neuronální soustavy. Kořenové buňky totiž vykazují nejvyšší neuronální aktivitu, a dokonce mezi sebou komunikují, „takže celá soustava kořenových špiček, kterých bývá v jedné rostlině tisíce, se chová na způsob difuzního rostlinného mozku,“ konstatuje Baluška.

Bajka o akátech a antilopách

Rostliny mají jednu velkou evoluční nevýhodu – nemohou se pohybovat, nebo alespoň nikterak rychle. Proto si vyvinuly důmyslné mechanismy, které jim tento deficit pomáhají smazat.

V souvislosti s rostlinami lze například hovořit o paměti. Pokud je některá rostlina vystavena mírnému suchu, dokáže si tuto zkušenost zapamatovat a v případě následného extrémního sucha ji využít a přežít – na rozdíl od kolegyně stejného druhu, která bez předchozí zkušenosti tuto extrémní situaci nepřežije.

Některé zkušenosti si však rostliny mohou předávat i navzájem. Známý příklad praví, že když vedle sebe postavíte zralé a nezralé ovoce, nezralé dozraje rychleji, než kdyby bylo osamoceno. Zralejší plody totiž dokážou vylučovat látky, které jeho méně zralé příbuzné přimějí zrát rychleji. Tento typ komunikace je sice chemický, ale dá se říct, že vykazuje všechny lingvistické charakteristiky řeči. Rozluštění „rostlinné abecedy“ je podle Balušky sice v úplných začátcích, věří ale, že časem se tento úkol podaří.

Jestli o jakési inteligenci rostlin stále úspěšně pochybujete, seznamte se s příběhem o akátech a antilopách z jižní Afriky. Před patnácti lety začaly v poušti Kalahari vymírat antilopy. Zjistilo se, že za to může právě akát, kterému antilopy ožíraly listy. Při velkém suchu akáty vylučují toxické taniny (trísloviny) s cílem chránit se před býložravci, kteří by jim listy spásali. Přišlo se ale na to, že akáty začnou produkovat taniny ještě dříve, než k nim sucho dorazí. Pomocí větru se totiž od jiných akátů (ke kterým se již suché počasí dostalo) o přicházejícím suchu dozvědí a před okusováním listů se brání preventivně. Antilopy si ovšem na oplátku vyvinuly strategii okusování akátů proti větru. Problém však nastal v okamžiku, kdy se na místě vytvořila přírodní rezervace ohraničená ploty. Antilopy tak musely začít požírat akáty již vylučující taniny, což pro ně nakonec mělo fatální následky.

Vědomí možná, intelligence určitě

Tento příběh naznačuje, že důmyslné strategie přežívání existují i v rostlinné říši. Navíc by se dalo hovořit i o druhovém altruismu. K němu se však vědci stavějí obezřetněji. Daniel Chamovitz, izraelský biolog a autor knihy *What a Plant Knows* (Co rostlina ví), uvádí příklad javoru. Ten, když je napaden hmyzem, vyšle chemický signál do vzduchu a kolem stojící javory začnou tvořit látky odpuzující hmyz.

Na příkladu pouštního keře *Ambrosia dumosa* zase vědci odhalili komunikaci mezi kořenovými systémy jednotlivých jedinců. Jedna rostlina dokázala rozpoznat polohu kořenového systému sousedící rostliny a vyhnout se mu, aby mezi sebou navzájem nesoupeřily o půdní živiny a vodu.

Zda tyto příklady odkazují k nějaké formě solidarity, nebo jde pouze o evoluční zkušeností ověřený mechanismus přežití, lze v této fázi výzkumů jen spekulovat.

Stejně tak zůstane ještě dlouho nezodpovězená i otázka, zda je rostlinná komunikace vědomá. „Naše schopnost zkoumat vědomí je totiž velmi omezená i u živočichů. Ale můžeme předpokládat, že rostlinné vědomí bude velmi vysoké – i když třeba rostlinně-specifické,“ poznamenává Baluška. Vědomí je u zvířat a u lidí pro přežití důležité – umožňuje inteligentní a rychlé reakce na prostředí. Není tedy důvod domnívat se, že rostliny žádné nemají, ačkoliv důkazy pro to prozatím (kvůli našemu – navzdory veškerému pokroku – stále ještě omezenému poznání) nejsou.

O inteligenci rostlin se ale dle Balušky mluvit dá. „Rostlinná inteligence umožnila těmto nepohyblivým – často velkým a dlouhověkým – organismům přežít až dodnes. Tím, jak reagují na změny prostředí, jak uchovávají svoje zkušenosti pro budoucí situace a dokážou si je mezi sebou předávat. U nejvyšších rostlin, které vstoupily do koevoluce s živočichy a lidmi, jim jejich inteligence umožnila nejen aktivní interakci s nimi, ale v některých případech až jejich manipulaci.“ Některé rostliny například umějí přivolat potřebný druh hmyzu. Když jsou třeba kořeny kukuřice napadeny jistým druhem malých červů, začne celá rostlina vylučovat do ovzduší látky přitahující větší druh červa, který ony menší červíky požírá. Rostlina tabáku si zase dokáže přivolat různé druhy opylovačů podle aktuální potřeby a tak dále.

Rostlinný paralen

Vraťme se ale k úvodnímu pocitu bolesti. Podobně jako o vědomé komunikaci či solidaritě lze o vnímání bolesti rostlinami zatím v podstatě pouze spekulovat. Prokazatelné jsou však reakce na stresové situace, kterých ve svém životě rostlina zažívá obrovské množství, a to především kvůli své již zmiňované evoluční nevýhodě – nepohyblivosti. Musí mít tedy velmi vysokou schopnost

„vnímat“ negativní vjemy – nezodpovězenou otázkou zůstává, jak tyto vjemy „pocituje“, protože kvůli nepohyblivosti na ně musí velmi rychle zareagovat a spustit ochranné a léčivé procesy při poranění a stresu. František Baluška navíc dodává, že v takových situacích „produkují rostliny obrovský arzenál chemických látek, které u lidí a zvířat (tedy zřejmě i u rostlin) potlačují bolest, snižují teploty nebo mají hojivé účinky“.

Jednou z těchto látek je i takzvaný stresový rostlinný hormon etylen, v minulosti používaný jako velmi účinné anestetikum při operacích. A rostliny jej využívají podobně. Slovy Balušky: „Etylen si dávkuje podle síly stresové situace.“ V podstatě platí jednoduchá rovnice: čím více stresu, tím více produkovaného etylenu.

Produkce etylenu se mi v debatě, zda rostliny cítí, nebo nikoliv, jeví už jako poměrně silný argument. Ve prospěch názoru, že rostliny mohou cítit a vnímat třeba právě bolest, samozřejmě nemluví jen výsledky Františka Balušky a jeho akademických kolegů ze Společnosti rostlinné signalizace a chování. Vedle již zmiňovaných biologů Stefana Mancusa a Daniela Chamovitze lze zmínit třeba Matthewa Halla a jeho knihu *Plants as Persons* (Rostliny jako bytosti) nebo filosofa Michaela Mardera a jeho články o morálním statusu rostlin.

Jenže pokud opravdu dospějeme k závěru, že rostliny cítí bolest, dostane Singerova etika poměrně „na frak“, protože ani vegetariánství by nakonec nebylo dostatečně vhodným nástrojem neúčasti na zlu – nepodílení se na mezidruhovém rasismu, jak Singer popisuje náš vztah ke zvířatům. Pokud bychom stále trvali na jeho tezi, že do oblasti morálního spadá vše, co cítí bolest, pak bychom do něj museli zahrnout i rostliny. Což by nepochybně vedlo k výrazným problémům.

Fruktariáni všech zemí...

Přesto už nyní najdeme životní způsob, který by Singerově etice aplikované na rostliny vyhovoval. Idea *fruktariánství* spočívá v konzumaci pouze plodů rostlin tak, aby rostlina nezahynula, případně aby nebyla vůbec poškozena. Ideálem je jíst pouze ovocné plody (odtud název fruktariánství – fruktóza), které již nejsou součástí rostliny – tedy třeba spadlé jablko. Dovoleno je však

jíst i utržené jahody a další plody, kterým ani zemská gravitace nepomůže oddělit se od rostliny. Fruktariáni ale často jedí i různé druhy ořechů a semen, čímž sice nesplňují „ovocnářský“ požadavek, dodržují však imperativ neubližovat rostlinám. A jelikož se jedná o další stupeň následující po *vitariánství*, což je v podstatě veganství bez tepelné úpravy, ani fruktariáni si ovoce či eventuálně jiné plody nikterak neupravují a jedí je zcela syrové. Pokud byste se rozhodli tímto směrem vydat, doporučuji načíst potřebné informace, jelikož ani vitariánem, ani fruktariánem se nelze stát ze dne na den.

Pokud ale konečně opustíme Petera Singera – jelikož důvodem pro vegetariánství nemusí být jen snaha nepáchat zlo a utrpení zvířatům (pokud ano, pak by dotyční vegetariáni a vegetariánky mohli či měli uvažovat o přechodu na fruktariánství) –, můžeme najít několik jiných variant, které se s novým morálním statutem rostlin vypořádávají.

Tou první mohou být hodnoty propagované biodynamickým zemědělstvím. Jedná se především o změnu pohledu na rostliny a chování vůči nim, ať již jde o jejich zkoumání, šlechtění nebo pěstování.

Nezpronevěřovat se životu

Biodynamický pohled ale nyní nechme stranou. Inspirovat nás totiž v této souvislosti může i nobelista Albert Schweitzer. Jeho *nauka úcty k životu* se snaží o nové vymezení hranic morálního světa, v němž má hodnotu samu o sobě především život. Schweitzerova biocentrická etika nám poskytuje návod na morální život, aniž bychom museli argumentovat jakýmkoliv schopnostmi cítit bolest či slast. Hodnotné je podle něj to, co život uchovává a podporuje, a naopak zlé je život ničit a omezovat.

Na první pohled abstraktní a neudržitelné požadavky této etiky Schweitzer dovysvětluje příkladem venkovana, „který na louce pokosil tisíce květů jako krmivo pro krávy. Ten se má střežit, aby cestou domů bezmyšlenkovitě neuškubl nějaký kvítek u cesty, neboť tím se zpronevěřuje životu, jelikož k tomu není nucen nezbytností.“ Především bezmyšlenkovitě ničený život, ať již jde o rostlinu, zvíře nebo člověka, je pro Schweitzera nepřijatelný.

Podobně soudí i zmiňovaný Michael Marder: „Jde především o to neredukovat rostliny na pouhé zdroje karbohydrátů a vitamínů nebo na dnes tak

vášnivě podporovaná biopaliva.“ V současných debatách to třeba znamená opustit i myšlenku genetické modifikace rostlin, při níž se provádí rostlinná vivisekce a záměrná sterilizace.

„Staronové“ poznatky o rostlinách nám tedy mohou pomoci přiznat jim určitá práva. Ostatně příklad si můžeme vzít ze Švýcarska, kde pokusy na rostlinách podléhají již podobným pravidlům jako pokusy na zvířatech. Nemusí se tedy nutně jednat o zákaz konzumovat rostliny (stejně tak dle mého názoru nejde o to, nejíst zvířata, ale daleko spíše o to, zajistit jim důstojné podmínky k životu), ale o vytvoření nového postoje k rostlinám, který je bude alespoň respektovat jako živé bytosti. „Osvobození rostlin by jim mělo především umožnit být tím, čím jsou,“ uzavírá Michael Marder.

Související odkazy:

Články Michaela Mardera: www.michaelmarder.org; Společnost pro rostlinnou signalizaci a chování: www.plantbehavior.org/index.html; film o fruktariánech: <http://vimeo.com/36666602>.

Publikováno v Sedmé generaci 2/2013.

Autor je potulný sadař, profesionální žonglér, redaktor *Sedmé generace* a včelař. Kromě toho pracuje v Hnutí Brontosaurus a s rodinou rekonstruuje dům pomocí ovčí vlny a hlíny.

Palmový olej a jak se v tom vyznat

Jakub Jirků

Ačkoliv se zde žďáření lesa kvůli plantážím odehrává každý rok, byl rozsah požárů, které od července do listopadu 2015 sužovaly Indonésii, mnohonásobně větší než obvykle. V důsledku klimatického jevu zvaného El Niño oheň tentokrát nebyl včas uhašen pravidelným monzunem, plameny dlouhé měsíce pustošily lesy, plantáže, vesnice. A také jedny z nejzachovalejších deštných pralesů na Zemi, které představují domov pro ohrožené druhy, jako jsou orangutan, nosorožec, slon trpasličí či tygr sumaterský.

Podle oficiálních statistik mají požáry na svědomí osmnáct lidských životů, bezprostředně byla postižena více než desetina obyvatel dvousetpadesátimilionové země. Evidováno bylo přes půl milionu případů infekcí dýchacích cest, mluví se také o stovkách tisíc nechtěných potratů.

Během několika měsíců Indonésie vypustila do ovzduší přibližně 1,8 gigatun CO_2 , což je víc, než kolik činí roční produkce Německa a Kanady dohromady, případně dvojnásobek ročních emisí veškeré dopravy v USA. Strážlivé odhady vyčísľující rozlohu spálené země přesahují dva miliony hektarů. Do českých médií si tyto události zprvu razily cestu pomalu, větší prostor dostaly až koncem roku. Zejména díky šíření na sociálních sítích nicméně vyvolaly v určitém okruhu tuzemské veřejnosti značný zájem.

Foto: tristantan

Žhavá komodita

Olej z palmy olejné je součástí mnoha potravin naší denní spotřeby – od sušenek přes čokolády, chipsy, zmrzliny či margaríny až po instantní polévky a pečivo. Dobrá viskozita jej předurčuje i k použití v kosmetice – ve rtěnkách, v krémech či šampónech. Pro odolnost vůči vysokým teplotám se hojně používá k fritování ve stancích rychlého občerstvení. Motoristé si jej také mohou načerpat do nádrže v podobě biopaliva. Shrnutí: dnes tento exotický olej najdeme ve více než polovině maloobchodních produktů.

V Indonésii se s plošným pěstováním palmy olejné začalo v sedmdesátých letech, tedy za vlády diktátora Suharta. Již tehdy byla produkce palmového oleje spojována se sociálními konflikty, především s vyháněním tradičně, a tedy v podstatě ekologicky hospodařících farmářů. A také s masivními migračními programy, jejichž cílem bylo přesídlit statisíce městských obyvatel za prací do dosud nezalidněných oblastí. Další rozmach

palmoolejních plantáží přišel s pádem režimu a s ekonomickou liberalizací, kterou využívaly především staré korupční struktury. Od roku 1997 se i díky přílivu zahraničních investic a vzrůstající globální poptávce po levných olejích zvýšila indonéská produkce více než trojnásobně. Dnes se palmoolejné plantáže v Indonésii rozkládají přibližně na patnácti milionech hektarů, celkem indonéské souostroví uspokojuje více než polovinu světové poptávky po tomto tuku. Zbytek pokrývá z velké části Malajsie, mezi pěstitele patří i Nigérie, Ghana, Kolumbie, Brazílie a další země jihu, do kterých plantáže nyní expandují.

V Indonésii samotné se plantáže rozšiřují z více než poloviny na úkor lesů. Příslušné firmy nejdříve vytěží hodnotné pralesní dřevo, načež zbytek zapálí, aby popel pohnojil nově vzniklou plantáž. I během loňských požárů se takřka dvě třetiny ze 130 tisíc ohnisek nacházely buď přímo v nově zřizovaných plantážích, nebo v okolních lesích, kam se oheň šířil. I nezáměrně vyžďářená půda je každopádně vítaným prostorem pro další rozšiřování plantáží, ke kterému by dříve nebo později došlo tak jako tak.

Pragmatické řešení

Palma olejná je plodinou velmi výhodnou hned z více důvodů. Její výtěžnost na hektar osázené plochy je pětikrát až desetkrát větší než u jiných olejnin (řepka, slunečnice, sója). Teoreticky tak má potenciál šetřit plochu, na které je potřebné množství oleje pěstováno. Jde však o potenciál relativní: palma olejná, na rozdíl třeba od řepky, nemůže růst v mírném pásu či ve stepích, neboť vyžaduje specificky vlhké a teplé klima. Dá se tedy pěstovat jen v oblastech, které bývají přirozeně biologicky velmi bohaté.

Velmi výhodný je palmový olej pro použití do kosmetiky a hygienických prostředků – nemá totiž výrazný zápach. Z potravinářského hlediska je pak lákavý především proto, že se nemusí uměle a nezdravě ztužovat a při smažení se méně přepaluje. Nicméně o zdravotních přínosech tohoto oleje panují pochybnosti, zejména kvůli vysokému množství nasycených mastných kyselin, které jsou podle lékařů zodpovědné za zvýšený výskyt kardiovaskulárních onemocnění včetně infarktu. Palmový olej má těchto kyselin jen o trochu méně než vepřové sádlo. Tedy hodně.

V mnoha ohledech je tedy palmový olej pragmatickým řešením, které pomáhá k zajištění „potravinové bezpečnosti“. Je totiž zdaleka nejlevnějším, a tedy i světově nejrozšířenějším rostlinným olejem. A pro jeho nesnadné nahrazení se nevládní organizace a evropské firmy zapojené v produkčním řetězci snaží vymyslet způsob, jak tuto plodinu pěstovat udržitelněji.

Světový fond na ochranu přírody (WWF) se už před patnácti lety – po neúspěšných snahách o ochranu amazonských pralesů – rozhodl změnit strategii a začal s firmami a pěstiteli spolupracovat. Společnou platformou se stal Kulatý stůl udržitelného palmového oleje (RSPO). Relativně rychle se podařilo přesvědčit k partnerství společnost Unilever, největšího zpracovatele palmového oleje a výrobce potravin i kosmetiky, na jehož hlavu se dlouhou dobu snášela největší kritika, postupně se připojily i západoevropské obchodní řetězce Migros, Salisbury's a Tesco. Především ze strachu z omezení přístupu na západní trhy se pak přidaly také malajské a indonéské svazy pěstitelů palmového oleje.

Jednání o nastavení pravidel RSPO byla složitá a vleklá. V roce 2007 byla certifikována první plantáž, o rok později putovala do Evropy první dodávka „udržitelného“ oleje. Dnes má RSPO přes dva tisíce členů včetně největších světových potravinářských firem typu Nestlé, Mondelés, Kellogg's, Johnson & Johnson, Mars či Ferrero a také desítek velkých pěstitelů palmy olejné. Na certifikovaných plantážích se nyní pěstuje pětina světové produkce. Tento úspěch však mnozí označují za „greenwashing“ – natírání reality na zeleno. Ve výkonné radě RSPO sedí šestnáct zástupců různých skupin, přičemž ekologické a sociální organizace zastávají jen čtyři křesla.

Děravá udržitelnost

Co se týče samotné certifikace, existuje základní dělení: pro pěstitutele a pro dodavatele. Obě jsou propojená, avšak zásadní je ta první, která určuje, za jakých podmínek je možné certifikovaný palmový olej produkovat. Ošetřuje především ochranu deštných pralesů a domorodých komunit – například sociální podmínky na plantážích, práva žen a dětí či používání pesticidů.

Dohoda chrání pralesy panenské, nechrání však pralesy sekundární, již určitým způsobem těžené – i ty přitom stále mají vysokou biologickou

hodnotu. Pravidla nezakazují ani přeměnu rašelinišť na palmoolejné plantáže. Při vysoušení rašelinišť, která jsou zásobárnou uhlíku, přitom dochází k několikanásobně většímu uvolňování CO₂ než při mýcení pralesa. Naopak za světlou stránkou certifikací lze považovat, že přiznávají – na rozdíl od indonéské ústavy – domorodým kmenům právo na jejich dědičnou půdu. Ke zřizování plantáží na kmenovém území tak může docházet jen se souhlasem místních obyvatel a za případné kompenzace. Pro představu: v rámci kmenových společenstev žije dodnes až 60 miliónů Indonésanů.

Záhy po startu certifikací vyšlo najevo, že největší zpracovatelé palmového oleje a členové RSPO, konkrétně firmy Wilmar a Sinar Mas, na svých plantážích pravidla sice dodržují, většinu oleje však odebírají od externích dodavatelů, kteří pravidla nerespektují. Na opakované porušování regulí upozorňuje zejména organizace Greenpeace, která protestuje především proti způsobu samotné certifikace. Provádí ji akreditované agentury ještě před zřízením plantáže, výsledkem je studie environmentálních a sociálních dopadů SEIA. Terénní průzkum má zjistit, zda se v oblasti vyskytují vzácné druhy či do jaké míry plantáž ovlivní ekosystém, a také získat stanovisko místních obyvatel. Certifikace pak platí po dobu pěti let.

Greenpeace a další organizace nařkly certifikační agentury z mnoha neprovedených či odbytých posudků, ignorování mimořádně vysoké biodiverzity či úplného vynechání konzultací s místními kmeny. Britská EIA (Environmental Investigation Agency), mapující stížnosti na RSPO, informuje o dvaapadesáti aktuálních reklamách proti zfušovaným procedurám. Nejspíš jde jen o špičku ledovce, neboť organizace typu Greenpeace nemají kapacitu, aby monitorovaly všechny nové certifikace na milionech hektarů plantáží, a věnují pozornost jen kauzám, kde je porušení pravidel evidentní.

Co přijde na talíř?

Existuje přes to všechno nějaká šance, že se na náš stůl dostane produkt s „nehříšným“ palmovým olejem? Celou věc bohužel ještě více komplikují pravidla certifikace pro distribuční řetězec. Podle stanoviska RSPO by bylo velmi drahé olej z certifikovaných plantáží izolovat, tedy zpracovávat ve zvláštních rafineriích, přepravovat ve zvláštních tankerech, výsledné produkty vyrábět ve

zvláštních továrnách. RSPO tedy na tento cíl do jisté míry rezignoval a schválil čtyři typy certifikace pro koncové zpracovatele, čili potravinářské firmy.

A jen dva druhy distribučních certifikací ze čtyř – nesou názvy Identity Preserved a Segregated – garantují, že palmový olej obsažený v koncovém produktu pochází z certifikovaných plantáží. Další dva typy – Mass Balance a Book and Claim – fungují na následujícím principu: část oleje pochází z certifikovaných plantáží a část z běžných plantáží. V případě Mass Balance je jasné, o jakou část jde, zatímco v případě Book and Claim již nikoliv. Nicméně RSPO garantuje, že reálně bylo vyprodukováno takové množství certifikovaného palmového oleje, jaké je uvedeno v obsahu produktu – třeba 50 gramů. Těchto 50 gramů však z logistických a ekonomických důvodů produkt nemusí obsahovat, neboť mohlo dojít ke smíchání s olejem necertifikovaným.

Již zmíněný čtvrtý typ certifikátu – Book and Claim – navíc funguje prostřednictvím online obchodu s certifikáty, takže finální produkt nemusí obsahovat vůbec žádný certifikovaný palmový olej. Přitom právě tento způsob se využívá nejvíce: v roce 2014 takto firmy kupovaly certifikovaný palmový olej v 56 procentech případů. Podíl obchodů zaručujících výhradní obsah certifikovaného palmového oleje RSPO neuvádí, nicméně podle údajů největších zpracovatelů to bude v řádu 10 až 20 procent.

Už žádné odlesňování!

Jak vidno, celá procedura vyžaduje poměrně velkou důvěru od koncových spotřebitelů v mechanismy RSPO a spokojení se s tím, že sušenka, kterou zrovna chroupeme, pravděpodobně obsahuje nějaký ten „hříšný“ palmový olej, avšak v nějakém jiném produktu (byť třeba v necertifikovaném) najdeme palmový olej z šetrnějších plantáží. Na druhou stranu: jako občany EU nás může hřát na srdci, že právě v Evropě je již 80 procent palmového oleje ošetřeno některou z certifikací RSPO a do roku 2020 to má být sto procent.

Nejnovějším trendem pak je „politika nulového odlesňování“. Velké potravinářské firmy už nechtějí vypadat jako zabijáci planety a začínají od svých dodavatelů vyžadovat palmový olej, který se na odlesňování prostě nijak nepodílí. Mezi těmito firmami jsou i kolosy jako Nestlé, Unilever, Mars,

L'Oreal, Procter & Gamble či Colgate-Palmolive. Jejich dodavatelé – zejména již zmiňované společnosti Wilmar či Golden Agri – proto museli couvnout a už v roce 2013 se zavázali, že do roku 2015 budou produkovat palmový olej „čistý“ od odlesňování.

Na hodnocení, jak velké koncerny sliby plní, je zatím brzy. Například časopis *The Ecologist* je mírně skeptický a připomíná, že sliby jednotlivých společností nepodléhají stejnému kontrolnímu systému jako v případě RSPO. Server *Mongabay* zase zveřejnil zprávu o případu, kdy se dodavatel Wilmaru podílel na odlesňování v Indonésii i po přijetí politiky nulového odlesňování. Jde však zatím spíš o ojedinělé zprávy, celkově berou ekologické organizace nové závazky společností jako úspěch a své vítězství.

A co já?

Něco se tedy děje, odlesňování v Indonésii to však v dohledné době určitě nezastaví. Už proto, že prodej dřeva je stále velmi zažitá a výhodná součást celého palmoolejářského byznysu. Zodpovědně se navíc stále chová jen část firem, a to i proto, že dosud chybějí silnější zákony a jejich kontrola ze strany indonéského státu.

Někteří očití svědci indonéského boomu mluví o tom, že pěstování druhé generace palmy na stejném místě už není zdaleka tak výnosné, případně by bylo nutné investovat velké vstupy ve formě hnojiv. Zdá se tudíž namístě tlumit příliš velká očekávání ohledně pokrytí světové poptávky po olejích právě tím palmovým. Vhodnější je snažit se poptávku pokrýt regionálními oleji, jako je v tuzemsku slunečnicový a zejména řepkový – kdyby nebyl poměrně neefektivně využíván jako biopalivo do motorů, stačila by jeho současná evropská produkce k pokrytí potravinářské spotřeby.

Pokud si dnes koupíte tradiční českou pochutinu, jako je Tatranka či Fiodorka, díky jejím nadnárodním výrobcům by mělo být zaručeno, že olej byl nakoupen skrze certifikaci RSPO. Což ještě nutně neznamená, že obsažený olej byl produkován na udržitelných plantážích. Záleží tedy na míře preferencí a důvěry každého z nás.

Indonéské pralesy jsou v dnešní globalizované éře každopádně mnohem blíže, než by nám bylo milé.

Jak se v tom vyznat

Jak jsou na tom s palmovým olejem tradiční české sladkosti typu Tatranka, Kofila, Fidor-ka, Miňonka, Kočičí jazýčky či Studentská pečeť? Jejich nadnárodní výrobce zaručuje, že palmový olej byl nakoupen prostřednictvím certifikace RSPO. A to samé platí i pro tyčinky Mars, Twix, KitKat, Snickers nebo čokolády Milka. To ještě nutně neznamená, že olej byl produkován na udržitelných plantážích, nicméně tyto korporace se na udržitelném pěstování alespoň prokazatelně podílejí.

Chcete-li získat přehled informací o palmovém oleji nebo se podívat na galerii výrobků, navštivte stránky *Koalice proti palmovému oleji*.

Povzbudivou zprávou je, že řada českých firem palmový olej do svých produktů nedává – například Biopekárna Zemanka, Extrudo, Sunfood či Čokoládovna Troubelice. Bez palmového oleje jsou i kosmetika Naturinka, Manna a drogerie Tierra Verde a Feel Eco. Na palmovém oleji se již nesmaží Bohemia Chips ani Strážnické brambůrky. Od používání palmového oleje upouští výrobce cereálií Emco a slibnou novinkou je, že online supermarket Rohlík zavedl možnost filtrace produktů bez palmového oleje.

Publikováno v Magazínu Reportér (18. února 2016).

Článek vychází z diplomové práce *Greenwashing či korporátní udržitelnost? Certifikace palmového oleje RSPO v Indonésii*, dostupné na: https://is.muni.cz/auth/th/362211/fss_m/.

Autor se nyní zabývá stavbou domů z přírodních materiálů a veganskou gastronomií.

Časotvar upředený ze svého příběhu

Tereza Náhlíková

Takto nazývá Zdeněk Neubauer, český biolog a filosof, živé organismy. Od biologa je toto spojení možná trochu nečekané, ale Zdeněk Neubauer není biologem úplně standardním. Spolu se Stanislavem Komárkem a dalšími těžko zaškatulkovatelnými osobnostmi české vědy spoluvytváří inspirativní prostředí Katedry filosofie a dějin biologie Karlovy Univerzity v Praze, která pěstuje trochu jiný pohled na živou přírodu.

Současná biologie, obdobně jako jiné obory, je poměrně jednolitou vědou, soudržným hlavním proudem vycházejícím z toho, co se „žádá“, tedy z toho, po čem je globální ekonomická poptávka. Výzkumně perspektivními obory jsou z tohoto důvodu hlavně molekulární biologie a genetika. V českých luzích a hájích se však stal zásluhou několika výjimečných vědeckých osobností zvláštní biologický zázrak. Na výše zmíněné Katedře filosofie a dějin biologie pražské Karlovy univerzity se pěstuje zkoumání, které vychází z myšlenek německé biologie a především švýcarského zoologa Adolfa Portmanna (1897–1982). V čem je tak neobvyklé a proč přitahuje takovou pozornost českých vědců?

Zkoumání života v jeho podstatě

Adolf Portmann se celý svůj život zabýval vzhledem živých organismů, jejich prožíváním vnějšího světa a projevováním se navenek. Vzhled živých

Foto: Michaela Kašperová

organismů má podle Portmanna důležitý význam jako projev jejich niter-nosti. Jak sám píše, „[...] musíme mít stále na paměti, že organismus zde není k tomu, aby byla provozována látková výměna, nýbrž že látkovou výměnu provozuje, aby mohl jako zvláštní, individualizovaná forma života uspět, aby zde vůbec byl. [...] Zvláštní útvar, který máme hic et nunc před sebou jako ta-dytu rostlinu, támhletoho živočicha, je jakožto celek něčím víc než systémem procesů, jimiž se udržuje při životě.“

Portmann tvrdil, že tvářnost živých organismů nám dává nahlédnout do hlubin jejich vnitřního života. Jeho učení také odráží nastavení našich smyslů, ukazuje svět naší bezprostřední zkušenosti s živou přírodou. Jde tedy o zkoumání života v jeho podstatě, zasahování života přímo u kořenů. Tento pohled obsahuje ožehavé filosofické úvahy, dotýkající se zásadních otázek našeho bytí. Takovéto nazírání je dnes dle řady biologů potřebné vnést do biologie zpět.

Jak to bylo, pohádko?

Málokdo si to uvědomuje, ale až do konce druhé světové války neexistovala biologie jako jeden navzájem propojený nadnárodní proud, jako je tomu dnes; naopak se dělila do několika větví dle komunikačního jazyka vědců. Po druhé světové válce toto rozdělení vymizelo a mnohost názorových proudů na živou přírodu byla nahrazena anglosaským vědeckým náhledem jakožto tím jediným a správným. Kdysi ovšem „bylo nebylo“ a existovala i německá biologie, zvláštní to odrůda biologického zkoumání, která se dívala na svět trochu jinak, než jak jsme na to dnes zvyklí z hodin přírodopisu. Vznikla s Goethovým přírodovědným dílem v období romantismu v první polovině 19. století a pojímala živé tvory okolo nás jako celistvé a svébytné bytosti, které svůj pobyt na tomto světě subjektivně prožívají a vykládají, ke svému okolí projevují osobitý vztah, který je projevem toho, čím živý tvor ve svém nitru opravdu je. Dnes se tento zajímavý vědecký směr nazývá portmannismem, jelikož Portmann jej po druhé světové válce dovedl k dokonalosti jako poslední a nejkrásnější květ na usychajícím růžovém keři. Po Portmannově smrti unikátní nazírání živých organismů odumírá úplně. Tedy téměř.

Nové cesty české biologie

Německá biologie a Adolf Portmann se totiž dočkali poněkud překvapujícího znovuzrození v Čechách, jak lze dokumentovat slovy evolučního biologa Jana Zrzavého: „Portmannových zastánců není v dnešním světě mnoho (vygoogloval jsem necelých 17 tisíc webových stránek s jeho jménem, pro srovnání Richard Dawkins má skoro tři miliony, Charles Darwin šest milionů, Michael Jackson přes sto milionů, i Karel Gott 764 tisíc). Wikipedia obsahuje heslo ‚Portmann‘ pouze v pěti jazycích (německy, francouzsky, anglicky, portugalsky – a česky), přičemž česká stránka je šestkrát delší než anglická. Navíc u nás vycházejí Portmannovy knihy a píšou se portmannovské diplomy. Je zjevné, že s Portmannem se v Česku stalo něco podivného.“

Kromě Stanislava Komárka a Zdeňka Neubauera se o vznik a trvání malého ostrůvku portmannovské biologie v Česku zasloužili autoři jako Karel

Kleisner, Michal Schmoranz, Filip Jaroš, Anton Markoš, Marco Stella, Karel Stibral a řada dalších, které nelze pevně zaškatulkovat pod pojem biologové.

Funkce živých tvorů?

V čem je dnešní česká portmannistická biologie zajímavá? Portmannisté mohou vědu obohatit především o tolik potřebnou sebereflexi. Z jejich úst můžeme slyšet nesouhlas se systémem současné vědy, s omezeným způsobem nazírání na živé organismy či neschopností uvědomit si limity vlastního pohledu na věc a charakteru svého zkoumání. Jak říká Karel Kleisner: „Tu nejzákladnější zkušenost, jakou můžeme s živými organismy učinit, je zkušenost jejich vzhledu, ovšem se zaměřením současné vědy do nitra buněk a organismů se o tuto zkušenost připravujeme.“ Dle jiného biologa Jiřího Sádla by se do biologie měla vrátit poezie živé přírody a fantazie tvůrčí vědecké osobnosti. Problémem české vědy je, že se ptá po funkci živých tvorů, což ji nevede ke správným odpovědím. Měla by se totiž ptát po smyslu. Stanislav Komárek zase prohlašuje: „My máme dopředu představu o tom, jak má vypadat výzkum, náboženství nebo ekonomika. To, co se od toho, byť i jen trochu odchyluje, nám připadá, že tím pak není. Domníváme-li se, že pestrost je v přírodě ctností, že dejme tomu tropický prales je lepší než plantáž manioku, tak i v náhledech na živou přírodu je dobré pestrost podporovat.“

Biologie by se tedy podle portmannistů měla konečně vymanit z vlivu zákonů mechaniky, fyziky a chemie, kteréžto obory ji silně ovlivňují jako vzorové příklady tvrdé a jednoznačné vědy, k níž se chce biologie připodobnit. Takto chápaná biologie (jako tvrdá věda) ovšem umrtvuje vše živé, o které přece v biologii jde. Základ vší špatnosti tohoto pojetí přírody portmannisté nacházejí v různých zdrojích: karteziánském obratu, novověké filosofii či nástupu průmyslové revoluce a příchodu kapitalismu. Na čem se ale všichni shodují, je fakt, že vědu je třeba přehodnotit, uvědomit si, že s rostoucími poznatky roste také naše schopnost manipulace se světem, a tedy i naše zodpovědnost za to, jak s nimi naložíme. O této stále narůstající potřebě revize našeho uchopování světa vědou svědčí i častější problémy s životním prostředím, které jsou důsledkem ztráty přirozeného vztahu ke světu.

Jako by žhnula zevnitř...

Právě portmannismus a jeho znovuoobnovení v biologii by tak mohl pomoci ochraně přírody. Pokud bychom jako biologové a ochránci přírody převzali za základní hledisko Portmannovu teorii, že živé organismy jsou hodnotou samy o sobě, mohli bychom nalézt mnohem lepší ukotvení, než jaké poskytuje dnes rozšířené pojmání ochrany přírody jakožto genetické zásobárny, která nám jednou může být k užitku. Přehodnocení přístupů v biologii by bylo velmi inspirativní i ve výuce biologie, neboť zužující popisy života jakožto zápasu sobeckých genů páchají ve školství nejvíce škody. Přístupovat k živým tvorům tak, jak se nám dávají, a pojímat jejich vzhled jako základní rovinu, z níž by každé zkoumání mělo vycházet, by mohlo být inspirativní pro všechny biology, učitele biologie i ochránce přírody.

Zoologické popisy živých tvorů by pak třeba vypadaly jako tento z pera německého biologa a jednoho z mála dosud publikujících žáků Adolfa Portmanna Andrease Suchantkeho: „Kdo se setkal s velkým morfem [druh velkého tropického motýla – pozn. aut.] na stezce v pralese nebo při putování podél potoka lemovaného stromovými kapradinami, patrně na tento zážitek nikdy nezapomene. Když se motýl při letu dostane do stínu, jako by se do něj zanořil, v okamžiku zmizí. Když jej pak opět zasáhnou sluneční paprsky, vyskočí modrá barva s intenzitou, která má až oslepující účinek. Je to barva s velkou dynamikou, která prokmitává ve světle sem a tam a která se nezdá být ‚nasvícena‘ zvnějšku, naopak jako by žhnula zevnitř.“

Publikováno v Sedmé generaci 1/2012.

Článek vychází z diplomové práce *Alternativní směry v české biologii – žáci Adolfa Portmanna*, dostupné na http://is.muni.cz/th/101575/fss_m/.

Autorka je nyní předsedkyní sociálního družstva, které provozuje brněnskou veganskou a férovou kavárnu Tři ocásci.

Družstevní elektrárny – realistická chiméra

Petra Němcová

Zatímco energetika v západní Evropě míří ke stále větší decentralizaci a podílu obnovitelných zdrojů, současné trendy bývají v českém prostředí vnímány jako neuskutečnitelné chiméry. Družstevní formy vlastnictví jsou však v energetice nejen možné, ale i překvapivě časté podoby decentralizace a rozšiřování šetrných zdrojů.

Když jsem se zeptala známé, co by si představila pod energetickým družstevnictvím, odpověděla: „Nevím. Nějaký komunistický úlet, jako s tím pěstováním citronů v Rusku?“ Pravda je, že citron se dá za pomoci dvou elektrod z různých kovů přeměnit v článek produkující elektrickou energii. Tím se ale asociace vyčerpává a odkrývá, jak moc jsme zapomněli z hospodářských dějin Československa a jak málo tušíme o tom, jaký podíl družstva na energetice mají. V české paměti je družstevnictví těsně spjato s jednotnými zemědělskými družstvy a neefektivním hospodařením. Avšak družstva, která u nás vnímáme jako přežitky socialismu, zásobují elektřinou a teplem přibližně 42 milionů obyvatel kolébky kapitalismu, USA. V západní Evropě je najdeme zcela běžně – mají mimo jiné značný podíl na dánské a německé energetické transformaci k obnovitelným zdrojům a hojně se rozšířila například v Británii, Španělsku nebo Belgii.

Co družstva jsou, proč se vůbec vyvinula a jak fungují? A proč by nás dnes měla zajímat družstva energetická, když do radiátorů a rozvodů elektřiny přicházejí tak jako tak pravidelné dávky tepla a proudu od soukromých společností? Výhody energetických družstev by se daly stručně shrnout asi

takto: energetické družstvo je, zjednodušeně řečeno, spotřebiteli vedená a kontrolovaná elektrárna. Může pro svou komunitu představovat, a stále častěji doopravdy představuje, výnosný byznys a podílí se na rozšiřování obnovitelných zdrojů energie.

Z družstevního dávnověku

Obecně bychom mohli říct, že energetická družstva jsou autonomní sdružení fyzických nebo právnických osob, vytvořená za účelem produkce anebo distribuce elektrického proudu nebo tepla. Členové společně investují podíl potřebný ke koupi a instalaci zařízení na výrobu anebo vedení elektrické energie či tepla. Činí tak pro své potřeby anebo prodávají elektřinu do sítě.

Tato svébytná podoba družstevního hnutí se vyvinula v Evropě a rozvíjela se ve třech fázích: přibližně od počátku 20. století se prostřednictvím družstev postupně elektrifikovaly venkovské oblasti a elektřina začala pomáhat při práci v zemědělství. Družstevní formu elektrifikace tehdy široce využilo Československo, Dánsko a Spojené státy americké. Proto také v současnosti existuje na území Spojených států 840 distribučních a 65 výrobních elektrických družstev, která slouží 42 milionům obyvatel ve 47 státech. Družstva zastřešuje Národní asociace venkovských elektrických družstev (National Rural Electric Cooperative Association) založená v roce 1942. Členy NRECA jsou také družstva z Austrálie, Bolívie, Chile, Kostariky, Mikronésie a Filipín. Americká družstva vlastní především elektrárny uhelné. Podobně jako v Evropě ale i ve Spojených státech roste nová generace energetických družstev využívajících výhradně obnovitelné zdroje energie.

V 60. letech 20. století se družstevní model začal využívat v projektech elektrifikace v rozvojových zemích. I zde se na rozšiřování energetického družstevnictví soustřeďuje americká NRECA. I když ve svých materiálech líčí projekty jako úspěšné, je namístě být v tomto ohledu kritický. Družstevní úsilí v rozvojových zemích přineslo přinejlepším smíšené výsledky — povídání o nich by ale vydalo na vlastní článek.

Přibližně od 80. let 20. století se družstevní forma vlastnictví a financování začala uplatňovat v nové generaci družstev, ve kterých lidé investovali do zařízení na výrobu elektrické energie z obnovitelných zdrojů. Moderní

dánská větrná družstva hrála dokonce významnou roli při proměně vládní energetické politiky, která se stala více decentralizovanou a začala ve velké míře využívat k výrobě elektřiny větrnou.

Kdo platí, ten rozhoduje

Družstva fungují v různých zemích různě, všechna však mají za úkol sloužit potřebám svých členů, kteří je vlastní a kontrolují na principu jeden člen, jeden hlas. Zákazník je tedy zároveň i vlastníkem, a naopak. Členství v autentickém družstvu by nemělo být považováno za prostředek, jak dosáhnout maximálního výnosu z investice do družstva, ale jak naplnit nějakou potřebu. Proto se také tak často družstevní formou elektrifikoval zrovna venkov. Především v USA kvůli velkým vzdálenostem a malé hustotě zalidnění nepředstavovala elektrifikace pro soukromé investory lukrativní příležitost. Místní si proto museli pomoci sami. Protože prvořadým cílem není finanční zisk, členové družstva se mohou rozhodnout využít část společného zisku k jiným účelům, například na další rozvoj družstva, pro potřeby místní komunity, na vzdělávání a podobně.

Samozřejmě se tu však setkáme se silnou tendencí ke kapitalizaci majetku, k potlačení členského principu anebo k obojímu — družstva se vychylují příliš hluboko do tržního sektoru a mají sklon ke změně právní formy. Motivuje je k tomu hlavně vyhlídka na dobrou investici. Například německá a švédská energetická družstva patří mezi ta komerčnější. Švédská družstva Vindkonsumföreningar dokonce prodávají elektrický proud elektrárenským podnikům, nikoliv členům.

Ať už se však energetická družstva chovají jako prototypy sociálních podniků usilujících vedle zisku o to, prospět svému okolí, nebo jsou čistě investičním prostředkem, spojuje je fakt, že vytvářená pozitiva rozdělují mezi větší množství podílníků. Těm dávají zároveň nesrovnatelně větší pravomoc rozhodovat o tom, jak družstvo naloží s případnými negativy, než má akcionář velkých centralizovaných korporací, nebo dokonce pouhý odběratel energie.

Hypotetický příklad za všechny: řekněme, že zákazníci odebírající elektřinu nebo teplo pocházející z povrchových uhelných dolů v severních Čechách by se rozhodli, že už nechtějí podporovat drancování už tak zdevasto-

Největší komunitou vlastněná solární farma ve Velké Británii – Westmill Solar Coop blízko Oxfordu.
Foto: www.brightonenergy.org.uk

vaného regionu. V současném systému by mohli přesvědčovat své dodavatele, aby ukončili těžbu a přešli na obnovitelné zdroje energie, nebo si najít jiného dodavatele s šetrnějšími zdroji. Výsledek by ovšem závisel na vůli majitelů. Pokud by je ovšem zásobovalo družstvo, stačilo by si změnu odhlasovat v rámci družstva. Zní to jako utopie? Vůbec ne. V Kalifornii působí veřejně vlastněná a spotřebiteli řízená energetická společnost Sacramento Municipal Utility District (SMUD). V roce 1989 si spotřebitelé odhlasovali odstavení jaderné elektrárny spuštěné v roce 1976. Co je ještě zajímavější, SMUD se soustředila na obnovitelné zdroje, úspory energie a komplexní služby svým zákazníkům. SMUD dokázala zapojit místní komunitu do řešení problémů a dodnes je považována za lídra ve využívání obnovitelných zdrojů energie.

V době, kdy se stále častěji mluví o tom, že privatizace veřejných služeb selhala a celá řada subjektů hledá alternativy k plýtvavé, ekologicky i sociálně škodlivé a ekonomicky stále více pokulhávající fosilní energetice, mohou družstva inspirovat. Dobrou zprávou je, že tentokrát nemusíme chodit

daleko. Stačí se vrátit do doby před tím, než československé družstevní hnutí utonulo v nucené kolektivizaci zemědělství.

Československé družstevní elektrárny

Prvorepublikové Československo se mohlo pyšnit titulem jedné z družstevně nejrozvinutějších zemí světa. Družstva zajišťovala nejrozumnější služby a výrobu zboží od produkce potravin až po kulturní požitky. Málokdo ale ví, že družstevní historii má za sebou také řada českých elektráren. V roce 1930 čítala československá elektrárenská družstva 111 467 členů nebo zákazníků a o osmnáct let později fungovalo v Československu 2 127 elektrárenských družstev.

Elektrárenská družstva se postarala o elektrifikaci venkova, tehdy se říkalo elektrisaci. Týkalo se to převážně vesnic v Čechách. Na přelomu 19. a 20. století se začalo mluvit o potřebě modernizovat zemědělskou praxi, jak jinak než pomocí elektřiny. Elektrifikace českého venkova měla zemědělcům poskytnout za přibližně stejných podmínek a cen elektřinu k pohonu zemědělských strojů a k osvětlování.

Naše (pra)babičky a (pra)dědečkové vytvořili hned několik modelů družstev. Takzvané *výrobní družstvo* produkovalo elektrický proud ve vlastních elektrárnách a zásobovalo jím své členy. *Pomocné družstvo* zajistilo investiční prostředky na vybudování místních elektrických sítí. Třetí typ odkupoval elektrický proud a rozváděl jej mezi své členy prostřednictvím vlastní sítě elektrických kabelů. To byla takzvaná *družstva samostatná nákupní a prodejní*. Družstva prodávala elektřinu za velkoobchodní ceny a měla možnost získat od dodavatele prémii, pokud odebírala elektrický proud nad jistou hranici. V souladu s družstevními principy se premie rozdělily členům ve formě dividend, nebo se využívaly k rozvoji obce, ve které družstvo působilo.

Příkladem vývoje může být elektrárna ve Věkoších u Hradce Králové, která zásobovala sedmnáct okolních obcí. Z těchto „místních družstev pro konsum elektrické energie“ a vodní elektrárny města Hradce Králové vznikl v roce 1911 Východočeský elektrárenský svaz. V roce 1925 splynul s Východočeskou elektrárnou v Poříčí ve Východočeskou elektrárnu, akciovou společnost. Podobnou družstevní minulost má řada českých elektráren.

Příběh bez happy endu

Pozoruhodný úkaz mezi československými družstvy představovalo družstvo v Dražicích nad Jizerou, malé obci u Mladé Boleslavi. Ve své době byl tento jedinečný podnik známý po celé Evropě. Vlastnil osm elektráren a zásoboval elektrickým proudem 29 měst a 460 vesnic. Podnik vznikl v roce 1900, kdy malé dražické družstvo koupilo na Jizeře mlýn s pekárnou a přilehlým hospodářstvím. Místní se tak chtěli vymanit ze závislosti na spekulujících obchodnících s obilím. Dražice další elektrárny jednak vlastnily (ve Vinci, Nových Benátkách, Rožatově, Haškově, Bakově a Hněvosicích), jednak si je pronajímaly (v Káčově, Krnsku a Brandýse nad Labem). V roce 1927 bylo k dražické síti připojeno téměř dvacet tisíc spotřebitelů elektrické energie. Elektrifikace obcí se přitom prováděla výhradně družstevní formou. Spotřebitelé se stali členy družstva, a tím i jeho spolumajiteli a spolurozhodovateli. Aby se využil přebytek elektrického proudu, založili Dražičané v roce 1920 továrnu Elektropřemysl řetězů a strojů. Přičleněná strojírna se zabývala výrobou železných stožárů pro primární vedení a opravou hospodářských strojů a nářadí. Vedle těchto prosperujících odvětví nezapomínala správa družstevních podniků na rozvoj obce: vybavila shromažďovací sál (přednáškovou síň, kde se konala divadelní představení, přednášky a různé debaty) a pomáhala s restaurací dražického kostela. Mimo jiné vybudovala také Výzkumný ústav pro využití elektřiny v zemědělství. Po nuceném odprodeji rozvodných sítí a následném znárodnění značné části majetku se družstvo v roce 1952 přeorientovalo na výrobky a služby pro domácnost a sport. Po roce 1989 se pak rozdělilo na samostatné obchodní firmy.

Podobný vývoj čekal i další družstevní podniky. Řada malých elektráren vznikla rozhodnutím využívat vodních mlýnů nejen k mletí obilí, ale i k výrobě elektřiny. Družstva se dále vyvíjela z původních malých elektráren zásobujících jednu nebo několik málo obcí kvějším jednotkám. Postupně se sdružila do elektrárenských svazů a společností (akciových společností nebo společností s ručením omezeným), které se za účelem systematické elektrifikace podle prvního energetického zákona z roku 1919 měnily na takzvané elektrárenské podniky všeužitečné. Elektrárenská družstva prosperovala až do vypuknutí druhé světové války. V roce 1948 byla znárodněna, čímž jejich historie končí.

Za zmínku stojí, že velmi podobnou tradici má za sebou energetické družstevnictví v Dánsku. Na rozdíl od Dánska, kde družstva (větrné gildy)

zásadním způsobem přispěla k rozvoji využívání obnovitelných zdrojů energie, však česká tradice družstevní produkce a distribuce elektrické energie téměř úplně zanikla.

Prostě to nejde?

Česko se vyznačuje jedním typickým fenoménem: „Nejde to.“ Věci, aktivity a procesy, které jinde zvládli, tady velmi často selhávají, protože „to prostě nejde“. Energetika není výjimkou. Zdá se, že u nás nesvítí slunce, neteče voda a nefouká vítr. Myslet na decentralizaci a rozrůznění zdrojů energetického zásobování znamená hřešit proti bezpečnosti. Nedej bože navrhopat úspory. V takových chvílích je dobré si vzpomenout, že decentralizaci a obnovitelné zdroje jsme tu už jednou měli, a vyznačovaly se nadmíru dobrými výsledky. Připomeňme si: v roce 1948 fungovalo v Československu 2 127 elektrárenských družstev. Pokud jde o zdroje, které elektrárny využívaly, často šlo o energii vodních toků. V diskusích kolem prvního českého energetického zákona z roku 1919 se objevoval názor, že jím zřízené elektrárenské podniky měly především využívat vodní sílu. Již tehdy odborníci upozorňovali, že uhelné doly nejsou nevyčerpatelné.

Podniky, které by mohly spadat do kategorie energetické družstvo, u nás působí i v současnosti. Jedná se především o desítky zemědělských družstev, která energeticky zpracovávají biomasu. Zdejší farmáři sice formálně podnikají družstevně, principy družstevního hnutí ale neznají a nedodržují. České zemědělské družstvo je představě sociálního podniku usilujícího o více než jen finanční zisk velmi vzdálené. Zajímavá jsou družstva bytová — i ta bychom vlastně mohli počítat mezi energetická družstva. Řada z nich hromadně nakupuje izolaci a plánovitě snižuje energetickou náročnost domů, v nichž jejich členové bydlí. Dalším logickým krokem by bylo, aby sníženou spotřebu energie zajišťovalo družstvo samo. Na střechu a plášť budovy lze umístit fotovoltaiku, s ohřevem vody mohou pomoci solární panely, ani větrná turbína ve vlastnictví družstva není nepředstavitelná.

Mohly by se v českém prostředí přece jen vytvořit spotřebiteli řízené elektrárenské společnosti, jako je kalifornský SMUD, nebo menší podniky jako dánská větrná družstva? A přispělo by to k přechodu na šetrnou ener-

getiku? Odpověď závisí na mnoha faktorech. Karel Polanecký, energetický expert Hnutí DUHA, podotýká: „Lokální energetické projekty čelí v České republice dvěma velkým překážkám. Tou první je oslabená důvěra v družstva, druhou pak slabá podpora rozvoje obnovitelných zdrojů, kterou do značné míry způsobily čistě podnikatelské projekty na konci minulé dekády. K překonání překážek bude podle mého názoru třeba začít od projektů, ve kterých budou mít podíl jak firmy disponující prostředky a zkušenostmi, tak i občané obcí. Základním předpokladem jsou ovšem stabilní podmínky zajišťující konkurenceschopnost obnovitelných zdrojů. Belgické či dánské družstevní projekty by v současných českých podmínkách nemohly vzniknout.“ Jedno je ale jisté. Až vám budou zase říkat, že to nejde, prostě poznamenejte, že už to jednou šlo. Dražická elektrárenská družstva byla stejně úspěšná a proslulá jako svého času SMUD nebo dánské větrné gildy.

Publikováno v Sedmé generaci 6/2015.

Autorka se tématem zabývala ve své bakalářské i diplomové práci, které jsou volně dostupné na https://is.muni.cz/auth/th/178689/fss_b/ a https://is.muni.cz/auth/th/178689/fss_m/.

Autorka je aktivistkou občanské iniciativy Limity jsme my.

Autentické bytí Josefa Šafaříka

Dominika Grohmann

Letos je tomu dvacet let, co zemřel jeden z nejvýznamnějších českých filosofů 20. století, Josef Šafařík. Někteří autoři neváhají srovnávat jeho význam s proslulejším filosofem stejné generace Janem Patočkou. Šafařík byl nejen originálním myslitelem, ale i výborným literátem, odpůrcem techniky, moci a institucí. Jaký odkaz nám zachoval člověk, který měl silný vztah k přírodě, věděl, že je její nedílnou součástí, a přesto řekl: „Netoužím po krajinách a zemích, můj svět je ve mně“?

Josef Šafařík se narodil v roce 1907 v Prostějově do rodiny instalatéra. Ačkoli (nebo možná právě proto, že) doma byly knihy považovány za něco zbytečného, a tak byly zakázané, Šafaříka velmi lákaly, stejně jako poezie a divadlo. Podle přání otce však vystudoval stavební inženýrství v Brně. Nicméně tuto profesi brzy opustil (poté, co zkrachovala jím převzatá rodinná firma) a po absolvování několika dalších zaměstnání odešel do ústraní, často spojeného s ilegality. Téměř celý život strávil v Brně na Gorkého ulici. Zde studoval a psal eseje, básně, dramata a prózu a tam ho také navštěvovali četní přátelé, pro něž se stal velmi inspirativním učitelem. Jedním z nich byl i Václav Havel, který brzy po svém prvním zvolení prezidentem Československa přijel do Brna, kde vzdal Šafaříkovi veřejně hold jakožto svému duchovnímu otci.

Svou veřejnou literárně-filosofickou tvorbu začal Šafařík až jako čtyřicetiletý vítězstvím v soutěži o nejlepší esej vydavatelství Družstevní práce. Oceněné dílo *Sedm listů Melinovi* ještě v roce 1948 stihlo vyjít, aby bylo během následujících měsíců z politických důvodů staženo z prodeje. Oficiální možnosti publikovat se dočkal až na konci šedesátých let, kdy mu vyšlo několik

esejů, předmluvy k divadelním hrám Václava Havla a Josefa Topola a také zásadní přednáška *Člověk ve věku stroje*, uspořádaná v Praze k autorovým šedesátinám. Pak následoval opět zákaz, který skončil až s pádem komunistického režimu. Během této doby se nečetní znalci a zájemci mohli k Šafaříkovým textům dostat přes samizdat. Uznání se dočkal až po Listopadu. V červnu roku 1991 mu byl udělen čestný doktorát filosofie na Masarykově univerzitě a tentýž rok v říjnu mu prezidentův kancléř Karel Schwarzenberg v bytě předává Masarykův řád III. třídy.

Co budu živ, budu psát

Prakticky po celý život ho podporovala jeho žena Anina, jak jí říkal. Ta svého muže zase oslovovala Izuš a velmi jej milovala. Dobře znala jeho schopnosti a životní poslání, věřila v ně a umožňovala mu, aby se mohl plně věnovat psaní. Šafaříkovo vrcholné a desítky let připravované dílo *Cestou k poslednímu* se tak pro oba stalo společným smyslem života. Josef Šafařík jakožto velmi pečlivý člověk obávající se o přijetí svého díla rukopis neustále přepisoval a poté s Aninou několik let netrpělivě čekali na jeho vydání. Když dostal první výtisk, nemohl rozechvělostí ani knihy podepsat – napsal jediné věnování: „Starému příteli a mladému prezidentovi.“ O týden později, 23. dubna 1992, s vědomím splněného úkolu zemřel. Anina si pak poznamenala do svého deníku: „Jsme v příbuzenství samé vdovy, ale všechny mají děti a vnoučata. Kniha je venku, tak co?... Nechci žít!!“ Svého muže nakonec přežila o celých pět let, ale do svého deníku, který si začala psát ve svých šestnácti letech, už nenapsala nic.

Její manžel si zase pravidelně zapisoval poznámky z četby na malé lístečky formátu A6, na nichž stejným drobným písmem vznikaly i první verze jeho děl. Jeho psaní charakterizuje filosofický esej, jakýsi průsečík mezi filosofickým a literárním dílem, Šafaříkovými slovy „dialog srdce a rozumu“.

Podle vzpomínek přítele básníka Jiřího Kuběny napsal svoje nejpesimističtější dílo *Noční můra* v reakci na svou příbuznou, která mu řekla: „Kdybys méně věděl, měl bys to lehčí.“ Šafařík k tomu dodává: „...čili kdybych se obrátil ke všemu zády, zavřel oči před světem, byl bych v nebi. Trochu mě to dohřálo, poněvadž většina lidí před světem zavírá oči, a proto svět tak vypadá.“

Josef Šafařík. Foto: Archiv Masarykovy univerzity

O přítomném zoufalství a pochmurnosti tohoto textu koncipovaného ve formě dramatu vypovídá i jakési motto „Myšlenka je krvavý pot hlavy zadržlé ve smyčce“.

I o přírodě je třeba přemýšlet...

Ve svých textech se Šafařík věnoval zejména existenciální otázce, etice, formám moci, dramatu či umění. Z jeho četných kritik společnosti však také vyčteme, co si myslel o vztahu člověka k přírodě. Příroda pro něj není to, co uvidíme, když vyhlédneme z okna – blatouch, stonožka nebo pes. Tito jedinci jsou unášeni jakousi řekou symbolizující přírodu. A tato řeka je vším, Životem, Pravdou, Absolutnem, a jedinec je její neoddělitelnou součástí.

Šafařík kritizuje vědu, která se z této řeky vyděluje, snaží se pozorovat pouze co nejmenší (sou)část přírody, a to ještě nejlépe umrtvené. Život a svět,

kterým se zabývá, namísto vysvětlování a snahy o pochopení pouze popisuje. Právě poznání se skrývá jinde – je třeba se přírody aktivně účastnit, nechat se onou řekou unášet a splynout s ní. Pravý svět je pak vnitřní svět takového člověka, který přírodu žije a tvoří. Proto může prohlásit: „Já nosím celé své bohatství v sobě, a svět už mi nic nemůže dát.“

Ačkoli je člověk podle Šafaříka neoddělitelnou součástí přírody, je také zásadně jiný. Od ostatních živočichů ho odlišuje už jen samotná otázka po tom, co jej odlišuje. Zvířata nemají rozum a svobodu, tedy ani morálku, a proto nemohou být ani zotročená. Tak se to jeví pouze člověku, který se dokáže vcítit do role ovce v ohradě; ovce sama však má jinou přirozenost. Také smrt je v přírodě něčím jiným – vládne v ní princip žrát a být sežrán, přičemž v přírodě se zabíjí, aby se zachoval a tvořil nový život. Smrt je pro přírodu osvobozením (nejen od člověka), regenerací.

Návrat k přirozenosti, nikoli k přírodě

Šafařík odmítal mechanickou rozumovost, techniku, nesnášel továrny a stroje, protože z principu vylučují projevy života, jakými jsou umění a tvorba. „Tvořit znamená zachraňovat se, víc: uskutečňovat se, dávat tvar duši, a tím i světu; rozmnožovat a zintenzivňovat vztahy, účastnit se, plnit a obohacovat své nitro, tj. obohacovat a uskutečňovat svět, svět bytostí a věcí,“ píše v *Sedmi listech Melinovi*.

Prostředí továrny odlidšťuje, člověk se v něm stává nemyslicí loutkou, chybí zde nepravidelný rytmus života. Tento živý rytmus přírody Šafařík připodobňuje k rubatu v hudbě, drobným autorským odchylkám, „nedokonalostem“ rytmu zajišťujícím „hudbu živou, emocionálně účinnou a lidsky sdílnou“. Ve svém nejoptimističtější esejí *O rubatu čili vyznání* přemítá: „Proč hukot řeky, svištění větru, šum lesa a deště neútočí na naše nervy, naopak je konejší a léčí? A proč zrovna opačný je účinek hučící továrny, dopravního ruchu velkoměsta a třeba jen drnčení telefonu? Protože v přírodě žijeme v rytmičké plnosti, kdežto v moderní továrně v rytmičké vakuu.“

Na druhou stranu je mu jasné, že dnes již není možné, aby se všichni mohli žít bez stroje. Přesto zdůrazňuje kvalitu lidí živených přímo přírodou, kteří jí tak nejsou odcizeni. Odcizení se přírodě totiž vedlo k současné

krizi. Lidé začali chtít vést přírodu, což však vede jen k jejímu ničení. Poznávání světa je záminka k jeho dobývání. Věda chápe přírodu jako nepřítel, jako někoho, koho je potřeba zničit, pokořit a učinit poslušným.

Pro Šafaříka však přesto nepředstavuje největší nebezpečí možný zánik Země či přírody, na nichž je lidstvo závislé; ve středu autorova zájmu zůstává člověk: „Ne že hrozí člověku zemřít a lidstvu vymřít, ale že mu hrozí zaživa nebýt, fungovat a nežít.“ Z toho nám plyne i řešení současného nechtěného stavu, v němž „člověk vypadl“, a tím je mravnost, autentičnost každého člověka. Skutečné a mravní bytí je takové, které se neodcizuje své vlastní přirozenosti, lidské podstatě, kterou je přijetí zodpovědnosti, rozumnosti. Existenční otázka pak u autora vyústí v základní přesvědčení, že „být je víc než jen žít“.

Zpětný návrat k přírodě („do lesa“) jako řešení krize však není možný, protože by byl pouhým návratem k pudovosti, znamenajícím zvrácení hodnot. Šafařík jej označuje za „emancipaci v gorilu“.

(Dobré) Bytí (je) odvozené od smrti

Pro svébytného myslitele z Gorského ulice zároveň příroda představovala Boží stvoření, které tu není pouze pro člověka, ale má i svou vlastní hodnotu. Kritizuje účelový přístup, podle něhož „ovce marně žila, když v útrobách vlka neskončila, a... horská louka se marně zelenala, když v útrobách ovce neskončila.“

Ač se sám považoval za křesťana, křesťanství také kritizoval za jeho přílišné zaměření na nebeské a bezohlednost k pozemskému: „A cítím, jak z té vášně pro nebe vane ledový chlad k zemi.“ Tímto přístupem totiž křesťanství připravilo cestu pro techniku ničící přírodu, což Šafařík v knize *Cestou k poslednímu* trefně vyjádřil větou: „Úspěšná věda a technika ukončila dějiny spásy světa a započala dějiny spásání světa.“

Brněnský filosof si přál, aby křesťané více přemýšleli „o své laciné víře“. Sám nebyl členem žádné církve, snad proto, že věřil i tomu, čemu křesťané nevěří. Mluvil například o Ježíši jako významném člověku, nikoli ale jako o Bohu. Ježíš pro něj byl jedním z nejopravdovějších lidí, protože se nevyhnul své smrti. Přijetí smrti jako výzvy totiž Šafařík považoval za nejdůležitější

krok ke skutečnému lidskému životu, a tedy dobrému bytí. „Umírám, proto jsem,“ parafrázuje slavný Descartův výrok. Druhou možností by bylo podvolit se a obětovat se moci (v jakékoli formě), nepatřit sám sobě.

Člověk, který svou bytostnou hodnotu přijme, se stává zodpovědným i za ostatní, příroda ho zavazuje, aby jim pomohl dosáhnout vnitřní svobody. V *Sedmi listech Melinovi* představuje, jak by pak mohl takový ideální svět vypadat: „Má realizovat svět individuí, svět reálný, společenství bez tříd, bez vrchností, bez organizace, bez morálky, bez násilí: společenství bytostí zletilých, společenství ručitelů.“

Škatule, škatule, odstraňte se!

Pokud bychom chtěli Šafaříkův přístup zařadit do jednoho z proudů environmentálního myšlení, sám autor by z toho zřejmě příliš nadšený nebyl. Soustavně totiž odmítal jakékoli škatulkování, moc, vědeckost, oficialitu, nerad se řadil do nějaké skupiny, chtěl být absolutně nezávislý. Také k institucionalizované ochraně přírody zaujímal (jako ostatně ke všemu institucionalizovanému) negativní postoj. Vnímal ji jako narušení přirozenosti nenáviděnou technikou spojenou se strojovým pojmáním a projevem moci nad přírodou. „Hrůzný symbol, stávají-li se stromy předmětem památkářské ochrany!“

I díky tomuto odmítání moci a institucionálního vědění si můžeme dovolit Šafaříka zařadit mezi hlubinné ekology. Má s nimi společné především to, že kořeny ekologické krize hledá v člověku, nikoli ve vnějších podmínkách nebo technice. Ta je pouhým prostředkem a záleží jen na člověku (a jeho mravnosti), jak ji použije.

I přes určitý odpor k ekologii na ni sám autor kladl vysoké nároky, protože ji stavěl do jediné obranyschopné opozice k ekonomii, která se nás chystá zahubit. Peníze jsou totiž v jeho očích prostředkem, kterým se zneviditelňuje neproduktivní práce; za užitečnou práci je považována jen ta, za kterou člověk dostane peníze. Člověk je množícími se penězi ovládán a nucen pracovat stále rychleji. Placenou prací přitom prodává své lidství (pro něž není v peněžním systému uplatnění) a nahrazuje je penězi, aby zaplnil vzniklé prázdno. Pětašedesát let stará (a Šafaříkem celoživotně držená) kritika zisků

společnosti je v mnohém aktuální a podnětná i dnes – zkusme se zamyslet třeba nad touto pasáží ze *Sedmi listů Melinovi*: „Žijeme v době, kdy platí, že každá činnost je výtečná a rozumná, která se děje pro peníze, kariéru a společenský úspěch, a každá činnost je nesrozumitelná a podezřelá, pro kterou má člověk ‚své důvody vnitřní‘. Provozovat cokoli jako výdělečné zaměstnání – ať jde o vědu, umění, filosofii, sbírání hub nebo ptačích vajec, vykládání karet nebo veletoce na hrazdě – to všechno se jeví lidskému mozku jako přiměřené a normální. Avšak být na př. inženýrem a pěstovat také komorní hudbu nebo být důstojníkem u dragounů a nemoci žít bez filosofie, to vyvolává údiv, pohoršení, soucit, smích. Lidé nabyli přesvědčení, že se zdravým rozumem děláš jen to, co děláš za peníze. Souží tě záhada poznání a pravdy? Pak se staň profesorem a vydělávej si tím! Touží tvé srdce po Bohu? Staň se tedy farářem a vybírej si za to desátek! Miluješ knihy? Pak si zaříd' knihkupectví nebo se ucházej o místo knihovníka, pod pensí ovšem!“

Publikováno v Sedmé generaci 5/2012.

Článek vychází z bakalářské práce *John Ruskin a Josef Šafařík – analýza dvou konceptů environmentálního myšlení*, dostupné na http://is.muni.cz/th/322611/fss_b.

Autorka přispívá do společensko-ekologického časopisu *Sedmá generace*.

Znovu ocenit Boží dary

Pavla Začalová

Narušuje produkce GMO rovnováhu, kterou vtělil do přírody Alláh? Mohou muslimové považovat maso ze zvířat, která žila a zemřela v trýznivých průmyslových velkochovech, za povolené ke konzumaci (*halál*)? A jak připravit v bio kvalitě nejlepší *iftár*, slavnostní večeři postního měsíce *ramadánu*? Podobné otázky si dnes kladou někteří muslimové a debatují o nich na sociálních sítích i v mešitách. V téže době však jiní muslimové neváhají budovat lyžařské resorty na poušti či přispívat vysokou spotřebou k neblahému prvenství svých zemí na žebříčcích emisí skleníkových plynů. Mezi muslimy zkrátka najdeme nejčernější ropáky i zelené šampiony – tak jako kdekoliv jinde.

Západní představa, že všichni muslimové na světě sdílejí jakousi jednotnou sumu hodnot a že jejich každodennímu jednání vždy předchází důkladná teologická analýza, patří mezi nejhouževnatěji přežívající mýty. Žitý islám má nespočet podob, které jsou určovány mísením s kulturou dané země, jejím ekonomickým a sociálním rozvojem, přírodními podmínkami a dalšími vlivy. Nelze tedy říci mnoho o tom, jak „typický muslim“ nahlíží na přírodu, jak se k ní vztahuje a jaké environmentální dopady má jeho chování. To, že činitelem je muslim, nedokazuje, že jeho motivace je nutně islámská.

Příroda je „bratr ve víře“

Palčivost ekologické krize i dnešní oživení zájmu o islám však vede rostoucí počet učenců, politiků i zeleně orientovaných muslimů k tomu, aby promýšleli ekologické problémy z perspektivy islámské věrouky. Jak podotýká

Foto: Pavla Začalová

kanadský orientalista Richard Foltz, nejde o to, zda je environmentálně příznivá interpretace islámu opravdu vlastní, zda je islám „v principu zelený“, ale o důkaz toho, že z mnoha interpretací, které máme k dispozici, je právě tato (eko-přátelská) možná, žádoucí a v praxi uplatnitelná.

V srpnu letošního roku vydala skupina islámských učenců, univerzitních profesorů a představitelů neziskových organizací na sympoziu v Istanbulu *Islámskou deklaraci o klimatické změně*. Prohlášení shrnuje základní principy islámské environmentální etiky jako uceleného systému. Patří mezi ně teze o hodnotě přírody a místě člověka v ní, tedy dvojí nerovný vztah. Bůh je absolutně nadřazen svému stvoření, s nímž nemůže být nikterak srovnáván. Člověk je vedle toho ostatní přírodě nadřazen jen relativně. Svojí přirozeností je do ní přímo včleněn a jako příroda se ve své biologické danosti plně podřizuje přírodním zákonům ustaveným Bohem. Bůh přitom propůjčil člověku – na rozdíl od zbytku přírody nadanému svobodnou vůlí, a tím i zod-

povědností – roli správce (*chalífy*), aby člověka „zkoušel tím, čím jej obdařil“ (korán, dále jen K, 6:165): „Nabídli jsme břemeno víry nebesům, zemi i horám, ale ony odmítly je nésti a zalekly se ho; a vzal je na sebe člověk, ačkoli je nespravedlivý a nevědomý“ (K 33:72). A prorok Muhammad poeticky dodává: „Svět je zelený a krásný a Bůh vás určil jeho správcí. Uvidí, jak se zhostíte svého úkolu.“

Příroda má člověku poskytovat obživu a smyslová potěšení, bylo by však hrubým zjednodušením chápat takovýto dar jako pokyn k drancování zdrojů. Země byla totiž dána všem žijícím bytostem v prostoru a čase. Jak vyzývá prorok Muhammad, „žij pro tento svět, jako bys měl žít navždycky, a žij pro příští svět, jako bys měl zítra zemřít“. Kromě materiálního užitku má příroda také další klíčové role: svým dokonalým podřízením se Boží vůli (přírodním zákonům) je příkladným muslimem, který inspiruje k následování: „A Bohu se klaní vše, co na nebesích je i na zemi, zvíře každé i andělé pýchy prostí. Pána svého se obávají, jenž nad nimi dlí, a to, co poručeno je jim, to vykonávají“ (K 16:51/49–52/50). Podobně příkladně také chválí Boha: „Což jsi neviděl, že Boha slaví všichni, kdož na nebesích jsou i na zemi, a rovněž ptáci, v řadách letící? A vše zná motlitbu, i volání slávy Jeho“ (K 24:41). Příroda se tak stává jakýmsi „bratrem ve víře“, hodným zvláštní ochrany.

Biodiverzita jako listy kosmického koránu

Ještě důležitější je však její význam jako odraz Božích atributů, přírodní korán. Islámští mystikové (*súfijové*) rádi citují slavný Muhammadův výrok, skrze který promlouvá Bůh: „Byl jsem skrytým pokladem a toužil jsem být poznán. Tedy jsem stvořil Stvoření, abych mohl být poznán.“ A íránský environmentalista S. H. Nasr dodává: „Řád přírody není než božská realita projeví se na úrovni jevové existence.“ Protože Bůh je sám o sobě pro člověka běžně nepoznatelný, sesílá na zem znamení, skrze která lze zejména pomocí rozumu uchopovat některé jeho atributy. Příroda jako „zpráva“ je neustále připravena být „čtena“ a interpretována: „Na nebesích i na zemi jsou věru pro věřící znamení, a také ve stvoření vašem i ve zvířatech, jež po zemi rozmnožil, jsou znamení pro lid pevně přesvědčený, i ve střídání noci a dne, i v tom, co Bůh z nebes sesílá jako obživu a oživuje tím zemi poté, co mrtva byla, a rovněž

ve větrů vysílání jsou znamením pro lid rozumný. Toto jsou znamením Boží, podle pravdy ti sdělujeme“ (K 45:2/3–7/8).

„Korán a příroda jsou dvě cesty, jak dojít k Bohu,“ potvrdil mi v září 2007 Ettayeb Gozzi, imám Velké mešity v tuniském Kairouanu. „Kdo smysly pečlivě sleduje a rozumem studuje přírodu, musí dojít k závěru, že Bůh existuje.“ Pro ekology je zásadní, že Bůh se neprojevuje v přírodě pouze v jednotlivostech, ale také ve vztazích mezi jednotlivostmi a v přírodních zákonech a dějích. Příroda je tak popisována jako „správně vyvážená“ nebo „rovnovážná“ (*mízán*), stvořená v „míře stanovené“ (*qadr*), ve „správných“ či „určených“ rozměrech. Veškerá biodiverzita není náhodná, ale naopak cílená, žádoucí a odrážející Boží moudrost.

Nevykračovat si po zemi troufale

Přesto mnoho věřících netečně přihlíží, jak jsou verše takového kosmického koránu prepisovány či vytrhávány, dokonce ještě předtím, než jsme byli schopni přečíst nebo pochopit sdělení na jeho stránkách. Skutečně, jako by Bůh tušil, že jeho „zástupce na zemi“ a „náměstek“ ve svém úkolu bude selhávat, když diktoval verše: „Však pozor, člověk vzpurným se stává, neb za soběstačného se pokládá...“ (K 96:6–8). A varuje: „A nevykračuj si po zemi troufale, vždyť zemi nemůžeš rozpoltit a nedosáhneš výškou svou hor vrcholku“ (K 17:39/37). Jako by korán mluvil o urputných popíračích globálního oteplování, když zmiňuje hříšníka, „jenž naslouchá znamením Božím, když jsou mu sdělována, však potom v pýše své setrvává, jako by je ani neslyšel“ (K 45:6/7–7/8), a „i kdybychom vyslali vítr vysušující a lidé by spatřili rostlinstvo zežloutlé, přece by nepřestali být ani potom nevěřícími“ (K 30:50/51).

Tváří v tvář krizi, kterou způsobil, lpí člověk na zachování a gradování svého environmentálně nepříznivého způsobu života. A Bůh se ptá: „Komu náleží země a ti, kdo na ní jsou, víte-li? Lidé odvěti: Bohu. Proč se tedy nevzpamatujete?“ (K 23:86/84–87/85). Degradace půd a vod, oteplování a znečišťování atmosféry, vymírání druhů a ochuzování biologické rozmanitosti či hroucení ekosystémů, to vše má člověku v jeho interakci s přírodou nastavit zrcadlo a varovat jej. Přesto se mnozí stále brání pochopení: „Ti, kdož neuvěřili,

se odvracejí od toho, před čím jsou varováni“ (K 46:2/3). „A jakému tedy uvěří zvěstování, zamítnou-li Boha a Jeho znamení?“ ptá se korán (45:5/6).

Ekologické výklady náboženských textů islámu a jejich uvádění do praxe v posledních letech nabývají na významu. Organizace jako britská ekologická IFEES nebo rozvojová a humanitární Muslim Aid je využívají jako samozřejmý komponent rozvojových projektů v zemích jako Jemen, Nigérie, Zanzibar či venkovský Pákistán a lobbují za intenzivnější boj s klimatickou změnou, neúměrně postihující chudé. Muslimské komunitní neziskové organizace pořádají výjezdy do přírody, kde čistí řeky a sbírají odpadky. Skupiny učenců, jak se stalo nedávno v indonéské Jakarta v případě těžebního průmyslu, vydávají nábožensko-právníká dobrozdání (*fatwy*), prohlašující přírodu degradující aktivity jako zakázané (*harám*).

Nový impuls dnes islámské environmentální hnutí získává díky zmíněné *Deklaraci o klimatické změně*. Ta se obrací ke korporacím a vládám, které vyzývá k úplnému přechodu na obnovitelné zdroje do roku 2050, k předefinování koncepce růstu založené na fosilních palivech, k omezení spotřeby a k podpoře zelené ekonomiky. V subtilnější rovině však oslovuje i jednotlivé muslimy, když odkazuje na potřebu znovu ocenit Boží dary a zachovat je i pro příští generace.

Istanbulského sympozia se však zúčastnil jen jeden saúdský duchovní a žádný ši'ita. Kromě toho, nejbohatší ekonomiky Perského zálivu jsou dnes reálně spíš obrovské mašinerie konzumu s vnějším islámským nátěrem. Pro chudé a konflikty zmítané země pak leží priority spíš v zajištění základního přežití. Nakolik bude zelená mobilizace islámských intelektuálů, duchovních a liberálů schopna ovlivnit politiku vlád a praxi firem, je tedy otázka.

Publikováno v Sedmé generaci 6/2015.

Článek vychází z diplomové práce *Zelená je barva islámu: Islámská environmentální etika a její žitá praxe*, dostupné na http://is.muni.cz/th/43676/fss_m/.

Autorka pracuje jako koordinátorka české sítě Nadace Anny Lindh a v organizaci Cesta z krize.

Doktorandi

Tak trochu jiná divočina

Radoslava Krylová

Když jsem byla malá, chodívali jsme si se sousedovic dětmi hrávat k rybníku. Říkalo se mu Cajnerák, stála u něj opuštěná vodárenská budova, kolem vedlo rezavé plynové potrubí, plavaly v něm kusy polystyrenu a sem tam mrtvá ryba. Kdysi se někdo pokusil rybník oplotit, ale trubky i pletivo za pár dní zmizely. Zbyly po nich jen pahýly trčící ze země, na které si člověk musel dávat pozor při běhu. V první třídě jsem se naučila v tom rybníku plavat, na ledu zase bruslit a držet hokejku. Vyprávělo se, že se tu utopilo dítě „od Rusáků“, jak se tehdy říkalo, tedy okupačních vojsk, která měla kasárna hned naproti našemu domu. Utopilo se, když v zimě s kamarády zkoušeli led.

Moje dětství se odehrávalo v těchto kulisách předměstské krajiny, spojujících dohromady kusy venkova, města a něčeho, co by s trochou fantazie obstálo v katastrofických filmech o konci civilizace. A ačkoli byla podobná městská divočina, jak jsou tato místa někdy označována, bezpochyby rejdištěm mnoha z nás, jeví se na první pohled jako pustina, místa nikoho, místa, z nichž člověk odešel a na která se vrací příroda v jakési podivné podobě. Neodpovídá zkrátka kategoriím, do nichž jsme zvyklí přírodu zařazovat: není ani nedotčenou divočinou, ani oku lahodící kulturní krajinou, ani funkční a krotkou městskou zelení. Je tak trochu děsivá a tak trochu provokativní. Proč se o ni tedy vlastně zajímat?

Nepředvídatelná sukcese

Městská divočina není vlastně tak docela divočinou. Tou obvykle myslíme přírodu, jíž se lidská ruka nedotkla, původní a panenskou. Podle antropologa

Tima Ingolda hraje v moderním západním myšlení představa divočiny důležitou roli v příběhu, který se vypráví o vzniku civilizace. V příběhu, v němž člověk povstal z přírody a podmanil si ji, přizpůsobil a ochočil. Na základě tohoto vyprávění představovala divočina v západní kultuře cosi děsivého a nebezpečného. S rozvojem vědy a techniky, provázeným postupující urbanizací, příroda přestala být tím, co je třeba ovládnout, a stala se tím, co člověk svou činností ničí. Divočina tak získala druhý význam: stala se panenským rájem, který člověk dobrovolně opustil a zničil a jehož zbytky by se měl za každou cenu snažit zachovat.

Jak ale v globálním ekosystému hledat místa, která člověk nijak neovlivňuje, když už lidstvo zasahuje i do celoplanetárních procesů? V určitém smyslu je „městská“ nebo „nová divočina“, jak ji obecněji nazývají biologové Jiří Sádlo a Petr Pokorný, příznakem, nikoli anomálií středoevropské, vysoce urbanizované krajiny. Co z ní vlastně dělá divočinu, není nedotčenost, ale neregulovanost a nekontrolovanost člověkem. Tento dojem ještě umocňuje fakt, že na plochách městské divočiny původní lidské stopy a díla potichu mizí pod vrstvou zeleně.

Na otázku, zda jsou ale tyto plochy hodné ochrany, jednoznačnou odpověď nenajdeme. A to přesto, že některé urbánní ekosystémy, například nákladové nádraží Žižkov v Praze, oplývají druhovým bohatstvím a hostí i řadu chráněných druhů. Na větší části těchto ploch ale žádné chráněné druhy nenajdeme a mnoho druhů, kterým se ve městě podaří uchytit, jsou druhy nepůvodní nebo invazní.

Má však kvůli nepůvodním a invazním druhům městská divočina unikat naší pozornosti? Podle Sádla a Pokorného je snaha chránit pouze původní druhy iluzorní. „Celá naše kulturní krajina vznikla expanzemi apofytů [původních druhů rostlin, vyskytujících se na člověkem pozměněných stanovištích – pozn. red.] – louka, mez a rybník jsou biotopy stejně umělé (a stejně přírodní) jako lom, vojenská střelnice či výsypka, jen jsme si na ně lépe zvykli,“ uvádějí autoři v článku pro časopis *Vesmír* (7/2004) „Neolit skončil, zapomeňte“.

Zoolog Mojmir Vlašín by například uvítal, kdyby se některé z těchto ploch dočkaly ochrany. Chráněné druhy obratlovců sice na zarostlých plochách ve městě najdeme zřídka, ale jen proto, že na jejich rozšíření je třeba mnohem delšího času, než je ostrůvkům městské divočiny obvykle dáno. Plochy, kde by mohli vědci po desetiletí pozorovat proces samovolné sukcese včetně příchodu zajímavých obratlovců, by podle něj byly pro přírodní vědy nesmírně

cenné. Právě proto řada botaniků pozorně sleduje třeba zarůstající stadion za brněnskými Lužánkami.

Bohužel neexistuje dobrý legislativní nástroj, jak tato místa chránit. „Když někdo řekne: ‚Udělejme z toho rezervaci,‘ jiný namítne: ‚Ale co je předmětem ochrany? Které druhy?‘ A když odpověď zní: ‚Žádné, předmětem ochrany je spontánní sukcese,‘ dají od toho všichni ruce pryč,“ vysvětluje Vlašín, podle něhož existuje jakási fobie ze spontánní sukcese. „Zajímavé je, že se jí obávají i ochránci přírody. Nikdo se za tyto plochy nechce postavit a říct: ano, tady budeme sledovat probíhající vývoj. Všichni se hned začnou ptát, jak to bude vypadat, co přesně na té ploše chceme.“ Přírodu podle něj potřebujeme mít prostě jasně definovanou. Spontaneita městské divočiny je příliš nepředvídatelná.

Příroda zkrocená

Tyto plochy jsou znamením chaosu nejen pro ochranu přírody, ale i pro moderní městské plánování. To totiž v posledních dvou stoletích vtisklo evropskému městu nové rysy a definovalo jeho jednotlivé části dle různých funkcí a účelu. Náměstí se tak stalo místem pro setkávání, ať už každodenní, slavnostní, nebo politické a manifestační. Vozovka je vyhrazena pro pohyb vozidel, chodcům náleží chodník, na němž mají zase zakázáno pohybovat se cyklisté či bruslaři. V továrnách se pracuje, v koncertních sálech poslouchá hudba a tak dále. Podobně jasně byla v ideálním moderním městě definována také funkce přírody.

Podle historika Petera Clarka se myšlenka zeleného prostoru ve městě objevuje v 17. století. Například v Paříži vznikají dlouhá stromořadí na hlavních bulvárech a parky určené původně pro šlechtu se otevírají veřejnosti. Ještě v 19. století ležely v Británii uvnitř měst četné pustiny a volná půda, v důsledku skupování půdy pro rozvoj města však tato místa včetně sadů, luk a dalších zelených prostor mizí. Což obratem posiluje snahy zeleň ve městě cíleně plánovat. Na konci 19. století tak vzniká v Británii známý koncept zahrádního města, které má kombinovat výhody venkova a města, a zasazuje malé řadové vily do zeleného rámu.

Ve stejnou dobu se ze severního Německa do Skandinávie a potom do zbytku Evropy šíří fenomén zahrádkářských kolonií. Vznikají také rozsáhlé

Foto: Anna Krylová

parky spojené se sportovišti a zahrady obklopují řadu veřejných institucí. Ve dvacátém století se ke slovu dostává funkcionalismus, který dbá na zdravé prostředí města a obklopuje moderní budovy na předměstích rozlehlými trávnicemi a stromy. Zeleň ve všech těchto podobách plní vedle estetické funkce také funkci společenskou – je veřejným prostorem, v němž se mohou setkávat lidé – a také hygienickou: stává se „plícemi města“, jež mohou ozdravit znečištěné průmyslové prostředí.

Kde se vzala, tu se vzala...

Moderní ideál jasně rozvrženého a přísně definovaného prostoru města se ale v evropské současnosti kdesi rozplynul – jakkoli ne všude. Příčiny jsou různorodé: odliv průmyslu zanechal nevyužívané industriální zóny. Restituce a s nimi spojené nejasné majetkové poměry způsobily, že některé budovy a plochy zůstaly bez péče svých majitelů. Podobně také spekulace s pozemky

a sebevědomé developerské projekty nechaly části města čekat na růst cen, respektive dostatek peněz k uskutečnění stavebních záměrů. Nekontrolovaný růst města do předměstské krajiny za sebou zanechává nevyužívaný zbytkový prostor. Anebo prostě ekonomický vývoj i změny potřeb obyvatel města způsobí, že monofunkčně navržené budovy a plochy už nikdy nenajdou jiné využití.

V někdejších továrnách se tak pořádají technoparties a na jejich střechách bují náletové dřeviny. Zahrádkářské kolonie čekající na budoucí projekty mají stržené ploty, stromy nikdo neprořezává a v domcích hledají útočiště ti, kdo žádné jiné nemají. Trávník bývalého letiště hostí piknikové deky a hráče frisbee. V opuštěných zábavních parcích obrůstají makety dinosaurů mechem. A mezi tím vším leží kousky zbytkového prostoru, na který ani dříve, ani nyní nikdo nemyslel. A tak na železničních náspech jen kousek od hlavního nádraží vesele pomrkávají merlíky a ptačince a okolo bují hloh a trnka. Město totiž není ideální konglomerát předem definovaných funkcí a jim přizpůsobených prostor. Město se mění spolu s těmi, kdo ho obývají, a naopak. A v prostředí volného trhu jsou tyto změny mnohokrát rychlejší než dříve.

Co je důležité, je očím neviditelné

Přestože podobných míst přibývá, zůstávají plochy městské divočiny pro většinu obyvatel prázdnými místy na mapě, která čekají na změnu. V Brně můžeme najít řadu takových případů: takzvané Jižní centrum, bývalý vojenský areál na Lerchově ulici nebo areál bývalé Vlněny (viz 7.G 1/2013). Dokládají to výroky a přídavná jména, jimiž častují areál Jižního centra média: jedná se údajně o „místo, kam se člověk bojí vkročit“, „ostudu Brna“, místo, kde je třeba „zredukovat náletovou zeleň“, o němž „většina Brňanů vlastně neví, kde je“. Je to jednoduše prostor, s nímž už by se mělo začít něco dít, a to „cokoli – plochu totiž obsazují bezdomovci a narkomani“. V očích obyvatel i plánovačů jsou to místa ničeho, bez funkce a náplně, místa evokující ztrátu vitality a stagnaci ekonomického růstu.

Že tomu tak ale není vždy, ukazuje ve své knize věnované industriálním ruinám britský kulturní geograf Tim Edensor. Podle něj plní opuštěné plochy ve městě důležitou roli, která však není na první pohled patrná a je i obtížně ekonomicky vyčíslitelná: kromě prostoru pro rostliny a živočichy poskytují

přístřeší těm, kdo jej jinde nenaleznou, mohou nabízet zdroj jídla i materiálu, umožňují dobrodružnou hru dětí i dospělých, nabízejí neformální a neregulovaný prostor pro procházení, venčení psů, objevování, rekreaci a kreativitu. Zároveň mohou nastavovat zrcadlo přísně regulovanému okolí a připomínat, že míst věnovaných konzumu a vystavených dohledu už máme přespříliš.

Edensorovy postřehy dobře ilustruje vznik dobrodružného dětského hřiště poblíž waleského Wrexhamu s jednoduchým názvem *The Land* (tedy země, pevnina nebo pozemek). Toto hřiště nese řadu rysů i funkcí městské divočiny: je tu spousta materiálu, který na první pohled vypadá jako bezcenný odpad, po kterém ale mohou děti lézt nebo z něj něco vytvořit. Zdi jsou pokryté graffiti, je tu pořádná dávka bahna i neupravovaná zeleň. Až na to, že hřiště je na rozdíl od městské divočiny vytvořeno záměrně – jedná se o komunitní dobrovolný projekt, který veřejnost podporuje materiálem i financemi. Jeho filosofie vychází ze snahy poskytnout dětem možnost divoké hry a aktivity, rozvíjení představivosti, riskování, jednoduše života v dětském světě, mimo svět dospělých.

Divoce vyhlížející prostor umožňující kreativitu nebo neviditelnost ocení i dospělí. Třeba Planýrka nad obchodním centrem Královo Pole v Brně nabízí příležitost pro procházky, jízdu na kole v zábavném terénu, venčení psů, sběr šípků i krásnou vyhlídku na město, s ohništěm a improvizovaným posezením na dřevěné paletě. Na druhou stranu, řada obyvatel se těchto míst obává.

Dvojnáčnost pohledu na divoce vyhlížející zeleň ukazuje například výzkum vedený Annou Jorgensen a publikovaný v časopise *Landscape and Urban Planning* v roce 2007. Podle něj lidé tento typ krajiny oceňují z důvodů ochrany přírody a rekreace, ale spíše dále od svého domova. V jeho bezprostřední blízkosti mají naopak raději krajinu udržovanou, upravenou. Proč? Podle autorů výzkumu je těžké najít jedinou vysvětlující teorii: divoce vyhlížející vegetace například navozuje pocit nekontrolovanosti, a tedy nebezpečí. Poukazuje také na zanedbanost a neudržovanost, tedy na to, že místní komunita nefunguje tak, jak by měla. I tyto důvody přispívají k tomu, že v řadě případů převládají snahy tyto plochy eliminovat, tedy upravit či zastavět.

Tento dvojaký, děsivě krásný, malebně znepokojující charakter městské divočiny a opuštěných míst zároveň přitahuje umělce. Filmy jako *Dvanáctopic* nebo *Stalker*, knihy jako *Den Trifidů* nebo McCarthyho *Cesta*, popularita *urban exploringu* a fotografování opuštěných míst dokládají fascinaci představami konce civilizace, ústupu člověka a ovládnutí současného města přírodou.

Možná že podobné představy se nám v podvědomí vynořují vždy, když procházíme při venčení psa kolem opuštěné továrny nebo zahrádkářské kolonie.

Vyhozena oknem, vrací se dveřmi

Navzdory tomu, že se k uměleckému kvasu přidává i zájem médií, zůstává pozice městské divočiny sporná. To se podepisuje také na osudu řady ploch, které přes svou hodnotu podléhají tlaku developerů. V mnoha městech však vidíme i nové a kreativní přístupy v – byť dočasném – využívání opuštěných zarůstajících prostor. Vznikají tak kompromisy mezi spontaneitou přírody i lidských zásahů a plánováním, díky nimž je pobyt v těchto místech příjemnější.

Mekkou těchto přístupů je bezpochyby Německo s berlínským parkem Südgelende, v němž se spontánně vyhlížející vegetace mísí se zbytky průmyslové infrastruktury, parkem Tempelhof, kde lidé využívají bývalé letiště jako sportoviště nebo místo pro piknik, či s postindustriálními parky v Porúří, na něž se přijíždějí dívat turisté z celé Evropy. V New Yorku zase před několika lety zpřístupnili High Line Park, využívající staré dopravní dráhy z třicátých let 20. století, a v Malmö vybudovali přírodní park Gyllin's Garden z opuštěného průmyslového zahradnictví.

Tvůrci těchto projektů však přistupovali k svébytnému rázu dané lokality odlišně a z některých se po přestavbě spontaneita nevratně vytrácí. Anebo možná jen dočasně – dokud ji neobjevíme skrytou v jiné opuštěné části města. Nenápadnou i lákavou, trochu krásnou a trochu děsivou, známou i nebezpečnou, stejně jako vody předměstského rybníku z mého dětství.

Zajímavé odkazy: opustenamista.wordpress.com; www.facebook.com/opustenestavby; urbex.cz; www.kafelanka.cz; www.failedarchitecture.com; www.thenatureofcities.com; www.theguardian.com/environment/series/urban-wildlife; <http://channel.nationalgeographic.com/wild/urban-jungle>.

Publikováno v Sedmé generaci 1/2015.

Článek vznikl v rámci projektu MUNI/A/1299/2014 *Aktuální přístupy ke studiu environmentálních fenoménů.*

Autorka se městskou divočinou zabývá také ve své doktorské práci. Kromě studia působí v brněnské družstevní kavárně Tři ocásci.

Ve spíži holandských doktorů

Lucie Sovová

Wageningen je šestatřicetitisícové městečko ležící na břehu Rýna. Kostel, náměstí a hlavní ulice tu vypadá stejně jako ve spoustě dalších městeček v celém Nizozemsku. Najdete tu cihlové domky a za nimi pole, louky a les, ale také univerzitu, kde studuje bezmála deset tisíc lidí, z toho více než čtvrtina cizinců. Téměř venkovské prostředí vytváří v kombinaci s kosmopolitním kampusem, proslulým zaměřením na zemědělství a potravinářství, zajímavou směs. Mimo jiné ovlivňuje to, jakým způsobem místní obyvatelé plní své ledničky a spíže.

Každou středu a sobotu se na náměstí koná trh, který zahraničního návštěvníka zaujme především nabídkou sýrů a ryb. Nakoupíte tu také pečivo, ovoce a zeleninu, nechybí ani květiny, vafle a cyklistické příslušenství. Dojem autentického a lokálního nákupu mizí se zjištěním, že kamiony týchž dodavatelů objíždějí trhy v celém Nizozemsku a stánkaři se předhánějí v nabídce exotického ovoce nebo do plastu zabalené rukoly z Itálie. Na trh se tedy chodí tak trochu jako do supermarketu, i když, pravda, příjemnějšího a často taky levnějšího.

Mimochodem, supermarkety jsou možná dobrou ukázkou běžných nákupních zvyklostí a částečně i kultury každé země. V těch nizozemských koupíte velkou část výrobků také v bio či fairtrade verzi. Vegetariáni mohou žasnout nad nabídkou rostlinných mlék, tofu párků a podobných laskomin. Označení „vegan“ se objevuje na daleko větším množství výrobků, než jsme u nás zvyklí, nemluvě o certifikaci halal nebo košer, které se bez známky výjimčnosti objevují na pomazánkách v plastových krabičkách. A v neposlední

řadě, parkoviště před supermarkety se zdají menší než ta česká, naopak stojanů na kola je násobně více.

Bio obchody, které mnohdy rovněž operují v řetězcích a supermarketům se tak trochu podobají, jsou pak dalším zjevením. Seženete tu prakticky všechno, včetně bizarností, jako jsou vidličky z biologicky odbouratelného plastu vyrobené v Číně nebo eko papírové kapesníčky. Zaslechnete diskuse o tom, zda je lepší veganský čedar nebo mozzarella, jinde zase suverénní prohlášení místních dumpster diverů, kteří vybírají z popelnic zásadně jen bio potraviny.

Pro mléko do kontejneru

Výrobky, které jsou v českém kontextu stále považované za neobvyklé či alternativní, se zkrátka v Nizozemsku rozšířily i do konvenčních struktur. A naopak – prvky mainstreamu pronikají, v dobrém i ve zlém, i do méně přístupných zákoutí trhu. Jak je to ale se „skutečnými“ alternativami obvyklého způsobu nakupování? Ve Wageningenu jsem jich našla hned několik. Tak především, v nizozemském městě nesmí chybět větrný mlýn. Ten místní skutečně mele mouku, kromě toho v něm můžete koupit také všemožné obiloviny, vločky, směsi na kaše nebo na pečení, ale i rýži, luštěniny a další „suché potraviny“. Přednost se dává místní ekologické produkci, zboží je balené do jednoduchých papírových sáčků a koupit můžete i opravdu velká balení. Další možnost, jak zásobit domácnost, představuje místní potravinové družstvo (Voedsel Koöperatie, zkráceně Voko). To zprostředkovává nákup ve velkém přímo od dodavatelů, i bio výrobky se tak díky němu dají pořídit za příznivé ceny.

Do běžného obchodu ale nemusíte ani pro čerstvé potraviny. Jedním z nejpozoruhodnějších objevů ve Wageningenu pro mě byl mléčný kontejner farmy Veld en Beek. Biodynamický statek, jehož název v překladu znamená Pole a potok, leží asi deset kilometrů od Wageningenu. Svoje zboží (vedle širokého sortimentu mléčných výrobků také maso, trochu zeleniny a chléb ze spřátelené pekárny) rozváží do chladicích kontejnerů ve čtyřech okolních městech. Zákazníci jsou formálně členy družstva. Za symbolický roční příspěvek 2,5 eur dostanou od kontejneru klíč. Každý týden pak farmáři posílají

objednávku – litr plnotučného mléka, nízkotučný jogurt a podobně. Dodávka dorazí do kontejneru, kde si ji lidé mohou kdykoli vyzvednout. Prázdné skleněné lahve s barevně odlišenými víčky se tamtéž vrací a platby probíhají bezhotovostně. Trvanlivější výrobky jsou v kontejneru k dispozici bez objednání, stačí si je vzít a zapsat do sešitu. Systém s klíči tak spočívá na důvěře a poctivosti zákazníků. Je ale pravda, že kontejner ve Wageningenu stojí nenápadně v boční ulici a nijak na sebe neupozorňuje – dostanou se sem tedy jenom „zasvěcení“.

Ještě otevřenější je zeleninová zahrada Nieuwe Ronde (Nový kruh). Funguje na principu komunitou podporovaného zemědělství, přičemž sklizeň probíhá samoobslužně. Členové zkrátka zaplatí roční příspěvek a pak už si mohou ze záhonků brát, co uznají za vhodné. Farmář píše na nástěnku, které plodiny jsou zrovna vhodné ke sklizni, u těch vzácnějších někdy stanoví maximální limit na osobu nebo naopak doporučí, čeho je nadbytek. Na místě ale nikdo nekontroluje ani členské průkazky, ani obsah tašek. Idylická biozahrada se dokonce ani nezamyká, přesto už několik let funguje ke spokojenosti všech zúčastněných – a údivu návštěvníků ze země, kde se zelenina krade i z oplocených soukromých zahrad.

Sedláci v kampusu

Dostatek možností se nabízí i těm, kteří by svým potravinám chtěli být ještě blíže. Druhým rokem ve Wageningenu funguje komunitní zahrada, která se mimochodem aktuálně chystá na pěstování chmele pro místní pivovar. K dispozici jsou i pozemky podobné našim zahrádkářským koloniím. Jsme navíc prakticky na venkově, nedaleko od města proto hospodaří hned několik farem a zahrad. Dodávají potraviny do místních bio obchodů, mnohé z nich mají také vlastní prodejny. Mezi sezonními brigádníky i dobrovolníky je přitom spousta studentů z Wageningenu. Univerzita má k farmářům blízko – někteří z nich tu vystudovali, v kampusu se objevují na přednáškách nebo debatách. Část studentů pochází ze zemědělských rodin, případně se sami chystají farmařit. Škola má vlastní pole, kde se experimentálně ověřují inovace v ekologickém zemědělství, i laboratoře zaměřené na intenzivní pěstitelské metody a potravinářské technologie.

Komunitou podporovaná zahrada Nieuwe Ronde. Foto: Lucie Sovová

O propojení akademické půdy s tou zemědělskou se navíc zasazuje bezpočet studentských iniciativ. Organizují exkurze na farmy či diskuse nad zemědělskými tématy, případně studentům zprostředkovávají náměty pro výzkum vycházející z aktuálních potřeb farmářů. Zajímavým projektem je Farm Experience Internship (volně přeloženo Zemědělská praxe) – původně studentská iniciativa, která se následně vyvinula v akreditovaný kurz, umožňuje studentům po dva týdny žít a pracovat na farmě. Praktickou zkušenost v kurzu doplňují přednášky a následné zhodnocení zážitků, které se tak propojí s teorií.

O studenty je postaráno i ze spotřebitelského hlediska. Přímou v kampusu si můžou vyzvednout zeleninové bedýnky nebo nakoupit zeleninu, která nesplňuje standardy obchodníků. Dobrovolnická skupina Humble harvest (Skromná sklizeň) zachraňuje „ošklivé“ hlávky zelí a malé brambory před vyhozením přímo na farmách a prodává je za ceny vskutku studentské. Kolektiv se tak snaží bojovat proti plýtvání potravinami. Pořádá také workshopy vaření ze zbytků nebo radí, jak připravit méně obvyklou zeleninu.

Protestantská etika a moře za humny

Wageningenské iniciativy jsou inspirativní a pod jejich vlivem lze snadno dojít ke stereotypním závěrům, že „na Západě jsou zkrátka dál“. Je proto nutné připomenout, že zmiňované alternativy jsou i tady záležitostí malé „zelené“ bubliny, v níž se často potkávají pořád ti stejní lidé. Ti si stěžují, že většina spotřebitelů se při nákupu stále orientuje spíše podle ceny a množství než podle kvality potravin. Je také pravda, že Nizozemsko není zrovna gastronomickou velmocí – k obědu se tu nejčastěji podává měkký chleba s arašidovým máslem, příliš lákavě nepůsobí fastfoodové krokety všech barev, tvarů a obsahů ani národní pokrm *stamppot*, tedy šťouchané brambory se zeleninou a uzeným. Mnozí Holanďané přistupují k jídlu velmi prakticky jako k palivu pro tělo. Snad se takhle projevují tradiční protestantské hodnoty – jednoduchost a střídmost. Tataž kultura však také dokáže ocenit lidskou práci a užít si mimořádných příležitostí – ne nadarmo ostatně Hana Librová ve svém pojednání o ekologickém luxusu píše o „holandských doktorech“, tedy vzdělaných lidech s relativně vysokými příjmy, kteří si příležitostně rádi připlatí za kvalitnější zboží.

Místní poměry ovlivňuje i velmi specifický vztah Nizozemců ke krajině. Půdy je málo a každou chvíli hrozí být zaplavená vodou, proto je třeba ji využívat co nejefektivněji a především plánovaně. Každý kousek krajiny má proto svůj přesně stanovený účel, i „divočina“ je v Nizozemsku výsledkem promyšleného designu. Nedostatek země a vysoká hustota osídlení vede na jednu stranu k experimentům s velmi intenzivní produkcí potravin – hydroponií, vertikálními zahradami, hmyzími hamburgery a podobně. Zároveň ale místní nemusí nikdo dlouze přesvědčovat o tom, že půda je vzácnost a zvedání hladiny moře je reálnou hrozbou.

To u nás na východě...

Cestování nakonec slouží také k tomu, aby člověk ocenil to, co doma považuje za samozřejmé. Jedním z příkladů je už zmiňované plýtvání jídlem – podle mého soukromého pozorování holandských domácností se tu potravinami opravdu nešetří a hodně se jich vyhazuje. Šetrný Východoevropan, či chcete-li

Středoevropan, takovou situaci těžko snáší, a to i přesto, že kuchyňský odpad se třídí a recykluje. Iniciativy působící v této oblasti tedy reagují na reálný problém. Kurzy vaření ze zbytků jsou potřeba zkrátka proto, že taková věc není běžná.

V obecné rovině řada lidí postrádá přímé spojení s tím, co jí – supermarkety nabízejí tolik polotovarů a předpřipravených balíčků, že se vaření z nezpracovaných surovin stává polozapomenutou dovedností. Delegování přípravy vlastní stravy na placené služby je procesem, který nejspíš probíhá i u nás, západní země tak v tomhle směru nabízejí okénko do budoucnosti. Podobně nesamozřejmé jsou třeba zahrádkářské znalosti, které má moje (středoevropská) generace snad ještě stále vštípené z prázdnin u babičky na vsi. Ve wageningenské komunitní zahradě naproti tomu potkávám lidi, kteří drží poprvé v životě v ruce semínka a vysévají je do půdy. Naštěstí – všichni se od sebe máme co učit.

Publikováno v Sedmé generaci 3/2015.

Autorka se ve své doktorské práci zabývá městskými zahradami jako alternativní produkcí potravin. Ve Wageningenu byla na stáži v zemědělsko-studentské organizaci Boerengroep.

Temné odtiene zeleného hnutia

Barbora Černík Bakošová

Environmentalizmus sa v očiach širokej verejnosti spája skôr s ľavicovou politickou orientáciou. Nemecký nacizmus nám síce ukázal jeho krajne pravicovú polohu, že sa ale zelenou farbou dokážu zatrieť xenofóbne názory aj dnes, mnohých pravdepodobne prekvapí. Takéto praktiky pritom nachádzame v rôznych kontextoch a krajinách.

Najznámejším príkladom napojenia environmentalizmu na radikálne pravicovú ideológiu je nacistické Nemecko, ktoré je ukážkou toho, ako dokáže byť ochrana prírody prerastená rasovou neznášanlivosťou, antihumanizmom a národnou hrdosťou. (Podrobne sme o tejto téme písali v staršom článku *Sedmé generace* 5/2007). Hitler a ďalší vysokí hodnostári milovali (nemeckú) prírodu, boli nadšenými vegetariánmi a obdivovateľmi biodynamického poľnohospodárstva. Vo svojej dobe malo Nemecko najprepracovanejší systém ochrany divočiny, krajiny i krajinného rázu, zákonnú podporu našli aj zvieratá a pravidlá pre lesníctvo boli nastavené veľmi prísne: zakazovala sa holoseč, požadovala sa výsadba zmiešaného lesa atď.

Proenvironmentálny tón nacistov však niesol jasný akcent nadradenosti nad inými rasami – za zrovnoprávnením zvierat stálo potlačenie práv iných ľudí (hlavne Židov a Rómov), za ochranou krajinného rázu sa skrývala legitimizácia obsadenia cudzích území pod zámienkou šírenia nemeckej vízie krajinej ekológie. Po prehre Tretej ríše zostala táto linka medzi environmentalizmom a nacizmom tabuizovaná, spojenie ochrany prírody s ochranou národa je však i dnes v niektorých kruhoch stále aktuálne.

Problémy v Sierra Clube

Nedávna aféra jednej z najstarších amerických environmentálnych organizácií Sierra Club dobre demonštruje, ako môže nacionalizmus nenápadne prenikať do vnútorných štruktúr a kampaní zelených neziskoviek. Sierra Club ochranou prírody argumentuje proti rastu obyvateľstva Spojených štátov a už v 60. rokoch sa zaviazal k „stabilizácii populácie, najprv v Spojených štátoch a potom na celom svete“, zasadzoval sa o zníženie počtu detí indiánov a deklaroval nepriateľský postoj voči imigrácii. Členom sa nepáčilo, aký nepriaznivý môže mať imigrácia vplyv na čerpanie prírodných zdrojov a poškodzovanie životného prostredia; namierené mali hlavne proti ilegálnym migrantom z Mexika. Najsilnejšie tieto xenofóbne hlasy zneli v osemdesiatych rokoch, ale počuť ich aj v 21. storočí – len pred desiatimi rokmi odznela veľká aféra odhaľujúca existenciu skupiny, ktorá vo vnútri organizácie lobbovala za podporu tvrdých imigračných zákonov.

Profil Sierra Clubu je dlhodobu silne konzervatívny a jej členmi sú prevažne „bieli“ muži vyššieho veku, rasistické skupiny vo vnútri organizácie majú navyše tradíciu od počiatku organizácie. Madison Grant, veľký podporovateľ organizácie a priateľ zakladateľa Johna Muira síce nadšene ochraňoval americkú divočinu, ale zasadzoval sa aj o limitovanie reprodukcie ne-bielych obyvateľov a zrušenie možnosti imigrácie ne-bielych ľudí do krajiny. Až minulý rok vydal prezident Sierra Clubu Allison Chin závažné prehlásenie definitívne potvrdzujúce novú, proimigračnú politiku organizácie.

Sierra Club bohužiaľ nie je medzi zelenými neziskovkami výnimkou. Nevinne znejúca skupina „ochranárov“ Carrying Capacity Network má ešte oveľa radikálnejšiu protimigračnú agendu ako Sierra Club, usiluje sa desaťnásobne znížiť počet legálnych imigrantov a obviňuje mexických obyvateľov, že zakladajú požiare v národných parkoch na juhu Štátov.

Umweltschutz = Heimatschutz

Vzájomné ovplyvňovanie environmentalizmu a krajnej pravice však prebieha aj v opačnom smere a čoraz častejšie môžeme sledovať, ako si extrémistickí pravičiarci požičiavajú zelenú agendu na pomoc pri šírení svojej nacionalis-

Foto: Bob Jagendorf

tickej ideológie. Neonacistické hnutie je dobre známe tým, ako dokáže vykrádať iné subkultúry, osvojiť si a použiť proti nim ich spôsob obliekania, kampane alebo symboliku. V deväťdesiatych rokoch prevzalo od apolitických skinheadov maskulínny a agresívne pôsobiaci výzor, reprezentovaný bomberami, ťažkými topánkami a vyholenými hlavami. Na začiatku 21. storočia potrebovali neonacisti zmeniť taktiku a získať si znovu prívržencov, preto sa inšpirovali anarchistickými a antifašistickými stratégiami. Prevzali ich čierne mikiny a nohavice, červeno-čierne vlajky, ale aj vizuálny koncept a metódy autonómnej scény. Osvojili si aj typicky ľavicové postupy ako antiglobalizačné pochody, *black block* stratégie alebo *straight edge* životný spôsob (viď 7.G 2/2011) a pre nezainteresovaného pozorovateľa bolo čoraz ťažšie odlíšiť tieto dve svojou povahou tak odlišné skupiny.

Ďalší posun neonacistov k novej sebareprezentácii nastal pred niekoľkými rokmi. Vyššie zmienené ľavicové autonomistické hnutia stratili oproti začiatku storočia na popularite a neonacisti hľadali iné aktuálne príťažlivé

motívy v spoločnosti. Časopis Rolling Stone pred nedávnom písal o novom „vizuále“ neonacistov, ktorých nazval „nipers“ alebo „neonazi hipsters“, a o tom, ako sa jeho súčasní prívrženci stotožňujú so subtílnou módou hipsterov aj ich online prejavom – blogy, selfies, Tumblr a Instagramy sú čoraz častejšími nástrojmi propagácie aj v neonacistickom hnutí.

Typickým atribútom hipsterov, ale aj významným trendom súčasnej spoločnosti, je i environmentalizmus a obľuba „bio“, a neonacisti tento potenciál dokážu využiť. Napríklad východonemeckí neonacisti usporadúvajú nacionalistické protesty pri poľských jadrových elektrárnach deklarujúc, že Poliaci sú nukleárnou hrozbou pre Nemecko. Nemecká nacionalistická politická strana NPD zas skryla za anti-GMO kampane ostrý antiamerikanizmus, ktorý podporila aj v kampani proti zámeru jednej americkej spoločnosti rozširovať ťažbu hnedého uhlia pri mestečku Lübtheen. NPD používa rétoriku ochrany domoviny a národa, a s nimi je úzko prepojená ochrana miestnych farmárov, podpora zdravších lokálnych produktov či energetickej sebestačnosti. Má to ostatne aj na letákoch: *Umweltschutz = Heimatschutz*, teda environmentálna ochrana = ochrana domoviny.

Podobnú stratégiu zvolila minulý rok aj mongolská neonacistická skupina Tsagaan Khass, ktorá sa rozhodla svoj boj za národ spojiť s bojom za ochranu prírody. Zo znečistenia krajiny viní zahraničné ťažobné spoločnosti a usporadúva proti nim demonštrácie. Jej členovia v uniformách so svastikami taktiež obchádzajú mongolské doly a požadujú ukázanie povolení na ťažbu. Ich hnev je namierený predovšetkým voči Číňanom, ktorí sú pre nich zosobnením „imperialistického zla“. Oproti prvotným brutálnym útokom na homosexuálov a ženy žijúce s cudzincami sa tak Tsagaan Khass v súčasnosti sústreďí hlavne na ochranu domácich prírodných zdrojov a dúfa, že im tento obrat prinesie hufy nových priaznivcov.

Bio jablčko od nácička

Dnešní neonacisti majú ešte jednu novú záľubu – tradicionalistický návrat k pôde, pestovaniu, vidieckemu spôsobu života. Tu je paralela s ideou *Blut und Boden* (krvi a pôdy) a Hitlerovým zeleným nacizmom asi najočividnejšia. Z časti súčasných nemeckých náckov sa tak stávajú vegáni, dávajú sa na bio

poľnohospodárstvo, presúvajú sa na vidiek a vydávajú environmentálne-life stylový časopis Umwelt & Aktiv s množstvom záhradkárskych rád, detských piesní či apelov na ochranu domoviny a kresťanstva. Hlavné motto magazínu „Ochrana prírody nie je zelená“ odkazuje na hnedý, nacionalistický základ nemeckého environmentalizmu. Hrdých národných bio pestovateľov je zatiaľ veľmi málo (podľa prieskumov tvoria nazi bio produkty asi tri percentá z celkového počtu certifikovaných produktov v Nemecku), mohla by to však byť efektívna propagačná stratégia. Ako povedal jeden odborník na nemecký neonacizmus: „Sem-tam si kúpiť jablko od pána Ernsta nie je to isté ako vy-staviť si svastiku.“

Podobný environmentálny apel už použila aj slovenská neonacistická skupina Vzдор Kysuce, úzko napojená na krajne pravicovú Ľudovú stranu naše Slovensko banskobystrického župana Mariána Kotlebu. Na svojich facebookových stránkach uctievajú slovenskú prírodu, svojich členov nazývajú *vlčou svorkou*, organizujú pochody po národných parkoch a vo fotogalérii nájdeme pod názvom „Projekt biozelenina“ obrázky urastených chlapcov kľačiacich pri čerstvo nalinkovaných záhonoch. Táto zelená prax je pretkaná protirómskymi komentármi, poskytovaním materiálnej pomoci slovenským občanom v núdzi, súťažou o najlepšie halušky alebo ostrým odmietaním Európskej únie. Pekný príklad toho, ako sa súčasná nacionalistická agenda premieňa sociálnejším a zelenším smerom.

Je zreteľné, že na environmentalizmus sa nedá pozerieť bez politického kontextu, ktorý ho obklopuje. To, že je väčšinou spájaný s ľavicovým politickým hnutím, ešte nepopiera jeho potenciál pre extrémne pravicové skupiny. Práve pre ne môže byť ochrana prírody a životného prostredia efektívnym nástrojom presadzovania rasistických a xenofóbnych názorov. Pokiaľ nebudeme dôkladne premýšľať o politických motívoch ochranárskych akcií, nebudeme schopní určiť, aké pozadie sa za nimi ukrýva a aké dôsledky by mohli priniesť.

Publikováno v Sedmé generaci 4/2014.

Autorka se ve své doktorské práci zabývá estetickými teoriemi přírody. Svě teoretické zaměření kompenzuje prací v NESEHNUTÍ v programu Občanské oko.

Jak se zamilovat do přírody

Šárka Křepelková

Přírodní prostředí bývá často spojováno se silnými emocionálními a sociálními zážitky. Proto si lidé čas strávený v přírodě dobře pamatují, cítí, že v té chvíli někam patří. Výzkumy ukazují, že lidé, kteří se v dospělosti silně identifikují s přírodním prostředím, měli většinou v dětství blízký vztah s přírodou, a to skrze speciální místo v krajině nebo osobní zkušenosti se ztrátou nebo zničením přírodního prostředí, které jim bylo blízké. Většina environmentalistů, kteří se účastnili výzkumů významných životních zkušeností, uvádí, že vztah k přírodě a životnímu prostředí získali v první řadě díky pozitivním zážitkům s přírodou v dětství a také díky členům rodiny, kteří respektovali přírodní prostředí a byli jim vzorem. Má tedy kontakt s přírodou v dětství přímý vliv na její ochranu v dospělosti?

Fuj, na to nesahej

Děti byly s přírodou zcela samozřejmě spojovány už v minulosti. Jean-Jacques Rousseau předpokládal, že prostřednictvím přímého smyslového kontaktu s přírodou lze rozvíjet vnitřní přirozenou složku dítěte. Američtí romantičtí filosofové Ralph Waldo Emerson a Henry David Thoreau formulovali podobné myšlenky. Děti a příroda pro ně ztělesňovaly jejich obecné odmítání stále více postupující industrializace společnosti. Ta podle nich může ohrožit autentickou individuální zkušenost, kterou příroda zprostředkovává. Během 20. století se v literatuře objevuje téma spirituálního potenciálu, který v sobě kontakt s přírodou nese. Pozitivní vliv, který má pobyt v přírodě na lidské zdraví, velebí dílo Johna Muira a dalších. Vnímání kontaktu s přírodou ovlivnila i Rachel Carsonová, která poukazovala na to, že objevování přírodního světa představuje něco významně hlubšího a přetrvávajícího než jen

příjemný způsob, jak strávit dětství. Na myšlence, že příroda hraje zásadní roli ve výchově dítěte, staví také holistické teorie Marie Montessori a Rudolfa Steinera zaměřené na vzdělávání.

V roce 2006 publikoval novinář Richard Louv knihu *Last Child in the Woods: Saving our Children from Nature Deficit Disorder* (Poslední dítě v lesích: zachraňme naše děti před poruchami z nedostatku kontaktu s přírodou). Upozornil na to, že děti tráví v přírodě mnohem méně času než dřív a že nedostatek kontaktu s přírodou se negativně odráží na jejich vývoji a zdraví. Zkušenosti s přírodou dětem pomáhají pochopit, jak přírodní svět funguje. V přírodě děti názorně vidí působit přírodní zákony a učí se přírodu vnímat jako jedinečný organismus, který se dokáže obnovovat. Toto poznání je podle něj klíčové pro rozvoj tvořivosti, která je základem nejen umění, ale také vědy nebo politiky. Děti, které jsou odpojené od přírody, si ji idealizují nebo se jí bojí. Problém ale nespočívá v tom, že jim chybí dramatické zkušenosti z divočiny, ale v nedostatku každodenního kontaktu s přírodními elementy.

V českém prostředí se tomuto tématu věnovala Emílie Strejčková. Prostřednictvím svého výzkumu propagovala potřebu ekologické výchovy a vzdělávání dětí přírodou a v přírodě. Každé dítě má jejími slovy právo na optimální rozvoj své osobnosti skrze kontakt s nejsložitějším systémem, kterým příroda bezesporu je. Velký důraz kladla také na dostatečné množství přímých informací z přírodního prostředí. Informace zprostředkované pomocí slov, obrazů nebo technických prostředků jsou neúplné a deformované, často vytržené ze souvislostí a nemohou dětem stačit ke správné orientaci v životních situacích. Návyk konzumovat zprostředkované informace usnadňuje „manipulaci lidského stáda“. Stav dnešní společnosti Strejčková popisovala pojmem *odcizení přírodě* a zároveň zdůrazňovala roli rodiče jako vychovatele a určovatele hodnot. Dospělý, který dítě seznamuje s přírodním světem, se mu stává vzorem. Vidí-li dítě při vycházkách do přírody často nepřátelské postoje, štitivé odmítání doteků, ničení neznámého a slyší-li často pokyny jako: „Fuj, na to nesahej, nesedej si na zem, nedotýkej se toho, mohlo by tě to kousnout, je to špinavé, ještě se něčím nakazíš...“, pak můžeme jen stěží očekávat, že bude někdy přírodu se zájmem vyhledávat. Co tedy může kontakt s přírodou dětem dát?

Není kontakt jako kontakt

Dítě může mít vztah k různým formám přírody od divočiny přes člověkem upravené a obdělávané plochy, šlechtěné zoologické zahrady až k domácím zvířecím mazlíčkům a v květináči pěstovaným rostlinám. Různé formy přírody se liší svou dostupností, velikostí a tím, do jaké míry se jejich prostřednictvím dítěti jeví příroda jako známá a blízká. Společným jmenovatelem je přítomnost určitého stupně přírodního procesu, ale o jaký proces se jedná a jak se projevuje, záleží na tom, zda jde o přírodu divokou, nebo zcela či částečně člověkem upravenou. Jako součásti přírody lze chápat také symbolické prostředky a napodobeniny přírodních objektů a scenerií.

V řadě odborných knih se můžeme dočíst, že příroda pozitivně působí na vývoj dítěte. Při kontaktu s přírodou hraje především u mladších školáků důležitou roli jejich emoční vnímavost. Ochota dětí k interakci se světem závisí

Foto: Alexander Babi

z velké části na pocitech, kterých příroda vyvolává dostatek. Bezprostřední kontakt s přírodním světem může pro dítě představovat výzvu, přinášet potěšení, vzbuzovat obdiv, zvědavost a nadšení, zároveň ale také strach, nejistotu, nebezpečí a vědomí ubíhajícího času. Příroda skýtá prostor pro rozvoj představivosti. Stává se místem osídleným tvory z dětských příběhů, pověstí a pohádek. Pobyt v rozmanitém prostředí poskytuje spoustu možností pro objevování, dobrodružství a tvůrčí činnost. Všechny tyto a další emoce, spojené se zkušenostmi v přírodě, děti motivují a podněcují k učení a dalšímu vývoji. Potěšení, radost a citové zaujetí v dítěti pomáhají rozvinout větší náklonnost, kreativitu a chuť objevovat nejen přírodu.

Zkušenost kontaktu s přírodou může mít významný dopad také na vývoj kognitivních funkcí, především během staršího školního věku a brzké adolescence. Dítě se v přírodě setkává s různorodými předměty, které jsou vhodné pro rozvoj schopnosti označovat, rozlišovat a klasifikovat. Po jednoduché identifikaci a klasifikaci přírodních jevů nastupují složitější principy očekávání a předvídání, jak se příroda bude chovat za různých podmínek a okolností. Setkání s přírodním světem, ať už přímé, nebo zprostředkované, umožňuje dítěti tento svět pochopit a srovnávat s dosavadními zkušenostmi. Děti si pomocí limitů a možností přírody trénují a rozvíjejí své schopnosti porozumět dané situaci a následně podle toho jednat.

Podle toho, jak se dítě vyvíjí, dokáže se pohybovat stále dál od domova a roste jeho schopnost pohybu, využívá přírodní prostředí odlišným způsobem. Studie ukazují nejen to, že děti si pro hru vybírají přírodu, ale také že dávají přednost volnému prostoru, zanedbanému a polodivokému prostředí před prostředím upraveným. V prostředí s vyšší biodiverzitou se děti více zapojují do hry a více se orientují v přírodě než na jednoduchém dětském hřišti.

Děti jsou také schopny silně se identifikovat s určitými místy. Důvěrný vztah k blízkému přírodnímu prostředí a rozvoj tvořivosti podporuje pocity nezávislosti a dostatečnosti sebe sama. Děti si často budují různé pevnosti, bunkry a schovy v blízkém okolí domova. Často jde o místo obehnané uzavřenou přírodou, kde si mohou vytvořit prostor, který patří pouze jim. V mladším školním věku příroda poskytuje především dobré místo, kde mohou děti spontánně experimentovat a učit se zacházet s různými předměty ve známém prostředí.

Hraju si, tedy jsem

Proč si lidé, kteří se starají o životní prostředí, tak často pamatují, jak si hrávali v přírodě? Příroda v sobě skrývá místa, kde si děti mohou stanovovat výzvy, které jsou schopny zvládnout, a radovat se ze svých úspěchů: třeba vyšplhat výš na strom a získat nový výhled nebo přesměrovat vodní proud při stavbě hráze na potoce. Je ideální, pokud nastavená výzva mírně převyšuje schopnosti dítěte, protože aktivizuje jeho zdroje a rozvíjí jeho schopnosti. Příliš náročné výzvy mohou naopak vyvolávat frustraci a úzkost. Když se děti vydají ven na vlastní pěst a hrabou se v hlíně, brouzdají se vodou, šplhají po stromech, užívají si prostor volného jednání. Živí svoji zvědavost, učí se o hodnotách neodmyslitelně spojených s přírodou a zároveň si osahávají možnosti vlastního jednání. Dětské vzpomínky spojené s místem evokují silné emoce – pocity soukromí, kontroly a bezpečí. Pokud rodiče a další dospělí aktivně podporují venkovní hru a vytvářejí pro děti přístupné prostředí, děti se pohybují v oblasti podporovaného jednání.

Přírodní prostředí umožňuje aktivnější hru než interiér. Je plné výzev, které dětem pomáhají rozvíjet jejich motorické dovednosti. Souběžně s motorikou se vyvíjí smyslové vnímání, vnímání vlastních schopností a pocitů důvěry. To s sebou zákonitě nese i rizika, skrze která ale děti poznávají svoje limity, získávají smysl pro výdrž a výkon směřující k výsledku. Získané zkušenosti se pak přenášejí do dalších oblastí života a umožňují rozvoj dalších schopností, jako jsou pružnost, vytrvalost, schopnost řešit problémy, nezávislost. Rodiče mají často strach, že dítěti venku hrozí nebezpečí nebo že se zraní, a proto děti příliš omezují. Pokud však budeme dětem do hry v přírodě zasahovat, můžeme zabrzdit jak rozvoj zmíněných dovedností, tak vývoj schopnosti správně vyhodnotit riziko. Rodiče často hledají hranici mezi tím, co dítěti pomáhá rozvíjet se a adaptovat na přírodní podmínky, a tím, co už je nebezpečné. Podle hypotézy imprintingu (vtisknutí) jsou první roky života zásadní, protože v organismu se nastavují možnosti fyziologické adaptace (imunita, termoregulace) a behaviorálních návyků pro pobyt v přírodním prostředí. Studie Roberta Bixlera z roku 1994 a dvojice finských autorů Irmeli Palmberg a Jari Kuru z roku 2000 naznačují, že celkový rozsah zkušeností jedince souvisí s tím, do jaké míry danou situaci v přírodě prožívá jako příjemnou. V českém prostředí k podobnému závěru ve svém výzkumu dospěli Jan Krajhanzl a Helena Vostradovská (2005). Respondenti s většími

zkušenostmi zvládali náročnější situace v přírodě s větším klidem, zatímco méně zkušení pociťovali běžné situace v přírodě častěji jako nepříjemné.

Kontaktu s přírodou ubývá...

Podle výzkumů Sandry Hofferth z roku 2009 či Rhondy Clements z roku 2004 se zdá, že děti přicházejí s přírodou do styku čím dál méně, a naopak tráví mnohem více času u televize, počítače nebo mobilního telefonu.

Vedle elektronických hraček jsou tu ale i další bariéry, které brání dětem hrát si na ulici tak často, jak si hrála generace jejich rodičů a prarodičů. Rodiče dnes dávají svým potomkům méně volnosti a prostoru. Obávají se dopravy, jejíž hustota ve většině evropských měst vzrostla, a také nebezpečí, které dětem může hrozit od cizích lidí. Naopak jim dopřávají spoustu organizovaných volnočasových aktivit – děti nemají kvůli řadě kroužků čas spontánně si venku hrát. V kontaktu s přírodou může dětem bránit také štitivost a pocity nepohodlí, které zažívají v přírodním prostředí, nebo nedostatek kamarádů, kteří by si s nimi venku hráli.

Děti se méně pohybují v městské zeleni a jezdí také méně často k babičce na venkov. Venku si nehrají častěji ani děti z rodin, které se odstěhovaly do satelitních domků na předměstí. O to více stoupá v současné společnosti význam skautského hnutí, woodcraftu nebo turistických oddílů mládeže, které mají zkušenosti s výchovou dětí v přírodě. Relativně novou příležitostí pro kontakt s přírodou představují lesní mateřské školky, ve kterých předškoláci tráví veškerý čas venku, hrají si a prozkoumávají přírodu kolem sebe.

Dětství v přírodě = ekologičtí dospěláci?

Mnoho výzkumů v devadesátých letech upozornilo, že zkušenosti s přírodou mají vliv na vývoj environmentálních hodnot, postojů i chování. Ukazuje se, že různé druhy zážitků a zkušeností v přírodě mají odlišný dopad na pro-environmentální chování.

Vztah dětí a přírody byl doposud pojímán různě. Raní environmentální psychologové využívali pro studium dětského „naturalistického“ chování přímé pozorování, jehož výsledky se zdály být relevantnější než výzkum v laboratorních podmínkách. Pionýrské studie na základě aktivního pozorování popisovaly, jak děti využívají známé přírodní prostředí, a zjišťovaly, která místa jsou pro ně významná. Pozorování poskytovala tvrdá data, mnoho otázek ale vyžadovalo přístup k subjektivním zkušenostem, pocitům a myšlenkám jedince.

Při výzkumu lze postupovat retrospektivně – ptát se dospělých, mapovat jejich zkušenosti a přemýšlet, jaký mají význam. Koncept významných životních zkušeností (*significant life experiences*) předpokládá, že životní události a z nich plynoucí zkušenosti jsou stavebním kamenem zájmu o přírodu a životní prostředí a také potřeby je chránit. Zkoumá se, odkud motivace k ochraně přírody a životního prostředí vlastně pramení, přičemž jsou dotazováni lidé, kteří k ochraně životního prostředí aktivně přispívají. Z výzkumů vyplývá, že podle respondentů samotných má kontakt a zkušenosti s přírodou v dětském věku zásadní vliv na proenvironmentální chování v dospělosti. Respondenti v různých studiích navíc uváděli i další více či méně významné faktory: vzor v rodiči, učiteli nebo starším kamarádovi; negativní zkušenost spojenou s degradací přírodního prostředí; vzdělání či práce v environmentálně zaměřené organizaci. Tento přístup má svá úskalí: všechny vzpomínky nemusejí být spolehlivé, také je těžké určit význam zkušeností, pokud nejsou postaveny do kontextu dřívějších životních událostí.

Statisticky spolehlivější jsou korelační a srovnávací studie. Některé z nich také potvrzují přímou vazbu mezi kontaktem s přírodou a proenvironmentálním chováním. Jiné dokládají vazbu nepřímou, skrze nějaký zprostředkující prvek, jichž můžeme najít hned několik – různé formy emoční spřízněnosti či spojitosti s přírodou, environmentální identitu, míru environmentálního znepokojení. Existuje také hypotéza biofilie, která předpokládá, že náklonnost k přírodě je vrozená. Ostatní popisují vztah k přírodě jako podobný tomu, který existuje mezi lidmi.

Přestože autoři výzkumů používají různé koncepty a způsoby jejich měření, výsledná zjištění až tak odlišná nejsou. Všichni tvrdí, že vazba s přírodou se mezi jedinci liší a lze ji považovat za relativně stabilní vlastnost, která podle některých autorů více závisí na zkušenostech spojených s nějakou emocí než na rozumovém posouzení.

Jak je to doopravdy?

Vypadá to, že se tu nabízí zdánlivě jasný závěr. Kontakt s přírodou v dětském věku má buď přímý, nebo nepřímý vliv na budoucí ochranné chování. To by ale bylo příliš zjednodušující. Můžu s klidným srdcem říct, že přímý kontakt s přírodním prostředím má pro rozvoj dítěte velký význam. Těžko ale můžeme očekávat, že každý, kdo v dětství strávil nějaký čas v přírodě, ji má rád a dokáže pro její ochranu něco udělat. Často můžeme potkat usedlého měšťana, který zarytě podepisuje petice proti prolomení těžebních limitů, zatímco vesničané budou s klidem stříkat plevel na zahrádce chemickým postřikem. Já sama jsem své dětství strávila běháním po venku, ale troufám si tvrdit, že zásadní vliv na utváření mého přírodě blízkého směřování přišel později, díky mému profesoru biologie na gymnáziu a také díky výpravám a táborům „turistáku“. Samotný kontakt s přírodou k chuti chránit přírodu a životní prostředí nestačí. Musíme brát v potaz řadu dalších vlivů – vliv vrstevníků, rodičů, sociální normy ve společnosti, výchovu a roli (eko)pedagoga či rodiče jako průvodce, který dítě seznámí s přírodním světem a ukáže mu, co všechno příroda přináší a že se jí nemusí bát.

Publikováno v Sedmé generaci 3/2015.

Článek vychází z diplomové práce *Vazba mezi kontaktem s přírodou v dětství a chováním k životnímu prostředí v dospělosti*, dostupné na: http://is.muni.cz/th/357875/fss_m/.

Autorka se podobným tématem zabývá také ve své doktorské práci. Konkrétně ji zajímá, jaký má kontakt s přírodou vliv na prožívání a chování dítěte. Také ráda sebe i jiné zážitkově vzdělává, třeba v Prázdninové škole Lipnice nebo ve sdružení Skřítek, z.s.

Environmentalismus je mrtev – ať žije neo-environmentalismus!

Vojtěch Pelikán

Ambiciózní plány, jak s pomocí supermoderních technologií nadesignovat životní podmínky na Zemi, mohou znít lákavě i leckterému příslušníku ekologického hnutí. Zvláště když se stav globálního ekosystému zdá být čím dál zoufalejší. Na Západě, především ve Spojených státech, se část takto přemítajících jedinců sdružila do proudu takzvaných neo-environmentalistů. Říkají, že bychom měli odhodit sentiment, vzít vážně skutečnost, že jsme už nějaký ten čas pány planety, a raději začít přemýšlet, jak konečně klimatickou změnu porazit.

Dvojice amerických stratégů v oblasti energetiky a klimatu, Michael Shellenberger a Ted Nordhaus, si tenkrát v říjnu 2004 dobře pojistila, že jejich slova nezapadnou. Svou už tak bombasticky znějící přednášku *The Death of Environmentalism (Smrt environmentalismu)*, v níž na ekohnutí nenechali nitku suchou, pronesli na každoročním setkání poskytovatelů ekologických grantů. Zástupcům nadací a různých mecenášských institucí sdělili, že stovky milionů dolarů, které na ochranu přírody vynaložili v uplynulých desetiletích, přišly víceméně vniveč. Cíl – zvrátit nepříznivý planetární vývoj, zejména v oblasti klimatu – se totiž zoufale nedaří naplnit. A oba rovnou nabídli i vysvětlení, proč tomu tak je: „Environmentalismus zemřel na své stáří.“

Ekologické hnutí podle této dvojice mladých environmentalistů ustrnulo. Přichází jen s parciálními politikami, omílá desítky let staré postupy a je ve vleku iracionální nedůvěry k technologiím. V čase globální klimatické

změny však staromódní uvažování nestačí a je třeba přijít s komplexnějším a inovativnějším přístupem – překopat myšlení směrem od údržbářské „politiky limitů“ k „politice možností“, pojmut proměnu klimatu jako výzvu (spíše než hrozbu), nestrašit a nezakazovat, ale nabídnout lidem lákavou vizi budoucnosti, k níž budou mít chuť směřovat.

Jak patrně, sebevědomí těmto mužům rozhodně neschází – o svých plánech například optimisticky hovoří jako o „environmentalismu pro 21. století“. Patříčně rozmáchlé uvažování a epickou rétoriku dokresluje i fakt, že svou misi přirovnávají k projektu Apollo, jenž vyvrcholil spočinutím nohy amerického kosmonauta na povrchu Měsíce.

Spolek vyléčených environmentalistů

Ať už bylo hlavním cílem Shellenbergera s Nordhausem strhnout na sebe pozornost, nebo rozvířit diskusi, podařilo se jim obojí. Jejich profil vyšel například v prestižním časopise *Time* a jejich slova vyvolala v ekologickém hnutí halasnou odezvu. Část kritiků se zaměřila spíše na motivace než na argumenty – podle nich nebylo náhodné, že takto silná slova zazněla zrovna před grantovými poskytovateli (i bez kdovíjaké fantazie si lze skutečně na konec Shellenbergerovy a Nordhausovy přednášky dosadit „...tak ty peníze dejte radši nám“). Další z nesouhlasných reakcí poukazyvaly na to, že dvojice podceňuje politické a kulturní souvislosti, například nutnost přehodnocení společenských norem, a že se z ekologické krize nelze jen tak „prorůst“. Polemiky v součtu vydaly na moře stran a nutno dodat, že zajímavě občerstvily diskusi o elementárních východiscích ekologického hnutí.

Avšak co je zřejmě důležitější – Shellenbergerovi s Nordhausem se očividně podařilo vystihnout pocity mnoha rozčarovaných soupeřů a soupeřnic. Ti si začali souhrnně říkat neo- či postenvironmentalisté a organizace, která tyto nespokojence vzala pod svá křídla, dostala název The Breakthrough Institute.

Paleta členů institutu je pestrobarevná – od zasloužilých ochranářů typu viceprezidenta stěžejní americké organizace The Nature Conservancy Petera Kareivy nebo bývalého šéfa jedné z nejstarších ekoneziskovek Sierra Club Adama Werbacha přes ambiciózní environmentalisty-spisovatele typu

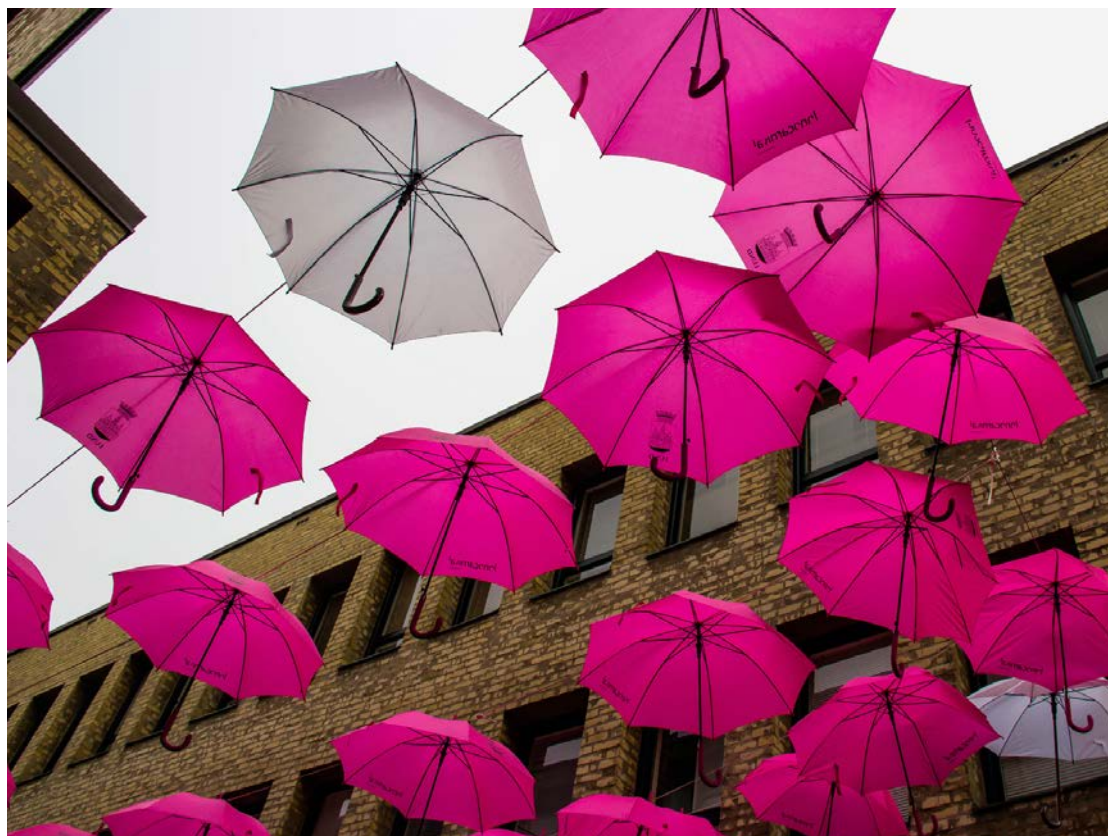

Foto: Susanne Nilsson

Emmy Marris a Marka Lynase až po dlouholeté provokatéry leckdy až lomborgovského ražení, jako je futurista a myslitel Stewart Brand. Jejich životopisy vykazují podobné rysy – často jde o empirické vědce pracující na vysoké úrovni abstrakce; hojně jsou zastoupeni systémoví ekologové, ekonomové, fyzici či statistici. Asi ne náhodou chybějí ti, kdo nemají od přírody takový racionální a emocionální odstup a kdo si – ať už pomyslně, či skutečně – špiní ruce terénní ochranařinou.

Když tito „vyléčení aktivisté“ popisují své důvody ke konverzi, mohou vzbuzovat pochopení i sympatie. V expresivních vyjádřeních nechybějí slova omluvy (například za to, jak bránili výstavbě jaderných elektráren nebo pěstování geneticky modifikovaných plodin); leckdy si sypou popel na hlavu veřejně, takřka soudružsky. Cituplně se vyznávají z velkých očekávání, že se jim podaří „zachránit svět“, se kterými do ekohnutí vstoupili, a popisují následné vystřízlivění, jež přišlo s frustrujícími neúspěchy, nutností reagovat na

stále nové dílčí problémy a se zavalením spíše úřednickou než romantickou agendou.

Božský zahradník

Co stojí v jádru neo-environmentalistického programu? Lidstvo by se mělo přestat spoléhat na moc přírody a seberegulujícího trhu; naopak by mělo přijmout za vývoj globálního ekosystému zodpovědnost, převzít iniciativu a připustit, že jsme vstoupili do geologického období antropocénu, „éry lidí“. Jak sebevědomě píše Mark Lynas v knize *The God Species* (Božský druh): „Příroda už Zemi nevládne. Vládneme jí my. A je naší volbou, co se tu bude dít.“

V časech, kdy jsme schopni ovlivnit nejen světovou biodiverzitu, ale i klima či seismickou činnost, bychom měli jako noví Prométheové získat nad geologickými procesy kontrolu a nastavit pomyslný termostat na vhodnou teplotu. Zkrátka – stát se „anděli strážnými“ a přestat chovat skepsi k lidstvu a jeho směřování. „Lidé jsou řešení, nikoliv problém,“ shrnuje Adam Werbach. A krajinný ekolog a teoretik antropocénu Erle Ellis jej doplňuje: „Jediná překážka zlaté budoucnosti lidstva je lidské pochybování o sobě samých.“

Názory neo-environmentalistů docela vystihuje jejich postoj k ochraně biodiverzity: „Věčné soustředění se na zachování ostrůvků holocénních ekosystémů ve věku antropocénu je anachronické i kontraproduktivní,“ tvrdí Peter Kareiva s Robertem Lalaszem a Michelle Marvier. Emma Marris ve své knize *Rambunctious Garden: Saving Nature in a Post-Wild World* (Buřící zahrada: Záchrana přírody v postdivočinovém světě) zase píše, že žádná opravdová divočina už neexistuje a snaha „stavět zdi“ kolem zbytků tropických pralesů je malicherná. A Erle Ellis souzvučně dodává: „Dnešní příroda je lidskou přírodou.“ V tomto novém náhledu není prostor pro nostalgii či „environmentální žal“ nad vyhynulými druhy. Pozornost ochránců přírody se má přesunout k „zahradničení Země“, tedy vytváření a obnově ekosystémů (například k asistovanému přesunu ohrožených rostlin) či ke kvalitě městského prostředí, v němž žije většina lidí.

Velké je milé

Neo-environmentalistické pojetí v mnoha směrech souzní s představami průmyslu a velkých korporací – snad proto si tito takzvaní „neogreens“ vysloužili nelichotivou nálepku „neoliberálů“. Jejich vstřícnost vůči stávajícímu globálně-ekonomickému systému skutečně nelze přehlédnout. Volání po omezování emisí považují neo-environmentalisté za druhotné, podobně jako apely na sebeomezující proměnu způsobu života. Podobně cizí je jim i volání po lokálních řešeních či po „ekonomice s lidským měřítkem“.

Naopak, měli bychom odhodit skrupule a odmítnout „ludditské předsudky“ a „ideologickou setrvačnost“ ve vztahu k vědě a technice. Cesta do budoucnosti je lemována přijetím nukleární energetiky, geologického, klimatického a genetického inženýrství, syntetické biologie či nanotechnologií. Neo-environmentalisté sní o nových trzích vyvolaných potřebami plynoucími z adaptace na novou éru, v níž „všech deset miliard lidí dosáhne životního standardu, který jim umožní plnit si své sny“. A v narážce na známou knihu alternativního ekonoma Ernsta F. Schumachera *Malé je milé* provolávají: „Velké je milé... a řešením nezamýšlených důsledků modernity je, a vždy bylo, více modernity!“ Tedy například ještě více globalizace, intenzifikace a centralizace.

Tentokrát už to musí vyjít...?

Ať už neo-environmentalismus považujete za naivní snílkovství a falešné řešení ekologické krize, či naopak za čerstvý impuls do úvah o budoucích cestách ochrany přírody, ať už si myslíte, že lidstvo by mělo spíše zodpovědně vládnout, nebo se uchýlit k větší pokoře, jedno je očividné. Minimálně v části ekologického hnutí narůstá úzkost a frustrace z toho, jak málo urgentních problémů jsme dosud vyřešili.

Je však v takové situaci opravdu racionální volbou dupnout na plyn a doufat, že „tentokrát to už konečně vyjde“? Není pěstování naděje, že podstatné změny lze provést bez posunu na úrovni etické a společenské, naopak projevem zoufalství? Jak poznamenává Paul Kingsnorth, bývalý šéfredaktor týdeníku *The Ecologist*, který se po rozčarování ze svého ochránářského

angažmá uchýlil do ústraní: „Jakákoliv kampaň na ochranu divokého světa, která se vyhne našemu intuitivnímu a emocionálnímu poutu k přírodě, zůstane zranitelná vůči bezcitným výpadům.“

Publikováno v Sedmé generaci 2/2015.

Článek vychází z výzkumu realizovaného na Katedře environmentálních studií FSS MU v rámci projektu *Aktuálne prístupy k štúdiu environmentálnych fenoménov*.

Autor se zabývá tématy na pomezí sociální antropologie a environmentalistiky – zejména vazbou mezi Romy a přírodou –, environmentálním hnutím a ekologicky příznivým životním způsobem. Akademickou práci kořenějí popularizací ve společensko-ekologickém časopise *Sedmá generace*.

Matka Země na lavici žalobců

Ivan Prouza

Nejdéle sloužící soudce Nejvyššího soudu USA William O. Douglas se v roce 1972 nechal slyšet, že jestliže korporace mohou být považovány za osoby v právním smyslu, měla by být tato možnost dána i přírodním ekosystémům. Po čtyřiceti letech už jeho slova nezní jako utopie.

Právní ustanovení zaobírající se životním prostředím nejsou ničím neobvyklým. Státy se po dlouhá desetiletí hojně zavazují k obecným snahám o ochranu životního prostředí nebo zakotvují práva občanů procesní povahy, jako je možnost podílet se určitým způsobem na rozhodnutích ovlivňujících prostředí, mít přístup k informacím o jeho stavu a podobně. Velký krok na pouti k biocentrismu ovšem před pěti lety učinil jihoamerický Ekvádor, když jako první na světě přiznal na ústavní úrovni práva samotné přírodě. Namísto pouhého objektu tak byla příroda povýšena na subjekt, čímž se stala samostatnou nositelkou práv. Jednotlivé části přírody, právně označované za věci, majetek či přírodní zdroje, se tak odebraly do tábora privilegovaných, obývaného dříve jen některými bílými muži (kteří k sobě postupem času ne příliš dobrovolně pustili i ostatní bílé muže, bílé ženy, lidi různých dalších odstínů a právnické osoby).

Příznivcům tradičního ekonomického myšlení ovšem pravděpodobně přibýly vrásky, když byla zpochybněna jedna ze základních premis kapitalismu, tedy že přírodu máme primárně k tomu, aby ji někdo vlastnil, těžil, přeměňoval a v ideálním případě díky ní vydělával. K proměně tohoto zjednodušeného pohledu přispěly v Ekvádoru katastrofické následky, jež za sebou nechalo dlouhodobé působení těžební společnosti Chevron přímo v deštných

lesích Amazonie. Když přidáme nárůst vlivu domorodých obyvatel, není divu, že v referendu Ekvádorci přiznali stromům, oceánu, zvířatům i horám obdobné postavení, jež donedávna příslušelo jen lidem.

Stručná a velmi obecně pojatá ústavní formulace „Příroda neboli Pachamama, v níž dlí a obnovuje se život, má právo na existenci, pokračování, udržování a regeneraci svých životních cyklů, struktury, funkcí a evolučních procesů“ spolu s dalšími pravidly opravňují kohokoli vystupovat ve jménu ekosystému, a to i v případě, že lidem samotným nebyla způsobena škoda. Tato úprava též značně zjednodušuje právní postupy a umožňuje nárokovat odškodnění celkové újmy. Další článek ekvádorské ústavy povazuje stát k užití nejúčinnějších mechanismů pro obnovu a přijetí odpovídajících opatření k odstranění nebo zmírnění těžkých a trvalých škod na životním prostředí, včetně těch, jež plynou z těžby neobnovitelných zdrojů. Dále se stát zavazuje dbát předběžné opatrnosti a omezení činností potenciálně vedoucích k vyhynutí druhů, zničení ekosystémů nebo trvalé změně přírodních cyklů. Zakazuje též pěstování monokultur v zájmu obnovy půdy či použití látek, jež by mohly změnit národní genetické dědictví. A nakonec ještě přiznává lidem právo na prospěch z životního prostředí a zapovídá možnost privatizovat ekosystémové služby, jejichž využití má regulovat stát.

I řeka má svá práva

Na otázku, zda se úroveň ochrany přírody v Ekvádoru od roku 2008 zlepšila, nelze úplně jednoznačně odpovědět, neboť doposud proběhlo jen několik souvisejících soudních procesů. Historicky první z nich vyvrcholil předloňským rozsudkem, že byla porušena práva řeky Vilcabamba, do níž byla „odklizena“ suť a velké množství přebytečného kamení uvolněného při silničních pracích. Zablokovaný říční tok následně zaplavil okolní pozemky. Soud zdůraznil, že stavebníci jednali bez jakéhokoli předchozího hodnocení možných vlivů na životní prostředí, a rozhodl řeku odškodnit.

Ekvádorská ekonomika je ale i nadále silně provázána s těžbou přírodního bohatství. Vláda prosazuje rozšíření těžby ropy do dosud netknutých částí Amazonie obývaných domorodými obyvateli, tedy chráněných oblastí, kde lze těžit dle ústavy jen výjimečně se souhlasem prezidenta a v národním

zájmu. Zelenou od nich loni dostal gigantický povrchový důl Mirador pro dobývání mědi a zlata – s tvrzením, že dojde k použití „zodpovědných“ postupů těžby. Poté, co vláda tento projekt schválila, podaly místní neziskové organizace kolektivní žalobu, a od letošního února tak můžeme sledovat pozvolný vývoj dalšího případu odvolávajícího se na práva přírody. Pro srovnání: nedaleká Kostarika koncem roku 2010 na svém území zakázala veškerou povrchovou těžbu kovů s poukazem na její zničující vliv.

V Ekvádoru tedy stále můžeme pozorovat patrný rozpor mezi slovy a činy a absenci ucelené politiky. Rozhodně ale nejsou práva přírody bezzubým politickým sloganem, což ukazuje zmíněná soudní praxe. Alberto Acosta, ekvádorský ekonom, bývalý ministr a předseda ústavodárného shromáždění, vidí jediné řešení střetu práv přírody a převažujícího ekonomického modelu ve změně chápání rozvoje: „Je třeba změn v naší ekonomice a společnosti.“

Následují další

Práva garantovaná přírodě se v posledních letech šíří. Zrovnoprávnění s ekvádorským tokem se dočkala též řeka Whanganui na Novém Zélandu, které loni v září soud přiznal práva a oprávněné zájmy. Desítky měst USA, kupříkladu Pittsburgh, stát Vermont nebo jihoamerická Bolívie, se inspirovaly a též ekosystémům přiznaly práva.

Jádro předloňského bolivijského *Zákona o právech Matky Země*, přijatého symbolicky v Den Země, tvoří jedenáct přírodě přiznaných práv, podobných těm z Ekvádoru, obohacených například o zákaz genetických modifikací nebo ochranu rovnováhy ekosystémů a místních populací před megaprojekty, jakým je například i sporná výstavba dálnice v oblasti TIPNIS. Zákon, který je součástí kompletní přestavby bolivijského právního systému, je obdobně jako ekvádorská verze ovlivněn filosofií, myšlením a spirituálním světem andských domorodců. Ten považuje božstvo Země známé jako Pachamama za střed veškerého života a lidi za rovnocenné všem ostatním organismům.

Bolivijský zákon vzešel z *Všeobecné deklarace práv Matky Země*, nezávazného výstupu Světové konference o změnách klimatu a právech Matky Země. Toto alternativní klimatické setkání pořádané v Bolívii inicioval tamější indiánský prezident Evo Morales, nespokojený s výsledky klimatické konfe-

Foto: Jakub Krechowicz

rence v Kodani (2009). Morales si drží image radikálního stoupence přírody a patrona domorodého obyvatelstva, avšak jeho mnohonárodnostní stát je zmítán dlouholetou neshodou mezi jednotlivými indiánskými etniky. Mnohá z nich se kloní k rozvoji v západním stylu, zatímco jiná v této myšlence vidí hrozbu pro prostředí, k němuž mají hluboký vztah a na němž závisí jejich tradiční způsob života. Také proto je Moralesova politika dvojaká. K proklamovanému vytvoření ministerstva Matky Země a úřadu ekologického ombudsmana zatím nedošlo a i ekonomika Bolívie je dosud podobně jako ta ekvádorská silně provázána se zahraničním kapitálem, jenž prezident tak ohnivě kritizuje.

Zelený kapitalismus

Stoupenci práv přírody se též vyhradili vůči ústřední myšlence loňského Summitu Země Rio+20. Zde propagovaná strategie *zelené ekonomiky* představuje v jejich očích snahu za každou cenu udržet naživu hroutící se ekonomický model přehlížející přírodní limity. Jedná se prý pouze o další vývojovou

fázi kapitalismu, stejně neudržitelnou a globálně nefunkční jako ty předchozí. Namísto lepení cenovek na jednotlivé složky přírody či ekosystémové služby, tedy rétoriky zelené ekonomiky, navrhuji přehodnocení dosavadního systému produkce a vztahu lidí k ostatním organismům, tedy jakési znovuspojení s přírodou. Místo úcty a partnerského respektu podle nich totiž zastánci Iniciativy za zelenou ekonomiku, zrozené na půdě Programu OSN na ochranu životního prostředí (UNEP), nabízejí neúčinné kupecké počty.

Kritici zelené ekonomické strategie naopak před jakoukoli formou komodifikace přírody varují s tím, že příroda je posvátná a není na prodej. Její práva však nemají zastavit rozvoj, ale poskytnout mu určitý rámec, aby lidé zatěžovali ekosystémy jen způsobem, s nímž se dokážou vyrovnat. Jinými slovy, zatímco zelená ekonomika se snaží přírodu plně zahrnout do kapitálu, právo přírody naproti tomu vrací lidi do biosféry, nikoli nad ni.

Nové pojetí přirozených práv

Je zřejmé, že uznání (nikoli udělení!) právní osobnosti přírody kompletně mění strukturu práva a ekonomie, zpochybňuje dosavadní právní pozici člověka a též obohacuje přirozenoprávní pojetí o novou dimenzi. A – především – může ekosystémům reálně pomoci. „Uzrál čas veřejnosti představit přírodu jako nejstarší, nejširší a nejmocnější *subjektivitu*: jako svébytnou a evolučně tvořivou strukturu, jako aktivitu vysoce uspořádanou, a proto tvarově tak bohatou, inspirativní a krásnou. Je třeba ji představit jako nejvyšší hodnotu vůbec, jako jediný možný domov života, člověka a lidské kultury,“ píše filosof Josef Šmajs ve své dosud nepublikované knize *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*. Vracíme se pomalu k poznání, že si – i bez právních předpisů – udržely přírodě blízké kultury bezprostředně závislé na stavu okolního životního prostředí?

Publikováno v Sedmé generaci 2/2013.

Autor vystudoval Právnickou fakultu MU a na doktorském studiu se zabývá právní subjektivitou mimolidských entit. Dlouhodobě se věnuje také práci pro organizace pomáhající cizincům a zvláště uprchlíkům.

S klimaskeptiky na věčné časy

Renata Svobodová, Vojtěch Pelikán

Pařížská Konference OSN o klimatické změně dala světu jasně najevo, že klima je globálním problémem a že panuje shoda ohledně potřeby adekvátní reakce. Navzdory vytrvalým výzvám vědců, více či méně naléhavým politickým prohlášením, četným demonstracím a rostoucí záplavě tíživých informací však zůstává klimatická změna v myslích některých lidí pořád jen mýtem či přinejmenším nafouklou bublinou. Jak je vůbec možné, že pochybovači, skeptici i vyložení popírači změny klimatu stále ještě existují?

Pokud se pohybujeme v nazelenalé sociální bublině, může se nám zdát, že se z klimatických popíračů stal vyhynulý druh. Nenechme se však do pochybovačství sami zatáhnout, o existenci početné skupiny lidí polemizujících i v současnosti nad změnou klimatu máme důkazy.

Ve Spojených státech se už několik let provádí výzkum mapující postoje veřejnosti ke klimatické změně. Jednou z jasně identifikovatelných skupin jsou skalní popírači, takzvaní *odmítači* (anglicky *dismissive*). Těchto osm procent dospělých Američanů (údaj z podzimu 2012) se považuje za dobře informované a vyznačuje se velkou jistotou, že změna klimatu neprobíhá. A i kdyby náhodou ano, nevěří, že by měla nějaký negativní vliv na přírodu a lidstvo. Proto jsou zásadně proti aktivitám cílícím na její zmírnění. Podobnou skupinu nalezneme například i v Austrálii (zde tvořila v roce 2010 devět procent).

I v našich podmínkách má klimatický skepticismus tradici, navíc podporovanou vrcholovými politiky. Loňský výzkum Katedry environmentálních

studií na FSS MU ukázal, že celých 29 % české veřejnosti nevěří, že by změna klimatu probíhala. A 29 % z nich (celkově jde tedy i zde o zhruba 8 % populace) si je svým názorem jistých, a mohli bychom je tak směle zařadit naroveň zahraničních odmítačů.

Jak si vysvětlit, že nijak zanedbatelná část obyvatel bohatých zemí odmítá přijmout buď samotnou existenci klimatické změny, nebo její souvislost s lidskou činností – souvislost, na které se shodne přes 97 % vědeckých studií z posledního čtvrtstoletí? Kde se tato tvrdohlavost bere?

Skepse na prodej

Leckoho asi napadnou obligátně peníze. A nebude daleko od pravdy. Klíčovou roli v čím dál silnějším masírování veřejnosti totiž hrají profesionální skeptici – vědci, „vědci“ i laici. A tito, ač rádi vytvářejí obraz Davidů bojujících proti goliášovským institucím s tučnými granty, mívají sami v zádech obry mnohem větší.

Jak ukazují film a kniha *Obchodníci s pochybností* (Merchants of Doubt), řada čelných skeptiků se nachází na výplatních páskách firem, pro něž každý rok, o který se podaří odsunout konec éry fosilních paliv, znamená příjem stovek miliard dolarů. Skepse je tak součástí profesionální PR mašinerie provázané s konkrétními finančními zájmy a použité techniky i argumenty se nápadně podobají příběhu regulace tabáku, freonů či azbestu. Nezřídka jde dokonce přímo o totožné „experty“, kteří před pár lety obhajovali nezávadnost kouření – například o Freda Singera, který v roce 2007 zavítal na pozvání klausovského Centra pro ekonomiku a politiku i do naší země.

Další nahlédnutí za oponu „vyrábění klimaskepse“ umožnila partyzánská akce figurantů Greenpeace. Ti loni v přestrojení oslovili vybrané vědce, zda by za úplatu nezaranžovali výzkumy s předem danými výsledky. Vědci – ačkoliv věděli o domnělém původu peněz od fosilních firem – bez okolků souhlasili. Oba příklady ukazují, že tedy nejde o rytířský souboj argumentů, ale o cílené a kobercové zasévání pochyb mezi veřejností ze strany těch, kterým by přechod na bezfosilní ekonomiku nejvíce uškodil.

Proti klimatu, gayům a melounům!

Další klíč k tajemné vytrvalosti skeptiků může skrývat jejich ideologický profil. Pozoruhodné množství výzkumů se totiž shodne na tom, jak typický zástupce amerických skeptiků či popíračů vypadá: starší konzervativní muž, tradičně volící Republikány a patřící do vyšší příjmové skupiny. Právě (ultra)konzervativní kruhy převzaly někdy na přelomu milénia od (často spřízněných) fosilních firem prapor boje proti „klimaalarmismu“. Tehdy se naplno začal formovat kompaktní ideologický proud, jehož představiteli jsou v USA Tea Party a u nás Svobodní či Václav Klaus.

S pádem železné opony začala v myšlenkovém světě řady konzervativců nahrazovat rudou hrozbu zelená. Boj konzervativních elit a médií proti „melounům“ se brzy dostal do jádra identity charakteristické „svatou válkou“ proti regulacím, levičáctví či sexuálním menšinám. Jak ve svém článku o české klimaskepsi upozorňuje Petr Vidomus, u nás je tento koktejl ještě okořeněn troškou švejškaření a euroskepticismu.

Konzervativně-skeptické souručenství jadrně odhaluje analýza popíračských knih publikovaných v angličtině mezi lety 1982 a 2010. Ze sto osmi jsou jich tři čtvrtiny přímo napojeny na konzervativní think-tanky. Většina publikací přitom vyšla po roce 2006, v přímé reakci na nebezpečně vybuzený veřejný zájem po publikaci čtvrté zprávy IPCC a premiéře filmu *Ala Gora Nepřijemná pravda*.

Neztratit ze sebe dobrý pocit

Příčiny, proč hlas klimaskeptiků stále neutichá, mohou být zasunuty i v nás, respektive v našem vnímání světa a sebe. Ze známých psychologických teorií můžeme vyčíst, že jednou ze zásadních motivací pro lidské chování je touha po udržení vlastního pozitivního obrazu. Lidé se (většinou) vnímají jako dobří, kompetentní, rozumní či morální. Neradi jsou konfrontováni s informacemi, jež jim na jejich pečlivě namalovaný portrét nasprejují velkými písmeny „mýlil/a se“ či „choval/a se proti svému přesvědčení“. Pokud se člověk rozhoduje mezi uchováním dobrého pocitu a pravdivějším uznáním vlastní chyby, ve většině případů vyhrává první možnost.

Foto: John Englart (Takver)

Tento proces vysvětluje známá, téměř šedesátiletá *teorie kognitivní disonance* sociálního psychologa Leona Festingera. Vysvětleme si ji na příkladu. Představte si, že jste žena, jež sama sebe vnímá jako otevřenou, inteligentní a soucitnou. Snažíte se žít zdravě a brát ve svém každodenním životě ohled na přírodu. Během pití fairtradové kávy si přečtete článek o velkochovech, v němž se dozvíte, jaké množství skleníkových plynů produkují, jak v nich zacházejí se zvířaty a další znepokojující informace. Uvědomíte si, kolik jste za poslední týden snědla masa, a jste zděšena. Vaše představa o vás samé se zachvěla. Cítíte vnitřní nepohodlí a napětí (onu „disonanci“), které (podvědomě) chcete zmírnit. Hned vám vytane na mysli věrka „masitých“ argumentů: maso mé tělo zkrátka potřebuje, je těžké najít dobrou vegetariánskou restauraci, co by na to řekl přítel/babička/kolegové... Nedá se nic dělat, maso prostě musíte jíst dále. Navíc moje nesněžené porce masa změnu klimatu stejně nezastaví. Po tomto ujištění se zase cítíte hezky soucitně a morálně. Tento příjemný pocit však můžete znovu nabýt i jinými prostředky – změna chování, popření příchozí konfrontační informace, znevážení její věrohodnosti či zlehčení závažnosti problému vám poslouží stejně dobře.

Trochu se chránit

Dobrá, říkáte si, kognitivní disonance by mohla přesvědčení klimatických skeptiků a popíračů částečně osvětlovat, ale většina lidí v klimatickou změnu možná nevěří zkrátka proto, že nemají dostatek informací. Jenže tento předpoklad se ukazuje jako mylný.

Socioložka Kari Marie Norgaard provedla etnografický výzkum v jednom norském městečku. Ve své knize *Žít v popírání: klimatická změna, emoce a každodenní život* odkrývá způsob, jakým se jeho obyvatelé s všudypřítomnými projevy změny klimatu vyrovnávají. Místní jsou zvyklí na každoroční sněhovou nadílku a lyžování je nedělitelnou součástí trávení volného času i výdělku. Navzdory poměrně dobré informovanosti a jinak silné společenské angažovanosti však nedělají pro zmírnění změny klimatu ve svém každodenním životě téměř nic. Norgaard barvitě popisuje jejich kolektivní zavírání očí: klimatická změna není ani předmětem hovorů – doslova zabíjí konverzaci. Místní na ni nemyslí, ačkoli (či právě proto, že?) se jí obávají.

Norgaard si tento nesoulad vysvětluje tím, že klimatická změna v lidech vzbuzuje pocity viny, bezmoci, možné ztráty či úzkosti, které jsou příliš zdrcující. „Lidé se chtějí trochu chránit,“ sdělil výzkumník jeden z místních mužů skrz prsty, jimiž si zakrýval obličej. Psychologové by mu přisvědčili a dodali, že přirozenou lidskou reakcí na příliš velké hrozby je spuštění „obránných mechanismů“, jež nás výše zmíněných pocitů zbavují. Podobně jako kognitivní disonance, i obranné mechanismy mají rozličné podoby: od popření problému přes jeho zlehčení a racionalizaci až po projevy altruismu.

Éra popíračství rozhodně není za námi

Ať už bude hlavní příčina setrvalého odporu vůči klimatické realitě jakákoliv z uvedených (či možná ještě jiná), jednu věc lze do budoucna odtušit. Nezávisle na budoucí dramatickosti změn globálního ekosystému zřejmě pořád najdeme skupinu těch, na které prostý kontakt se znepokojivými informacemi o okolním světě nezabere. Čemu se ostatně divit, když i v mnoha z nás pomyšlení na klimatický kolaps (a náš příspěvek k němu) vyvolává pocit viny, bezmoc či smutek? Navíc se v planetární hře točí přece jen příliš mnoho

peněz na to, aby fosilní masáž v médiích utichla, a ideologicky zařatí jedinci budou mít zřejmě i nadále tendenci k ještě selektivnějšímu čtení reality než běžní smrtelníci...

Ostatně tomu napovídá i lednový titulek v britském *Guardianu*, citující výsledky čerstvé analýzy více než šestnácti tisíc online dokumentů z let 1998–2013: „Éra klimatického popíračství rozhodně není za námi“.

Publikováno v Sedmé generaci 1/2016.

Autorka se psychologickými aspekty klimatické změny zabývá také ve své doktorské práci. Zvláště ji zajímá, jak se lidé psychicky vyrovnávají se změnou klimatu. Působí jako redaktorka společensko-ekologického časopisu *Sedmá generace*.

Autor se zabývá tématy na pomezí sociální antropologie a environmentalistiky – zejména vazbou mezi Romy a přírodou –, environmentálním hnutím a ekologicky příznivým životním způsobem. Akademickou práci koření popularizací ve společensko-ekologickém časopise *Sedmá generace*.

100% podfuk aneb Jak si Nový Zéland lže do kapsy

Martin Vyhnal

Nový Zéland je země, kam se jezdí především za nádhernou a člověkem jen málo dotčenou přírodou. Místní jsou na to patřičně hrdí a svou zemi rádi prezentují jako „clean and green“, tedy jako čistou a zelenou. Ohtějí tím dát najevo, že se umějí k přírodnímu bohatství, které je obklopuje, chovat šetrně a s úctou. Tato image má však své závažné trhliny...

100% Pure New Zealand, tak zní slogan, který láká turisty na Nový Zéland už dlouhých patnáct let. Kampaň postavená na image čistoty a ryzosti této země je mimořádně úspěšná a činovníci v cestovním ruchu i politici si ji nemohou vynachválit. Stoprocentně ryzí je teď na Zélandu kde co – zážitky, dobrodružství, jídlo, a dokonce i některé sporty. Dle odhadů vynese zemi tato image neuvěřitelných 20 miliard dolarů ročně. Jak dovozci zélandských surovin, tak turisté vesměs věří, že co je zélandské, je zkrátka čisté. Je to ale vážně tak jednoduché?

Světový unikát

Novému Zélandu skutečně nelze upřít výjimečné přírodní parametry. Zemi, která je jen o trochu menší než Itálie, obývají pouhé čtyři miliony lidí – roz-

sáhlá území tedy zůstávají zcela neobydlená. Sám jsem prochodil týdny zélandskými horami, aniž bych spatřil jiné známky lidské existence než vyšlapané pěšinky a prosté horské chatky. Třetina ostrovního území spadá pod nějaký stupeň ochrany, 14 národních parků nabízí úžasné různorodou krajinu od zlatavých pláží přes bujné pralesy či aktivní sopky až po mohutné ledovce. UNESCO zahrnuje do svého seznamu světového přírodního dědictví část horstev Jižního ostrova velikostí srovnatelnou s Moravou a Slezskem dohromady. Žije zde celá řada světově unikátních druhů počínaje jediným horským papouškem kea a konče možná nejvzácnějším z delfínů – delfínem hektorovým. Okolo 80 % druhů rostlin neroste nikde jinde na světě.

Těžko byste hledali Zélandčana, který by se k tomuto bohatství své země hrdě nepřihlásil. Mnozí navíc nezůstávají jen u slov a aktivně se snaží přírodě napomáhat. Jen největší zdejší nevládní organizace zabývající se ochranou přírody Forest & Bird čítá na 70 000 členů. Nejedna společnost podnikající v cestovním ruchu přispívá z výdělků na výzkum a ochranu ohrožených druhů a z rozhovorů s místními je patrné, že míra obecného environmentálního povědomí je nadprůměrně vysoká. Tři čtvrtiny energie spotřebované na ostrovech pocházejí z obnovitelných zdrojů. A ve výčtu pozitiv by bylo možno pokračovat. Seznam problémů je však patrně ještě delší – a hlavně přehlíženější.

Ovčí problém

„Je čas si přiznat, že ke stoprocentní čistotě má tato země už dávno pěkně daleko,“ bije na poplach Mike Joy, hydrobiolog a přední zélandský vědec zabývající se životním prostředím. Na to, že realita čím dál více zaostává za líbivým obrázkem jeho země, upozorňuje už léta, politickou odezvu však dosud zaznamenal jen minimální. A přitom je proč se starat. K obrazu Nového Zélandu neoddelitelně patří stáda ovcí a krav na pozadí bělostných horských štítů. Intenzivní farmaření má však naprosto devastující vliv na krajinu. Počet ovcí údajně desetkrát převyšuje množství lidí, a tak obrovská masa zvířat rychle mění rozsáhlá území v pustinu. Za posledních 150 let ostrovy přišly o velkou většinu původních lesů, které musely ovcím a kravám ustoupit. Země vypasená na hlínu snadno eroduje, nehledě na to, že tisíce tun výkalů

jsou splachovány do řek a společně s odpady z továren znečišťují až 90 % všech řek a mnohá jezera v nížinách.

Rozsáhlá území, která unikla devastaci dobyt看, byla osázena hospodářským lesem. Ovšem takovým způsobem, že kritizované české smrkové monokultury se proti tomu jeví jako tajemná džungle. V naší zemi je procházka lesem stále ještě většinou příjemná. Do zélandských monokultur však noha rekreanta nezavítá – není nejmenší důvod. Jde totiž doslova o plantáže hustě a v pravidelných řadách vysázených, navlas stejných borovic, mezi nimiž už neroste zhola nic. Přesně takto vypadá i Kaingaroa Forest, největší hospodářský les na jižní polokouli, rozlohou se takřka rovnající Libereckému kraji. Ekologická hodnota takovýchto obřích ploch je téměř nulová a cena zdevastované původní krajiny nevyčíslitelná. Lesy jsou poté těženy způsobem obřích holosečí, po nichž zbydou jen hektary měsíční krajiny. Ani tím však výčet ekologických problémů zdaleka nekončí.

Zabíjení ve jménu ochrany

Na střeše červeného volkswagenu „brouka“ sedí vačice, v tlapkách drží noty a společně s několika dalšími družkami prozpěvuje legendární slágr „On the road again“. Až na druhý pohled si pozorovatel všimne, že pod koly drobného vozítka leží sražená další vačice – zdá se, jako by jí ostatní jen zpívaly na rozloučenou. Toto bizarní zátiší s vycpanými vačnatci a reprodukovanou hudbou se nachází v obchodě/muzeu Possum's World v městečku Napier. Skromný podnik nabízí nejružnější produkty z hebké srsti tohoto zvířete, které je zároveň největším nepřítelem původních zélandských ekosystémů. Vačici sem před zhruba sto padesáti lety dovezli britští osadníci s úmyslem chovat ji právě na kožích. Brzy však unikla do volné přírody a – postrádající přirozené konkurenty – začala se nekontrolovaně množit, až se stala veřejným nepřítelem číslo jedna. Nejenže v ohromném měřítku spásá původní porosty, ale pochutná si i na ptačích vejcích či netopýrech. Kromě toho je často nositelem tuberkulózy, která se přenáší na dobytek. Dle odhadů žije na ostrovech až 70 milionů jedinců, kteří jsou schopni za jedinou noc spást 21 tisíc tun biomasy. Společně s lasičkami a krysami, zavlečenými sem již prvními Maory, zcela vyhubily několik unikátních druhů

Foto: Martin Vyhnal

ptáků, přičemž jiné přivedly na pokraj vyhynutí. V této souvislosti nutno připomenout, že Nový Zéland byl po miliony let doslova ptačím rájem. Kromě již zmíněného netopýra se na ostrovech nevyskytovali žádní savci a jejich role v ekosystému zastali právě ptáci – od mohutného (a již vymřelého) dravce moa po roztomilého hmyzožravce kiviho, který je dodnes milovaným symbolem Zélandu.

Vláda investuje do vymýcení vačic přes sto milionů dolarů ročně, výsledky jsou však zatím spíše rozpačité. Kromě množství mechanických pastí používá státní ochránářská organizace Department of Conservation (DOC) především různé druhy jedů včetně fosforu a kyanidu. Nejpožívanější – a také nejkontroverznější – je tzv. prostředek 1080, který je už od padesátých let ve formě ochucených návnad po tunách rozšiřován v místních lesích. DOC jej hájí jako dosud nejúčinnější způsob kontroly nenáviděného predátora, ozývá se ovšem i silná kritika. Existují vážné obavy, že tak obrovské množství jedu může kontaminovat životní prostředí (byť se údajně rychle rozkládá). Kromě toho otrávené návnady mohou

zabíjet i jiná zvířata, která je pozřou. Naskytá se též otázka, zda tak masové hubení nějakého tvora je ještě etické a humánní – byť ve jménu ochrany přírody.

Slepý k houslím

Další důležité problémy už zmíním jen telegraficky. Ačkoli se Zéland pyšní mimořádným podílem obnovitelných zdrojů na celkové produkci elektrické energie, už příliš nezdůrazňuje, že hlavní podíl na něm má energie z obřích hydroelektráren Benmore Lake a Lake Manapouri. Obě díla zásadně zasáhla do krajiny (v případě Lake Manapouri přímo do národního parku) a způsobila nevratné škody. Především ale Novozélandčané touto energií mimořádně plýtvají. V žebříčku OECD srovnávajícím ekonomický výkon se spotřebou energie se Zéland umístil na jedné z nejnižších příček. Během dvou zim strávených na ostrovech (kdy se teploty pohybují kolem nuly) jsem si na vlastní kůži vyzkoušel, jak špatně jsou zdejší domy izolované a jak neefektivně se vytápějí. Skutečně málokdo zatepluje a okna se někdy ani nedají dovřít. Nadto je v zemi velmi slabá hromadná doprava a cenově snadno dostupné ojeté vozy. Hromadná doprava spojuje pouze větší sídla a nepřekvapí proto, že se takřka všichni všude přesouvají autem. Výsledek? Páté místo v žebříčku zemí s nejvyšším podílem emisí na hlavu.

Z předešlého výčtu je patrné, že Zélandčané přišli ke svému přírodnímu bohatství trochu jako „slepý k houslím“. Rozsáhlá území takřka panenské přírody se na Zélandu vyskytují do velké míry i díky tomu, že na ostrovech žije stále ještě relativně málo lidí, navíc po velmi krátkou dobu (osidlování bělochy začalo před pouhými 160 lety). Nejcennější horstva na jihu jsou navíc natolik odlehlá, geologicky členitá a nepřístupná, že jsou hospodářsky téměř nevyužitelná. Zélandčané si zkrátka svou přírodu ještě „nestihli zničit“ tak jako například Evropané, kteří na to měli podstatně více času. To se však rychle mění.

Kampaň 100% Pure New Zealand lze samozřejmě chápat jako nadsazený marketingový slogan. Ostatně i premiér země John Key heslo přirovnal k „I am lovin’it“ od McDonald’s s tím, že obojí nelze chápat doslovně. Každá reklama se snaží ukázat produkt či společnost, jež propaguje, v co nejlepším

světle – i za cenu zavádějících formulací. Problém ovšem nastává, když této reklamní iluzi podlehne i sám výrobce a přestane se o svou firmu starat. Stejně tak by si Zéland'ané měli přestat lhát do kapsy, veřejně si přiznat environmentální problémy své země a konečně se k nim postavit čelem.

Publikováno v Jihomoravských ekolistech 1/2014.

Autor se ve své doktorské práci zabývá konceptem kompaktních měst. Pracuje také ve spolku pro ekologickou výchovu a ochranu přírody Rezekvítek.

Co o Zemi vlastně víme

Kateřina Rezková

Jaká je naše Země? Matka, nebo macecha? Nekonečně odolná, nebo nadměru křehká? Co o ní víme jistě? Vydrží naše cílené zásahy do metabolismu? A co na to James Lovelock se svou Gaiou?

Před pár lety jsem na stránkách *Sedmé generace* podělila o zážitek z přímého setkání s uměleckým pokusem sepsat nově mýtus o stvoření Země a života v souladu s aktuálními vědeckými poznatky. Mýtus, s nímž budeme moci rezonovat (Věda, kosmologie a naše budoucnost, 5/2010). Vypadá to, že tento cíl si vytklo v poslední době také více autorů z řad vědců, byť ne tolik umělecky zaměřených. Populárně vědeckými autobiografiemi planety Země se to v zahraničí docela hemží. Překlad jedné z nich s příznačným názvem *Příběh Země* se v tomto roce objeví i na našich knižních pultech. Z dalších jmenujme například *Revoluce, které měnily svět* (2011) Tima Lentina a Andrewa Watsona, přímých pokračovatelů Jamese Lovelocka, *Čtení kamenů* (2005) inspirativní americké geoložky Marcie Bjornerudové, fyzikálně zaměřenou *Zemi jako kolébku života* (2013) či přírodní historii planety *Zde na Zemi* (2011) známého biologa a ochránáře Tima Flanneryho.

Ve všech knihách nalezneme nejen znepokojení nad současnou globální změnou způsobenou člověkem, ale i přesvědčení, že jeden z možných klíčů k otázce, jak zachovat planetu obyvatelnou, leží v její minulosti. Takže teď trocha výkladu na téma „Co víme o Zemi jistě“.

Prastará komplexní koevoluce

Za prvé: už není nejmladší. Možná se vám to bude zdát banální, ale odhady stáří naší planety se ještě v předminulém století pohybovaly v řádech tisíců let (podle biblických počtů) nebo desítek milionů let (například podle výpočtu Darwina a lorda Kelvina). Vědomí čtyřmiliardového nepřetržitého vývoje planety působí ve srovnání s délkou lidského života, ba co víc – s trváním lidského rodu – víc než majestátně. Něco, co vznikalo takto nepředstavitelně dlouho, přece „ví“ mnohem lépe než my, jak to tu chodí, a patrně to nepůjde jen tak zničit. Na druhou stranu, má-li planeta už své nejsvěžejší období za sebou, může být na stará kolena unavenější a zranitelnější.

Za druhé: zemský systém – skály, oceány, vzduch a živáčkové – jsou komplexně propojeny. Prohlášení, že zemský systém se chová jako jeden jediný seberegulující systém zahrnující fyzikální, chemickou a biologickou složku včetně té lidské, podepsalo v Amsterdamu v roce 2001 mnoho vědců z různých oborů, přítomných na konferenci o globální změně. Ať tak učinili s větší či menší mírou ne/vole, tento akt je považován za de facto vědecké přijetí slabé formy Lovelockovy teorie Gaia.

Za třetí: živé měnilo a nadále mění zemský povrch. Koevoluce čili společný vývoj Země a života je dokonce prezentována jako nové geologické paradigma. Hurá! Volám. Možná si řeknete: Cože? To je přece jasná věc. Dosud ale platilo, že organismy se přizpůsobují prostředí, které se mění čistě geologickými procesy nebo zásahy z vesmíru. Aktivní role organismů byla tabu či záležitost nepřijaté části teorie Gaia. Lovelock k tomu podotýká: „Ještě donedávna jsme si mysleli, a do určité míry stále myslíme, že naše planeta je kamenná koule obalená tenkou vrstvou vzduchu a vody, s všudypřítomným životem jako něčím odděleným.“

Pohostinnost s ručením omezeným

Za čtvrté: archivem historie Země jsou horniny, proto vzhůru ke čtení kamenů. Za páté: v průběhu geologického času se tvář Země mnohokrát změnila, a přesto byla jako celek pozoruhodně pohostinným místem. Stabilitu udržuje efektivní recyklace prvků, dobře namíchaná atmosféra, hydrosféra

a rozmanitá celoplanetární biosféra s mnoha interagujícími vrstvami. Pro recyklaci prvků (neboli jejich cykly) jsou zcela zásadní procesy zprostředkované mikroorganismy. Pracují na zvětrávání či rozkládání, ale také třeba na tvorbě dešťových mraků. Pro podrobnější pochopení změn zemského systému jsou nezbytné dlouhodobé biogeochemické záznamy, ty je však těžké, ne-li nemožné získat.

Za šesté: víme, že za určitých vzácných okolností se Země může stát velmi nestabilní, a přestože se planeta vždy z takovýchto zvrátů zotavila, návrat „do pohody“ může trvat miliony let. Po těchto obdobích celosvětové nestability, obvykle spojených s hromadným vymíráním, následovaly exploze evolučních inovací. Přestává být zřetelné, zda tyto katastrofy považovat za tragédie, které navíc mírně rozvracejí představu o pohostinné Gaii, nebo zda oceňovat jimi způsobené zásadní vývojové kroky. Například při otrávení biosféry kyslíkem před dvěma miliardami let došlo k rozvoji eukaryotních forem života, vedoucímu až k člověku. A přitom si bakterie, které nemohly kyslík ani cítit, našly mnoho pohodlných míst k životu.

Současné lidmi způsobené změny v zemském systému ovšem podle Bjørnerudové dokonce přesahují ty, které kdysi vedly k nejhorším geologickým katastrofám. „Nynější míra vymírání je patrně větší než největší vymírání v geologické historii. Změna chemického složení atmosféry je extrémní i na geologické poměry. Například nikdy nebylo tolik zemského povrchu změněno v nepropustný beton. Ne všechny změny lze a priori považovat za špatné. Nicméně nevíme, jak budou interagovat s dalšími změnami – jak přírodními, tak antropogenními,“ apeluje autorka. A tím se dostáváme k paradoxně nejdůležitějšímu poznání. Držte se.

Kdo to kdy pochopí?

Za sedmé (a toto není neděle): některé aspekty Země nepoznáme a nepochopíme nikdy. Například závěry z krátkodobých biogeochemických studií můžeme jen velmi omezeně využít pro předpovídání chování zemského systému. Data o dlouhodobých reakcích ovšem nemáme jak získat. Což je první rána do zad geoinženýrským pokusům. A druhá? Porozumění naší planetě v jakémkoliv historickém okamžiku je přinejlepším nekompletní a přinejhorším

Foto: Nikola Fousková

beznadějně ovlivněné naším vlastním sebe-obrazem. Je Země zcela srozumitelná, nebo nekonečně komplexní? Předpověditelná, nebo chaotická? Krásná, nebo odporná? Odolná, nebo křehká? Odpovědi se mění v průběhu času a Bjornerudová ukazuje, jak byly v posledních třech letech ovlivněny politicko-společenským vývojem a úzce souvisely s tehdejšími vědeckými „pravdami“.

Nekonečná, chaotická a ohrožující Země počátku 18. století se postupně stala měřitelnou, strojovou a zkrocenou Zemí století devatenáctého. V době, kdy byla společnost fascinována bojem o přežití, věda tvrdila, že můžeme Zemi ochočit a stále zvyšovat zemědělské výnosy. Tato přitažlivá představa panovala i po většinu 20. století, poté se však Země začala jevit křehčí a konečnější, vyžadující péči. V druhé polovině 20. století se rozpadla iluze nevyčerpatelných zdrojů. Hojná a prostorná Země se najednou scvrkla, pohled na Zemi z vesmíru nás v tom jen utvrdil.

Bláhové štourání

Nyní povstává nový vědecký obraz Země, ironií osudu se vracející k některým předvědeckým představám počátku 18. století. Země je znovu neměřitelná (nekonečná ve své komplexitě na mnoha úrovních), nepoznatelná (chaotická v matematickém slova smyslu) a nezlomná. Vytratila se i představa rovnováhy. „Příroda odráží součet bezpočetných událostí, ne nějakou skrytou harmonií. Věci se mohou dít rozdílně. Ekosystémy se stále mění, proměňují, rozplývají, rekombinují v nové formy,“ podotýká antropolog Paul Rabinow zabývající se biotechnologiemi.

Další ironie spočívá v tom, že věda a společnost si vyměnily role. Nynější pevně zakotvená konzumní kultura jedná, jako by planetu vlastnila, zatímco věda začíná chápat, že jsme planetu obsadili v podstatě před chvílí a pravděpodobně dočasně.

Proč ale trvalo tak dlouho znovuobjevit věci, které jsme věděli už tak dávno? Naučili jsme se vůbec něco nového? Marcia Bjornerudová si odpovídá: „Teprve začínáme chápat bohatost historie Země a otisk, který zanechala hluboko v našich genech. Přes všechn svůj potenciál se nám může vědomí stát osudným, pokud vytváří iluzi, že se nějakým způsobem vyvlékneme z pravidel platných v biosféře. Víra, že můžeme upravovat, co evoluce tvořila čtyři miliardy let – a očekávat předpověditelné a kontrolovatelné výsledky –, je výrazem našeho mládí a ignorance. Bláhové štourání v tak starodávných systémech je z naší strany hloupé, arogantní a nebezpečné.“

Hledat Achillovy paty Země

V tomto bodě se Bjornerudová naprosto shoduje s Jamesem Lovelockem, který se ve své nejnovější knize *Bouřlivá jízda do budoucnosti* (2014) také ostře vymezuje vůči geoinženýrství: „Při současném stavu znalostí o zemském systému a jeho klimatu bude každý pokus o geoinženýrství zaslepený. Neupravujeme totiž lidmi netknutý přírodní svět, ale svět, který jsme už částečně vyřadili z provozu, byť nevědomě. I kdybychom snížili emise CO₂ a dalších skleníkových plynů na předprůmyslovou úroveň, nenastal by žádný rychlý návrat ke starému klimatu a k méně turbulentní Zemi, jak jsme ji znali

dříve. Nemáme Zemi pod kontrolou a téměř určitě nejsme schopni ji upravovat podle našich přání. A předpokládám, že většina klimatických vědců si je vědoma nemožnosti jakéhokoliv takového úkolu.“ Přesto však Lovelock jinde uvádí: „Mírnější formy geoinženýrství mohou být naší nadějí, pouze pokud budou klimatické změny postupovat mnohem rychleji, než se předpokládá.“ Dokonce se obrací k intuitivnímu poznání. „Respektuji intuitivní přístup, což může být jediný způsob, jak dát smysl systému příliš komplexnímu pro racionální vysvětlení.“ Ve svých úvahách nicméně Lovelock zůstává uvězněn ve strojovém modu a přirovnává schopnost seberegulace zemského systému k modernímu letounu, který může letět a přistát sám, pokud je pilot indisponován. Nemáme ovšem podceňovat inteligenci autopilota.

A právě tato důvěra v odolnost Země či Gaii se v současných úvahách stává zaklínadlem. Trochu osaměle jej rozbíjí profesor vědy o Zemi Toby Tyrell, podle něhož žádný důkaz všemocného zemského termostatu nemáme po ruce. Zpětné vazby udržující příhodné podmínky na planetě nad sebou žádnou ochrannou Gaiu nemají. Musíme proto hledat Achillovy paty fungování zemského systému, který je zranitelnější, než bychom si mohli – ovlivnění gaianským modelem světa – připustit. Poznání, jak Země funguje, je bez Gaii ještě složitější.

Publikováno v Sedmé generaci 2/2015.

Autorka se ve své doktorské práci zabývá teorií Gaia. Kromě ní tráví nejvíce času se svými dětmi.

Členové katedry

Otec Kondelík

Hana Librová

České ekologické hnutí se nevyznačuje přímými akcemi v terénu ani bojovností. Přesto si jeho aktivisté vysloužili označení „ekoteroristi“, „žabičkáři“, „stromolezci“. Češi zjevně nemají zelené aktivisty rádi.

Neplatí to vždycky. Jde-li do tuhého, když se má stavět před okny hypermarket, když se chystá průzkum břidlicového plynu, občané kupodivu vyrukují s ekologickou argumentací a dobře vědí, na koho se obrátit. Tolerovaní, někdy i podporovaní jsou takzvaní „rozumní ekologové“; těmi se myslí ti, kteří s dětmi sázejí stromy, čistí potoky a studánky. Zato odredovaní blokádníci připoutaní k šumavským smrkům jsou podezřelí. Podporu blokádníkům vyjadřovalo během jejich akce jen 18 procent českých občanů.

Rovněž aktivisté mezinárodního Greenpeace museli konstatovat, že jejich inspirace přímými akcemi, které s pochopením veřejnosti praktikují v Německu nebo Rakousku, v Česku narazila: občané usoudili, že transparenty na komíny vyvěšují individua neochotná řádně pracovat. Televizní divák si vzpomene, jak se v Den bez aut line na peloton cyklistů zloba z okýnek automobilů.

Proč ta nevole?

Proč nemá většina Čechů ekoaktivisty ráda? Především má kus pravdy běžný výklad – totalitní režimy, které zničily občanské povědomí, potlačily jakou-

koli iniciativu a ve společnosti navodily pocit podezíravosti. Na malou podporu si totiž u nás stýskají nejen ochránci přírody, ale i aktivisté, jimž jde o obranu lidských práv. Umíme si představit, že by čeští občané demonstrovali za práva menšin či imigrantů, tak jak to vidíme v Německu nebo Francii? Nicméně, vyslovené nepřátelství pociťují u nás především ekologičtí aktivisté.

Nabízí se i další obvyklé vysvětlení: postoje veřejnosti k ekologickému aktivismu formují novináři. Zpravodaje zajímají efektní konfliktní situace a poučených analytických komentářů se ekologickému snažení dostává výjimečně. Média reprodukuji a zpětně posilují stereotypní nálady čtenářů a volky nevolky vycházejí vstříc mocenským strukturám, které environmentálním snahám většinou nepřejí. Ochránci přírody vyjadřují přesvědčení, že se Václavu Klausovi podařilo, oč usiloval: vnutil veřejnosti vůči „ekologistům“ přinejmenším podezření.

Příčiny nepřízně veřejnosti je možné vysvětlovat také psychologicky: lidé vědí o environmentálních problémech a snad i pociťují vinu na jejich vzniku. Před environmentální úzkostí a pocitem bezmoci se chrání prostřednictvím obranných mechanismů. Snaží se myšlenky na ekologickou tíseň vytěsnit. Pokud o ní uvažují, popírají její závažnost.

Tento obranný val ekologičtí aktivisté narušují. Přinášejí zneklidňující informace, připomínají ekologické viny; přímo nebo nepřímo naznačují, že v každodenním chování je třeba něco změnit. Lidé to berou jako útok na duševní pohodu a vnitřní integritu, případně na svobodu rozhodovat se o tom, jak žít.

Něco však v tomto výkladu nesedí: v západoevropských zemích a v USA se veřejnosti dostává podstatně více alarmujících informací než u nás, výzev často neurvalých. Přesto jsou tam ekologičtí aktivisté přijímáni s větším pochopením; pokud aktivisté hovoří o své „zelené únavě“, pak je spíše výsledkem faktické marnosti jejich snah než reakcí na nepřízeň davu.

Kondelík v české povaze

Psychologickou interpretaci může doplnit pohled historický a sociologický. Mohou být zdrojem negativních postojů k ekologickému aktivismu specifické rysy Čechů, formované patrně historicky?

Přímá akce Greenpeace. Foto: RNW.org

Česká povaha se stala tématem četných úvah. Vášnivých sporů se účastnili například přední intelektuálové první republiky. Pozoruhodnou současnou sondou do české mentality je studie literární teoretičky a historičky Dagmar Mocné *Případ Kondelík*. Je literárním rozbořem humoristické knihy Ignáta Herrmanna *Otec Kondelík a ženich Vejvara* z roku 1898, která obsahuje žertovné příběhy ze života jedné usedlé pražské rodinky. Dagmar Mocnou zajímá nejen postava bodrého malířského mistra Václava Kondelíka, ale všímá si i jeho literárního „bratrance“ pana Broučka a „synovce“ Josefa Švejka.

Autorka v knize přináší četné charakteristiky „kondelíkovství“ a pro ozřejnění je většinou doplňuje jejich protiklady. Když se je pokusíme z textu extrahovat a utřídit, dostaneme sémantické dvojice protikladů: oproti pragmatismu pana Kondelíka staví autorka idealismus a romantismus; oproti Kondelíkově střízlivosti klade exaltaci, patos; Kondelíkovu setrvačnost a umírněnost dobrých skutků dává do kontrastu s radikalismem. Další podobné dvojice tvoří tolerance oproti zásadovosti; apolitičnost versus političnost; spokojená loajalita a banální bezpečí každodennosti versus kritické vidění; hédonismus namísto heroismu.

Účastníci sporů o české povaze nezpochybňují, že kondelíkovské rysy obsahuje. Liší se v jejich hodnocení. Ferdinand Peroutka nebo z novějších autorů literární estetik Milan Exner oceňují kondelíkovštinu jako výraz nedůvěry k patetismu a heroismu, jako příklon k hodnotám domova a domácnosti, projev ochoty trpělivě a věrně žít každodenní život. F. X. Šalda kondelíkovštinu naopak viděl jako zápecnictví, neschopnost otevřít se zásadním otázkám tohoto světa. V roce 1925 píše K. H. Hilar: „Zatímco staří romantikové, např. Byron, snili o tom státi se Prométheem, rozžíhačem ohně, touží náš přední básník, drahý Karel Čapek, státi se toliko hasičem.“

Zkusme vztáhnout naznačené sémantické páry k vlastnostem české veřejnosti na straně jedné a k ekologickému aktivismu na straně druhé. Pokud by protikladné kategorie „seděly“, měli bychom další možnou odpověď na naši otázku; snadno si lze představit, proč ekologické iniciativy nenacházejí u české kondelíkovské veřejnosti pochopení a podporu.

Kondelík zatepluje dům

Jsou však donkichotské charakteristiky, tvořící protiklad kondelíkovštiny, pro dnešní ekologický aktivismus přiléhavé? Spíš než realitě odpovídají emblému radikálních ochránců přírody, který v západním světě sedmdesátých let vyjádřilo heslo „Earth First!“ – „Země především!“.

Dnes je činnost ekologických aktivistů, navzdory věrnosti ochránářským myšlenkám a poctivému úsilí o jejich realizaci, spíš pragmatická než romantická; spíš střízlivá než exaltovaná; spíš tolerantní než zásadová; spíš apolitická než politická. Krátce, i ona nese některé rysy kondelíkovštiny. Pomineme-li pozoruhodné výjimky, například šumavskou blokádu v roce 2011, místo radikálních přímých terénních akcí aktivisté pořádají osvětové kampaně a happeningy, věnují se poradenství, případně vedou soudní spory. Dnešního ekologického aktivistu najdete spíš u obrazovky počítače než v přírodě nebo na náměstí. Navrhování a realizace projektů vyžadují systematickou profesionální práci, nikoli improvizující heroismus.

V soukromí většinou žijí ekologičtí aktivisté peroutkovsko-čapkovský ideál uvědomělého, leč přece jen „obyčejného“ poklidného občana. Je pro ně podstatná rodina, děti, důležitá je zahrádka, bydlení v zatepleném domě,

nejlépe venkovském stavení. Spíše za ctnost než za prohřešek považují takzvaný ekologický luxus s jeho hédonistickými rysy. Vyznají se v kvalitních potravinách, biovínech a v dobrém čaji. Přes to všechno, přes toto kondelíkovské spříznění, budí zelení aktivisté u českého občana znepokojení a nevoli.

Dagmar Mocná zvolila pro motto své knihy slova Ferdinanda Peroutky: „Jsme-li Kondelíky, tedy proto, že jsme spatřili tvář Medusinu.“ V letech první republiky byl návrat ke kondelíkovskému *biedermeieru* reakcí na šok z válečných hrůz. Autorka však citát nemíní jako historickou reminiscenci. Peroutkova slova chápe jako výkladový klíč k renesanci kondelíkovštiny v dnešní době a zároveň jako argument pro její obranu: dnešní touha po starosvětské idyle může být také protiváhou úzkosti z globální ekologické katastrofy.

Psychologický výklad je zřejmě blízko pravdě: tváří v tvář dnešní Medúze – sotva zvládnutelné ekologické krizi – je nevole občanů vůči aktivistům, vlastně vůči jejich obrazu, pochopitelná. „Člověk jest bytost křehká a přeje si štěstí,“ píše v roce 1925 Ferdinand Peroutka v esejí *Jak se stáváme Kondelíky*.

Pochopitelné však jsou i kondelíkovské rysy samotných ekologických aktivistů. Jak píše Peroutka tamtéž, „kdo skutečně uzřel tvář Medusinu, rád couvne a skončí smírně“. Jistě, i to je východisko. Jen přitom neodvracet zrak, o to jde a půjde v ekologických hnutích.

Přesto – jde-li o ochranu přírody – budiž připomenut i jiný než peroutkovský názor z diskusí dvacátých let. V recenzi na Čapkovy *Povídky z jedné kapsy* jej v roce 1929 vyjádřil básník Richard Weiner: „Československo bolestně postrádá zoufalých a ‚bláznů‘.“

Publikováno v Respektu č. 39/2014

Autorka je socioložka a bioložka, zabývá se souvislostmi mezi způsobem života a ekologickými problémy, její výzkumy se týkají ekologicky příznivých variant životního způsobu. Kromě publikací v domácích i zahraničních vědeckých časopisech vydala knižní monografie: *Sociální potřeba a hodnota krajiny* (1987), *Láska ke krajině?* (1988), *Pestří a zelení: Kapitoly o dobrovolné skromnosti* (1994), *Vlažní a váhaví: Kapitoly o ekologickém luxusu* (2003).

Za Arne Naessem aneb vzpomínka na člověka, který chybí

Bohuslav Binka

Zelené hnutí, tedy přinejmenším v České republice, ztratilo v poslední dekádě mnohé ze své mladické nerozvážnosti, ale také nemálo ze svého kdysi pevného a nekompromisního postoje. Dokázalo vybojovat mnoho důležitých malých bitev, ale rozostřil se a ztratil na hodnotě cíl, kvůli kterému se ve všech svedených bitvách bojovalo. Použijeme-li terminologii Andrewa Dobsona – z ekologů usilujících o zásadní proměnu společnosti se stali environmentalisté-úředníci po milimetrech zlepšující parametry principiálně neudržitelného systému.

Zdá se, že nastal pravý čas připomenout život a myšlenky nedávno zesnulého člověka, který dal zeleným idejím nejenom promyšlenou filosofickou hloubku, ale i potřebnou dávku argumentované radikality. Zakladatele hlubinné ekologie, filosofa a velmi neortodoxního mystika Arne Naesse. Naše ohlédnutí začneme u otázky, kým byl a kým nebyl Arne Naess.

Kritik pronikavého vhledu

Ačkoliv je Arne Naess právem považován za zakladatele hlubinné ekologie, nepatří k lidem, kteří svůj život strávili budováním filosofického systému.¹ Na rozdíl od Barucha Spinozy, Immanuela Kanta, Charlese Darwina či Karla

Marxe Naess nikdy nenapsal dílo podávající originální a ucelenou myšlenkovou konstrukci. V tomto smyslu není ani myslitelem-systematikem, ani myslitelem-zakladatelem. Jeho přínos filosofii, vědě i ekologismu spočívá jinde. Ve schopnosti přesně pochopit myšlenkové konstrukce jiných autorů a následně je podrobit pronikavé a zároveň nepředpojaté kritice. Když se ve 30. letech minulého století A. Naess seznámil s novopozitivistickými filosofi Vídeňského kruhu, nevytvořil svoji verzi novopozitivistické filosofie, ale brilantním způsobem ukázal přínosy i meze tohoto pohledu na svět. Když poznal nábožensko-filosofické postoje Mahátma Gándhího, nevytvořil svůj naessovsko-gándhiovský koncept, ale přesně popsal hodnoty, na kterých Gándhího systém stojí. Zakladatelský text hlubinné ekologie, článek *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary*, je v první řadě vynikající ukázkou kritického srovnání dvou přístupů k ochraně přírody a využití kritiky cizích textů k představení vlastní koncepce je typické i pro další hlubinně-ekologické Naessovy studie. A. Naess v tomto smyslu ideu hlubinné ekologie nestvořil, ale spíše pouze lépe zformuloval již existující ideje a hodnotová přesvědčení jiných zelených a také náboženských myslitelů a aktivistů.

Laskavý inspirátor

Stejně jako nebyl myslitelem-zakladatelem, nebyl Arne Naess ani rozeným vůdcem, ačkoliv ho jako vůdčí postavu hlubinné ekologie a zeleného hnutí vůbec uznává mnoho příznivců. K odmítnutí role společenského vůdce radikálního environmentalismu přivedly A. Naesse dvě omezení. Za prvé: A. Naess nikdy nebyl rodilým bojovným řečníkem-disputátorem. Jak sám píše: „Nebyl bych dobrým vůdcem ... protože nedokážu správně přesvědčovat a motivovat ostatní... příliš přemýšlím o silné stránce argumentů svých oponentů a málo o silných bodech mého vlastního přesvědčení.“ A za druhé: Již od dětství měl A. Naess silnou potřebu s ostatními lidmi *nesdíleného* jádra vlastní osobnosti. Nejenže ke svému životu potřeboval nutně samotu, ale princip samotářství navíc instaloval do každého ze svých vztahů k druhým lidem. A být radikálně nespolečenským společenským vůdcem je jednoduše řečeno nereálné.

Norsko, Naessova domovina. Foto: Frode Jenssen

Jak je ale možné, že se tento samotář „vymykající se normám normality“ stal inspirátorem a vůdčí ideovou postavou radikálního ekologismu? Protože svoji osobní uzavřenost i excentrický životní styl kombinoval s mimořádnou dávkou odpovědnosti za vše živé, s laskavým a tolerantním přístupem k lidem, se sebeironií i schopností nezištné pomoci. Když například nacističtí okupanti chystali v Norsku deportaci studentů z univerzity v Oslu, neváhal jinak uzavřený a samotářský Naess riskovat život varováním co největšího počtu studentů v době, kdy do samotné raze zbývaly pouze minuty. Neznám příliš mnoho příkladů tak statečné a zároveň nezištné pomoci. A neznám ani mnoho lidí, kteří by na agresivní osobní útoky byli schopni reagovat naessovsky laskavou větou *Jistě, můžete mít pravdu, ale proč si spolu nejdříve nevy-pijeme kávu?* a zároveň naessovsky neústupným – *ovšem život těch rostlin a zvířat tam musím chránit, i když Vám tím způsobím nepříjemnosti*. Navíc se A. Naess uměl výjimečným způsobem smát sám sobě i svým podivnostem. Není aktem čiré sebeironie, když se vědec Arne Naess pozorující chování krys jednoho dne rozhodne místo pozorování krys pozorovat pozorovatele, kteří

pozorují krysy? Či když se akademicky vzdělaný filosof Arne Naess místo komentáře komentářů k tématu filosofický koncept pravdy rozhodne připravit rozsáhlý výzkum na téma – co si o pravdě myslí neprofesionální filosofové a obyčejní lidé?

Naessova laskavost spojená s neústupností ve věcech, které považoval za důležité, a zároveň kombinovaná s vtipným odstupem od sebe sama je možná ještě přitažlivější než chladná rozumářská vypočítavost většiny současných profesionálních vůdců.

Osobnost na rozhraní

Dostáváme se k vlastnímu obsahu Naessem pře-formulovaných myšlenek. A i tento poslední bod je poznamenán jistým naessovským paradoxem. Ačkoliv totiž A. Naess koncem třicátých let definitivně odmítl velkou část evropské kultury a soustředil se na studium jejích nejvýznamnějších kritiků – Petera Wessela Zapffa, Martina Heideggera či Mahátma Gándhího, nebyl zároveň schopen opustit i tu nejdůležitější hodnotu, kterou západní kultura přinesla světu – ocenění názorové plurality a pestrosti. Takže Naessem znovu zformulovaný koncept hlubinné ekologie, ačkoliv vychází z fundamentalisticky-náboženských myšlenek Mahátmá Gándhího, otevírá evropskému myšlení dveře svojí otevřeností a explicitní výzvou ke kritice a tvorbě vlastních, konkurenčních konceptů. Arne Naess není v tomto smyslu ani racionalistickým myslitelem, ani příkrým iracionalistou, není ani hlídačem evropské filosofické tradice, ani slepým obdivovatelem náboženského fundamentalismu východního typu. Je osobností stojící na rozhraní dvou neslučitelných světů a zároveň člověkem, který se ke své částečné myšlenkové rozpolcenosti nebojí přiznat.

Poté, co jsme si stručně odpověděli na otázku, kým byl a nebyl Arne Naess, můžeme se posunout k otázce další: Co přinesl Arne Naess zelenému hnutí a co může říci dnešním českým environmentalistům (umírněným zeleným) a ekologům (radikálním zeleným).

Přečteme-li si Naessovy hlubinně ekologické texty a porovnáme-li je s texty jeho bezprostředních předchůdců (například Rachel Carson), není příliš obtížné určit jeho pozitivní přínos zelenému hnutí. Naess především jako

jeden z prvních identifikoval rozdíl mezi reformním (mělkým) environmentalismem, který nezpochybňuje vývoj moderní společnosti jako takový, a radikálním (hlubokým) ekologismem, který se snaží o zásadní společenské změny. Navíc dokázal argumenty mluvící pro radikální postoje formulovat jasně a přitom alespoň zčásti nedogmaticky. Je pravda, že ti hlubinní ekologové, kteří přišli po Naessovi, jeho nedogmaticčnost, laskavou vstřícnost a ocenění názorové pestrosti většinou nesdíleli, ovšem sám Naess se ani jedné z uvedených hodnot nikdy nezřekl. Obvinít jej můžeme z tolerance k některým zeleným misantropům, ovšem nikdy ne z vlastní zelené misantropie.

Ačkoliv jsem sám s mnohými Naessovými myšlenkami dlouho kriticky zápasil, musím přiznat, že jeho výzva zelenému hnutí je dnes v České republice nesmírně aktuální. Pokusme se ji reprodukovat ve čtyřech stručných bodech:

1. Nejdříve ze všeho si ujasněte, zda současnou společnost považujete za udržitelnou, či nikoliv.
2. Jestliže podle Vás udržitelná není, nesnažte se jít cestou mocenských kompromisů. Ty Vám totiž kromě drobného zlepšení situace přinesou i moc, která postupně převáží vše, za co jste bojovali.
3. Nebojte se stát si za svými, na první pohled nereálnými, požadavky. Vždy ale ostatním vysvětľujte, proč děláte to, co děláte.
4. Nebojte se sami sobě čas od času zasmát. Nestyďte se, že máte i v časech pro přírodu zlých ze sebe i světa radost.

Vzpomínáte, kdy si naposledy politici ze Strany zelených ze sebe samých a své politiky udělali legraci?² Kdy Hnutí DUHA zablokovalo Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR? Nevzpomínáte? Pak vězte, že myšlenek Arne Naesse je v České republice stále málo a je to velká škoda.

Poznámky:

1. Od roku 2005 jsou zájemcům o svět Arne Naesse přístupné vynikající desetisvazkové vybrané spisy tohoto autora. Viz Arne, Naess. *The Selected Works of Arne Naess I.–X.* Dortrecht : Springer, 2005. ISBN 10-4020-3727-9. Texty týkající se hlubinné ekologie jsou soustředěny v desátém svazku.
2. Dnes (rok 2016) je už situace ve Straně zelených naštěstí výrazně lepší.

Hlubinná ekologie

Hlubinnou ekologii Arna Naesse charakterizují především čtyři následující tvrzení:

- Dualistické rozdělení světa na já a okolní svět neodpovídá realitě. S využitím zvláštní poznávací metody můžeme tento dualismus překonat a spatřit skutečnost, ve které hranice mezi vlastní osobou a okolním světem mizí. Zrušení hranice oddělující individuální já od ostatních vrstev skutečnosti vede k ochraně přírody jako části vlastního širokého já a k uznání principiální rovnosti všeho živého.
- Poznávací metoda, která nás může dovést k pochopení jednoty našeho individuálního já a okolního světa, se nazývá ztotožnění (identifikace). Ztotožnění je a-rationální proces, který za pomoci vcítění se do existence jiných bytostí, ekosystémů či vyšších celků umožňuje dosáhnout pocitu sjednocení individuálního já s širším sociálním Já, ještě širším ekologickým Já a nakonec nejobsáhlejším metafyzickým Já. Aby mohl jedinec dosáhnout ztotožnění, musí racionální složku své osobnosti zahrnout do, či podřídí, své schopnosti emocionálního vnímání světa. Jakmile dokážeme poznávat svět pomocí vcítění, začneme vnímat i ty skutečnosti, které jsou klasickým poznávacím procesům skryté – „srdce lesa“, „život řeky“ a další.
- Přestože proces vcítění se a ztotožnění umožňuje poznání objektivních entit, které nejsou přístupné rozumu, sám o sobě je subjektivní, a proto neexistuje jediná hlubinná ekologie, ale tolik hlubinných ekologií, kolik existuje hlubinných ekologů. Každý má právo i povinnost vytvořit si vlastní formu hlubinné ekologie a vlastní cestu k jednotě se světem. Pestrost a různost jsou základním znakem hlubinně ekologického přístupu ke světu.
- Přijmeme-li body A.–C., přijímáme zároveň život, ve kterém nám žádná živá bytost neslouží pouze jako prostředek; život, ve kterém je ceněna spíš hloubka a bohatá zkušenost než intenzita a rozptýlení; život, který ostatní živé tvory i ekosystémy spíš brání, než ničí.

Publikováno v Ekolistu 03/09.

Autor je vedoucí katedry, absolvent semestrálního studijního pobytu na The Catholic University ve Spojených státech a semestrálního výzkumného pobytu na Glasgow university ve Skotsku. Laureát Ceny Josefa Vavrouška v kategorii vědecko-výzkumné (disertační) práce udělované Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a Fondem Petry a Josefa Vavrouškových v oblasti environmentálních problémů. Zabývá se environmentální etikou a historií environmentálních hnutí. Je autorem publikací *Environmentální etika a Zelený extremismus*.

Skleník a záhon lepší lesa?

Karel Stibral

Okraje měst jsou specifickou zónou, kde město přechází více či méně ostře do krajiny, do „přírody“. Ti, co na takových okrajích žijí, tak často činí právě pro tuto dvojakost. Užívají si přednosti města a současně již mají doslova za domem nějakou přírodu ve formě lesa, polí, luk či skal. Rozpínající se zástavba je zde vnímána velmi negativně, protože v podstatě likviduje přednosti tohoto polovenkovského života. Bydlení na sídlišti na okraji města může mít i své kladné stránky, pokud je za vámi nějaký zalesněný kopec. Ale pokud se tam rozrostou další parcely s podnikatelským barokem či příměstské sklady, je to k uzoufání – zbyly vám nevýhody periferie, ale ztratí se to, pro co jste se tam přistěhovali.

Chtěl bych zde uvést paradoxní případ, kdy za mizení takovéto příměstské přírody nemohou developéři, ale naopak instituce, která má zájem o přírodu v programu. Tím případem je situace na rozhraní pražské Troje a Bohnic, kde botanická zahrada zaploutila poměrně rozsáhlé území kolem 17 ha lesa a navazující svah s lesostepí v těsné blízkosti dvou chráněných území a přes protesty místního obyvatelstva je systematicky přeměňuje na expozice cizokrajných rostlin. V podstatě již byly nebo brzy budou vykáceny stovky (plánuje se v delším horizontu tisícovka) stromů vzrostlého, šedesát let starého boru, aby ustoupily uměle formované přírodě záhonů, doplněné nově vysázenými dřevinami, cestičkami, různými zařízeními atp.

Místa, kam si po desítky let chodili obyvatelé sídliště na procházky, hrát s dětmi, venčit psy či v zimě sáňkovat, se mění před našima očima v expozice, kde se do záhonů nešlape, stejně jako se zde nejedí na kole. Nijak netvrdím, že dosavadní porost byl výjimečně botanicky cenný a nějak původní, ale během let tu vznikl poměrně pěkný les, který přecházel do jakési lesostepi na

svahu na jedné straně a na jiné třeba do vřesoviště, chráněného území, kam bylo radost vyrazit. Celé území obhospodařovala pražská botanická zahrada v Troji, s jejímž oploceným areálem tato plocha souvisela, dosavadní poměrně rozlehlý areál ji však neuspokojoval. To můžeme pochopit z hlediska samotných zahradníků – je to jejich práce (a nedělají ji určitě špatně), a pokud jsou dotace štědré, proč je nevyužít. Z hlediska obyvatelstva či obecného zájmu již ale celá věc tak jasná není. Příměstský les v Praze má přibližně takovou návštěvnost jako botanická zahrada (ta sice „praská ve švech“ o víkendech, ale přes týden zeje prázdnotou) a považuji za hodnotnější mít v Praze větší zápoj lesa než další sice ozeleněnou, ale v podstatě zastavěnou plochu. Už dost absurdní se jevílo postavení velkého skleníku spolu s pěstebním zázemím, kterému padlo za oběť několik desítek stromů (a proti kterému protestovali již kdysi Trojští), stejně jako vybudování poměrně rozsáhlé kamenité pouště s kaktusy. I prokácený les je teď v dobách zvýšeného letního nedostatku vody podstatně sušší.

V současnosti se opět další část postupně mění v expozici: to znamená postupné vykácení stromů a jejich obměna za mimoevropské druhy, velmi zahuštěná síť cestiček, větší domek pro včely, pátá atrakce pro děti, desáté umělecké dílo, pak další WC, ... část se vykácí, aby vznikla lesní louka, pak ještě další restaurace, další bufet, další cesta a další skleník a záhon atd. A to vše se zalévá, na rozdíl od lesa, pitnou vodou. Starý les, kam můžeme jít, případně vzít děti po škole jen tak pěšky na procházku, a nikoliv autem nebo MHD, postupně zmizí. On sice nezmizí celý a najednou, stále ho část ještě zbývá za oplocením, ale jeho „rozparcelováním“ a podstatným prokácením, stejně jako mohutnými stezkami vyšlapanými nedělními návštěvníky, se o výsledný efekt procházky lesem, když vás navíc obklopují vysoké ploty na betonových soklech, dost přichází. Těch, co podepsali petici proti oplocování a přeměňování území na botanickou zahradu, bylo v roce 2011 více jak pět tisíc, konala se i demonstrace, stále se vyjednávalo – a stejně marně. Plot zde zůstal, záhony se rozrostly a část lidí v sousedství byla uchlácholena – jak se ukazuje nyní dočasně – ročními permanentkami na vstup do venkovních expozic.

Když mizí příměstská příroda kvůli novým domům nebo kvůli golfovým hřištím či skladovým halám, je to k vzteku, v rovině motivu je to ale celé jasné. Tam vykážou developéři zisk z prodaných parcel či obchodníci z prodaného zboží, onde zase přibude nový golfový klub – zde se vše ale vykáže

jako zvýšení biodiverzity, zvýšení biologické či vědecké hodnoty území atp. Je to tedy skutečně paradox či absurdita – instituce mající lidem přírodu přiblížit ji lidem v konečném důsledku spíše vzdálí. Z emocionálního hlediska či z hlediska jakési obecné kulturní citlivosti mi to celé přijde na pováženou – jako by byl vzrostlý strom méněcenný, protože je příliš „obyčejný“ (a podle nějakých tabulek na místo tzv. nepatří), je správné ho nahradit záhonem cizokrajných trvalek či nově vysazeným stromem ze severní Ameriky s cedulkou. Inu, pořídili jsme si auto a jezdíme za lesem jinam...

Celá situace kolem botanické zahrady na čas „usnula“, dokonce na několik let. Nějakou výraznou odezvu nevzbudil ani plán botanické zahrady vykácet ze stávajícího lesa na tisícovku stromů, protože to je plánováno v delším horizontu. Pomalu přibývají i další záhony a další atrakce, včetně rozhledny od sochaře Čestmíra Sušky za něco přes tři miliony korun, domek pro včelaře, plánuje se přednáškový sál v severní části areálu. Ukázalo se také, že

Oplocený les je postupně měněn na botanickou zahradu. Dnes jsou již v těchto místech záhony a řada pokácených stromů. Foto: Karel Stibral

botanická zahrada zalévá záhony pitnou vodou, což je v dnešní době poměrně absurdní a nákladná věc. Odpor občanů se zvedl až letos, tj. v roce 2016, na jaře. Nejdříve botanická zahrada oznámila, že zruší permanentky pro místní lidi, což se dlouho vlastně nevědělo a až teprve odpor a spousta elektronické pošty, která dorazila na pražský magistrát, tento nápad zastavily.

Ve dnech, kdy dopisuji tento dodatek, se ale rozjíždí ještě mnohem větší akce – ať již ve smyslu odporu občanů, tak i ve smyslu dalšího ohrožení lesa. Tentokrát ovšem nikoliv ze strany botanické zahrady, ale developerů, kteří chtějí ve zbylém lese mimo oplocení část vykácet a postavit na rozloze 2 300 metrů čtverečních restauraci a bar s rozhlednou (už třetí v dané lokalitě), neveřejným parkovištěm, horolezeckou stěnou, hřištěm a – světe div se – ekologickým centrem, kterým by mělo ustoupit 143 stromů. Opět v poslední chvíli se občané ve většině dozvěděli o tomto záměru den dva před uzávěrkou na MŽP, které bude zvažovat povinnost projektu být posouzen v rámci EIA. I tak došly na adresu MŽP stovky mailů od občanů, *MF Dnes* uveřejnila v pražském vydání o záměru celou půlstranu. Jistým hořkým paradoxem je, že v tomto případě je spojencem místních i sama botanická zahrada, které by projekt stál doslova několik metrů „přede dveřmi“, navíc dubloval celou řadu jejích aktivit od občerstvení po onu rozhlednu. Uvidíme, jak bude celá věc pokračovat dále – v době uzávěrky tohoto textu se zdá, že developer svůj boj prohrál, ale hned o kousek dál zase jiný zamýšlí postavit jedenáctiposchodový dům.

Článek je aktualizovanou podobou textu, který byl publikován v časopise Veronica 3/2012.

Autor je vzděláním estetik a historik přírodních věd, zabývá se vzájemnými vztahy kultury a přírody, především historií estetického a uměleckého postoje ke krajině v novověku, též vývojem environmentálního myšlení vzhledem k dějinám kultury a přírodních věd, zejména biologie. Je autorem publikací *Proč je příroda krásná?* (2005), *Darwin a estetika* (2006), *O malebnu. Estetika přírody mezi zahradou a divočinou* (2011) ad. V letech 2013–2016 byl ředitelem Ústavu estetiky a dějin umění Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Solidární ekonomika jako cesta k udržitelnosti: případ České republiky

Nad'a Johanisová

Pojetí ekonomiky jde ruku v ruce s podobou společnosti a s její budoucností. Pokud nechceme propadnout do zhoubné jednostrannosti současného ekonomického mainstreamu, která vede k nadřazení určitých částí společnosti nad jinými a k nereflektovanému zacházení se zdroji, pak musíme pojmenovat a podpořit alternativní ekonomické přístupy, které celý systém vyvažují a zrcadlí potřeby společnosti jako celku. Přinášíme text, který přehledně popisuje rodící se alternativy.

Jako jeden z faktorů pokračující krize současného světa se jeví převládající ekonomický systém. Jeho znepokojivým rysem je takzvaný růstový imperativ: systémový tlak na stále větší produkci, který má silně negativní dopady na přírodu i lidské komunity a je dlouhodobě neudržitelný. Vedle bankovního systému, založeného na dluhu, je podstatným faktorem růstového imperativu běžná akciová společnost, jejíž právní struktura a základní cíl – maximalizace zisku – ji vedou jak k maximalizaci produkce, tak k takzvané externalizaci nákladů: skutečné náklady jejích výrobních a obchodních aktivit nese často příroda, pracovníci ve výrobě, místní komunity a potažmo budoucí generace. Tlak na takovouto externalizaci svých nákladů pociťuje často i běžná menší firma, která se ocitne na globálním finančním kolbišti.

S kolegy na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity se proto dlouhodobě zabýváme alternativami k akciové společnosti i běžné firmě, které dokážou uspokojovat potřeby místních

komunit, aniž by byly vtaženy do vírů globální ekonomiky, nebo případně hledají a nacházejí cesty, jak jimi proplouvat, aniž by byly staženy ke dnu. Někdy se hovoří o sociální či eko-sociální ekonomice, někdy o ekonomice solidární, jindy o heterodoxních ekonomických iniciativách... Každopádně se jedná o ekonomiku „jinou“, která se ve světě v posledních desetiletích rozvíjí a hlásí se stále více o slovo. Často si přitom zejména v zemích globálního Jihu podává ruce s tradičními aktivitami uspokojujícími potřeby lidí prostřednictvím samozásobitelství či sdílení a spolupráce, jež se ocitly mimo rámec středoproudé ekonomie a které v neoliberálním společenském klimatu obtížně hledají svou legitimitu a identitu.

V posledních dvou letech jsme v rámci společného výzkumného projektu s kolegy z Geografického ústavu Masarykovy univerzity a britské Open University uskutečnili rozhovory se zhruba padesáti iniciativami, spolky, družstvy a dalšími uskupeními v České republice, které uspokojují potřeby lidí ve svém okolí, případně i poskytují služby a produkty na trhu, a přitom jsou v nějakém směru jiné než běžné firmy. Konkrétně jsme hledali organizace, které mají následující rysy: nezaměřují se jen na finanční zisk, stejně důležitá či ještě důležitější je pro ně určitá smysluplná činnost (například péče o lesní porost, produkce či distribuce zdravých lokálních potravin, provozování nekomerční galerie či komunitního média). Dalším rysem těchto projektů solidární ekonomiky bývá silná vazba k nějakému místu a místnímu společenství. Třetím znakem této „jiné“ ekonomiky a jejích subjektů často bývá důraz na demokratické řízení a někdy i na komunitní, respektive společné či nedělitelné vlastnictví. Čtvrtým rysem, po kterém jsme pátrali při našem průzkumu české a moravské „alternativně ekonomické“ scény, byla „netržnost“. Přesněji řečeno: snaha nepodléhat tržnímu diktátu a neusilovat o zisk za každou cenu. Příkladem takového přístupu je fungování východočeského spotřebního družstva Konzum, které cíleně nakupuje potraviny od místních dodavatelů, aby tak podpořilo lokální ekonomiku a s ní zaměstnanost i ekonomickou demokracii v regionu, kde žijí jeho členové.

Zjistili jsme, že organizací a iniciativ, které bychom mohli označit za subjekty solidární a sociální ekonomiky, je v České republice hodně a že vycházejí z nejrůznějších ideových základů. Jsou tu například anarchistické projekty, jako je komunitní centrum Ateneo v Mostě či pražská Klinika. U zrodu řady dalších českých projektů „jiné“ ekonomiky zase stáli duchovně zaměřeni jedinci či skupiny náležející k tradičním církvím nebo i k méně ortodoxním

duchovním směrům. Starost o přírodu a ekologické cítění hrály roli při vzniku řady pozemkových spolků, které nezištně pečují o přírodní kapitál, ale také třeba u zrodu charitativních obchůdků Nadace Veronica v Brně či některých biofarem a komunitních zahrad. Hodnotové postoje a motivace protagonistů „jiné“ ekonomiky v našem výzkumu jsou nicméně různorodé a obtížně zobecnitelné.

Základny pro možný rozvoj „jiné“ ekonomiky

Zárodky solidární a sociální ekonomiky existují tedy i u nás. I když zápasí s řadou problémů a prozatím tvoří spíše ostrůvky v moři nežli souvislou hráz odporu proti komerčnímu světu, je patrné, že se tu cosi klube, hlásí o slovo a rozvíjí. Přitom se nové výhonky této „jiné“ ekonomiky mohou i v České republice opřít o instituce, které se lokálně, netržně a často i demokraticky a komunitně chovají již desítky či stovky let a jsou vrostlé do našich tradic a povědomí. Jen je potřeba je přerámovat a ocenit jako potenciálně důležitou a životaschopnou alternativu současného neudržitelného ekonomického modelu. Těchto potenciálních hybatelů „jiné“ ekonomiky, přátelské k lidem i přírodě, jež lze vystopovat v našem výzkumu a jež mají zároveň hluboké kořeny v minulosti, lze v obecnosti uvést pět.

Prvním z nich jsou **obce**. Zejména ty malé mají mnohde autentickou demokratickou strukturu a jejich primárním zadáním není (či by neměla být) maximalizace zisku, ale péče o potřeby místní komunity a území. Mnoho malých obcí poskytuje na netržní bázi prostory svým občanům, pořádá řadu veřejných akcí, ale také provozuje obecní výtopy, prodejny či hospody, přičemž tato obecní ekonomika má řadu rysů „jiné“ ekonomiky, jak jsme o ní hovořili výše. Osvícení starostové i zastupitelé už dlouho vědí, že podstatné je zajistit občanům základní potřeby, že „tržní“ není totožné se „spravedlivým“ a že podpora místních drobných podnikatelů a zemědělců a místních toků výrobků a služeb je ku prospěchu všech.

Druhá tradice, která by se mohla stát základem „jiné“ ekonomiky, jsou **družstva**. Ačkoliv si mnozí spojují družstva s obdobím totality, Československo bylo družstevní velmocí již za první republiky a družstva (spotřební, úvěrní, hospodářská, zpracovatelská a mnohá další) fungovala tehdy

Komunitní zahrada. Foto: TCDavis

v některých oblastech jako rovnocenný partner soukromého a veřejného sektoru. Základním rysem družstev je důraz na spolupráci a na demokratické rozhodování. Již samotná organizační struktura družstva podporuje vztah k určité lokalitě a brání spekulaci i tlaku na růst za každou cenu. Náš výzkum ukazuje na určitou renesanci družstevnictví v České republice v posledním desetiletí. Objevují se nová sociálně zaměřená družstva, družstevní kavárny, ale například i výrobní a zemědělská družstva.

Zajímavé propojení obcí a družstev lze pozorovat u takzvaných lesních družstev, která obhospodařují lesy vlastněné několika obcemi, jež jsou jejich členy. Lesní družstvo obcí Přídolí u Českého Krumlova je příkladem právě takového družstva. Nejenom, že hospodaří dlouhodobě udržitelně na svěřených pozemcích, ale ještě pečuje o lesy dalších subjektů v okolí, z čehož má příjem, který obce – jeho členové – mohou využít pro blaho svých občanů. Navíc poskytuje udržitelnou obživu desítkám rodin v okolí a zajišťuje otop pro přídolskou školu a lesní pedagogické programy pro zdejší děti. Lesní družstva, jako je Lesní družstvo obcí Přídolí, jsou dobrým příkladem alternativní

ekonomiky, která navazuje na nejlepší tradice našich zemí. Dalším příkladem je již zmíněné východočeské spotřební družstvo Konzum, které se hrdě hlásí ke svým počátkům na konci devatenáctého století.

Vedle obcí a družstev jsou nedoceňovanou součástí „jiné“ ekonomiky i **spolky** (dříve občanská sdružení), jejichž tradice rovněž sahá hluboko do Rakouska-Uherska. Na rozdíl od družstev jsou spolky zcela neziskové subjekty, což v praxi znamená mj. to, že nesmějí zisk rozdělovat svým členům. V našem výzkumu jsme našli řadu spolků zaměřených na vzdělávání, jako jsou např. komunitní školy. Často se jedná o vysoce motivovanou skupinu rodičů, která vzdělává své děti zčásti doma a zčásti ve společných prostorách za pomoci najatého lektora či lektorů. Jiné spolky se zaměřují na mimoškolní vzdělávání dětí. Příkladem je spolek Roztoč v Roztokách u Prahy, který vznikl na konci 90. let z iniciativy místních rodičů a nabízí dětem celou řadu uměleckých, jazykových a dalších kroužků, táborů apod. Navíc pořádá velkolepý masopust, besedy a řadu dalších akcí, na kterých se podílejí místní dobrovolníci. K dnešku Roztočem prošly tisíce dětí, kterým pomohl upevnit vztah k jejich městu, vrstevníkům i k sobě samým. Ačkoliv spolky chápeme často jako něco okrajového k „opravdové“ ekonomice, mohou takováto nezisková společenství plnit důležitou roli v uspokojování potřeb místních lidí. Pokud si je „přerámujeme“ jako ekonomické subjekty, máme tu další významnou a perspektivní součást alternativní ekonomiky. A nemusí ani vždy jít o právní formu spolku. Podstatný je silný neziskový, komunitní a demokratický rozměr činnosti.

Výrazný a zajímavý proud ekonomických alternativ posledních let se zaměřuje na „jídlo z blízka“. Objevují se desítky komunitních zahrad, projektů komunitně podporovaného zemědělství, které propojuje zemědělce se spotřebiteli a někdy umožňuje spotřebitelům stát se současně zemědělci, dále také biokluby či biobanky, které nakupují biopotraviny ve velkém a rozdělují je mezi své členy. Tyto projekty, které zahrnují i nejrozličnější bedýnkové systémy a místní trhy a jarmarky, rostou jako houby po dešti: jen v Brně jich Tereza Dvořáková, autorka diplomové práce na toto téma na naší katedře v roce 2013, našla kolem padesátky. Ačkoliv si to protagonisté těchto iniciativ mnohdy neuvědomují, mohou navázat na velmi dávnou tradici samozásobitelství, která je u nás stále živá. Jak ukázal náš reprezentativní kvantitativní výzkum z roku 2015, má asi 40 procent domácností přístup k zahradě, sadu nebo poli, kde pěstuje nějaké plodiny či ovoce, případně chová zvířata. To

je mnohem víc než v zemích, jako je Velká Británie. Asi čtvrtina těchto pozemků je v zahrádkářských koloniích, které někdy mají rovněž komunitní a demokratický charakter, jak ukázala další nedávná závěrečná studentská práce. Mít přístup k vlastnímu pozemku, kde si mohu něco pěstovat, a vědět, jak na to – to je určitě důležitá fazeta „jiné“ ekonomiky, nezávislé na aktivitách komerčních firem.

Poslední sféra „jiné“ ekonomiky, kterou zmíním, úzce souvisí s církvemi. Ačkoliv se o tom u nás příliš neví, katoličtí papežové v minulosti vydali encykliky, v nichž podpořili komunitní a družstevní ekonomiku rostoucí zdola. Nejnověji se k této tradici přihlásil v roce 2015 papež František encyklikou *Laudato si'*, v níž navíc zdůrazňuje význam družstevní a lokální ekonomiky pro ochranu „Země – našeho společného domova“. Iniciátory řady alternativních ekonomických projektů byli katoličtí kněží – nejznámější je soustava družstev Mondragón ve španělském Baskicku.

U nás je pozoruhodným projektem, vzešlým z katolické komunity, obnovená obec Neratov v Orlických horách. V evangelickém prostředí je příkladem ekonomické alternativy projekt farního sboru Českobratrské církve evangelické v Horní Krupé u Havlíčkova Brodu. Sbor vlastní pozemek a budovu bývalé evangelické školy, kterou pronajímá za režijní náklady centru ekologické výchovy Chaloupky u Třebíče. Dává tak prostor ekologické výchově místních dětí, kterých projde zařízením ročně zhruba dva tisíce. Se současnými restitucemi, kdy církve dostávají zpět majetek, včetně polností a nemovitostí, se v každém případě otevírá velká možnost pro české a moravské církevní instituce přispět k rodící se solidární a sociální ekonomice v nejrůznějších podobách a získat si tak respekt místních lidí, včetně těch, kteří stojí mimo vlastní církevní struktury.

Alternativní ekonomie tu již existuje, je třeba ji rozlišit a podpořit

V tomto krátkém textu nebylo možné podat vyčerpávající přehled výsledků našeho výzkumu a už vůbec ne nástin všech typů eko-sociálních ekonomických projektů, které u nás existují. Chtěla jsem hlavně poukázat na jejich nepřeberné množství, na některé jejich společné rysy a především na

skutečnost, že takovéto podniky, organizace nebo iniciativy a obecněji alternativy k ryze tržním (ale i státním) ekonomickým projektům mají u nás silnou tradici. Leccos, co existuje, lze podpořit a přerámovat jako alternativu. Pokud se nově vznikající projekty poohlédnou po těchto tradicích a propojí se s již existujícími lokálními, netržními a komunitními institucemi, budou silnější a životaschopnější.

Psáno pro sborník z konference „Lokální a globální udržitelnost“ (Ekumenická akademie, Klub techniků Praha, 26. října 2015) a s několika drobnými redakčními úpravami pro Kulturní noviny (publikováno ve dvou dílech: 48/2015 a 49/2015).

Autorka se zabývá ekonomickými souvislostmi environmentálních a sociálních problémů a ekologickou ekonomikou. K jejím hlavním zájmům patří skryté předpoklady ekonomie středního proudu a ekonomické alternativy na komunitní úrovni. Je autorkou knížek *Living in the Cracks* (2005), *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem* (2008), *Ekonomičtí disidenti* (2014) a *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly* (2015).

Vývoj environmentální výchovy jde od frustrace k úspěchu

Jan Činčera

Před zhruba čtyřiceti lety dostal sociolog Riley E. Dunlap skvělý nápad jak zjistit, jestli životní prostředí lidí zajímá, nebo ne. Obešel několik členů tehdy se rodičího ekologického hnutí a vyptával se na jejich názory. Z nich pak sestavil sadu názorů, kterou označil jako „nové ekologické paradigma“ a kterou odlišil od názorů většinové veřejnosti, „dominantního sociálního paradigmatu“.

Po čtyřiceti letech se alternativní názory hrstky aktivistů staly normou. Dnes už málokdo pochybuje o tom, že Země má omezené zdroje a ekologické problémy jsou reálnou hrozbou. V bohatší části světa, kam patříme, jsou na každém rohu kontejnery na tříděný odpad. V obchodech není problém koupit BIO. Výrobci automobilů řeší emise, a když podvádí, začnou jim padat akcie. Za čtyřicet let svého vývoje se environmentální výchova prokázala jako nesmírně úspěšný mezinárodní projekt, který hluboce ovlivnil způsob našeho přemýšlení o světě.

Současně jen málokterá oblast výchovy je k sobě tak nesmírně kritická. „Proč environmentální výchova zabloudila?“, ptal se v osmdesátých letech Steve Van Matre. „Environmentální výchova selhala a je třeba ji opravit,“ diskutují ve čtyři roky staré publikaci Saylan a Blumenstein. Frustrace spojená se zápallem a nadšením pak oboru dává křídla a motivuje ho objevovat nové světy.

Od naivity k nejistotě

Když jsem se před pár lety ptal studentů, co by mohli udělat pro životní prostředí, dostal jsem pozoruhodně čistou odpověď: „Mohli bychom udělat přednášku a říct lidem, aby něco dělali pro životní prostředí.“ V průzračné podobě tak zopakovali naivní mýtus environmentální výchovy z dob jejího dětství: „lidé“ nic nevědí, lidé potřebují poučit, lidé jsou ti druzí. Po nějaké době se zjistilo, že to nefunguje a přišla éra strašení a moralizování: deštné pralesy mizí rychlostí fotbalového hřiště za sekundu, my všichni za to můžeme, my všichni s tím něco musíme udělat. Pokud se nějaké dítě zeptalo „A co?“, dozvědělo se, že má třídit odpady a vypínat v koupelně vodu. Rád vzpomínám na zkušenost učitelky z mateřské školy, jejíž žáci začali po absolvování programu o nedostatku pitné vody v rozvojových zemích zachytávat kapající vodu z kohoutku do PET lahví s tím, že ji pak budou posílat do Afriky.

Po období naivity se tedy environmentální výchova dostala do současného stavu poučené nejistoty. V zásadě víme, co nefunguje. Tu a tam víme i to, co funguje, ale neustále to zpochybňujeme. Příkladem jsou dvě velká diskusní témata, která se v environmentální výchově řeší posledních patnáct let.

Environmentální, nebo výchova?

Prvním je spor mezi cíli a procesy. Před čtyřiceti lety chtěla environmentální výchova zachránit svět. Protože pro něco takového je zapotřebí získat lidi, hledaly se cesty jak na to. Harold R. Hungerford už na konci osmdesátých let s trochu nadsázky tvrdil, že docela dobře víme, jak ovlivňovat postoje dětí i dospělých i jak vést k opravdové změně chování. Teoreticky by tedy environmentální výchova mohla být ještě úspěšnější než teď, tedy pokud by všichni učitelé četli odborné publikace anebo se o nich učili na vysoké škole.

Na druhé straně, z precizně sestavených programů může někdy až běhat mráz po zádech. Máme vůbec právo promyšleně táhnout děti k tomu, aby pak bránily ubohým rodičům pálit PET láhve v kamnech nebo létat na exotické dovolené? Z pohledu ohroženého životního prostředí určitě. Z pohledu dětí? Nemáme z minulého století dost špatných zkušeností s nadřazováním velkých ideálů a plánů na spásu světa nad malé a konkrétní potřeby obyčejných

Foto: Alexander Glavtchev

lidí? Copak jsme schopni odhadnout, co bude za deset, dvacet let k ochraně přírody potřeba? Od poloviny devadesátých let jako by část odborné komunity kolem environmentální výchovy zmáčkla restart a namísto „životního prostředí“ začala zdůrazňovat „výchovu“, výchovu vycházející z dětí, jejich potřeb a jejich zájmu. Dilema „životní prostředí“, nebo „výchova“ se pravidelně střetává na konferencích, obě strany mají svoji pravdu, jedni se chápou jako „nová tradice“, pro své oponenty pak jsou spíše bludnou kolejí.

Od planety domů a zase zpět

Jiným tématem je spor globální versus lokální dimenze výchovy. Naivní počátky oboru byly velice globální a plné velkých hrozeb, metafory ohrožené Země, kterou musíme chránit, mají svoje kořeny tady. David Sobel a další autoři pak v osmdesátých letech tento přístup rozstříleli na kousky. Podle

Sobela vede předčasné vystavení malých dětí velkým vzdáleným problémům k frustraci, strachu a cynismu, nechtěným výsledkem není zájem o životní prostředí, ale ekofobie, nechť se jím vůbec zabývat. V devadesátých letech pak ekovýchovnému rybníku vládli kapři místně zakotveného učení, bioregionalismu a další směry, které děti vedly nejprve k prozkoumání jejich světa s jeho malými problémy, dříve než přijde čas na vzdálené a globální.

Změny klimatu a další výzvy složité doby, ve které žijeme, možná ale globální tematiku zase vrátí do hry. S jistou posvátnou hrůzou jsem listoval obrazkovou knihou o klimatických změnách pro prvňáčky, kterou dostal můj starší syn. Nedávno jsme spolu řešili čistotu ovzduší v Číně. V době internetu a tabletů už nedokážeme dodržet Sobelovo doporučení „žádné katastrofy před desátým rokem“, velké, vzdálené a hrozící si je najde mnohem dřív a my si s tím musíme nějak poradit.

Proč to funguje

Díky opakovaným vlnám kritiky a sebekritiky je environmentální výchova globálně velmi úspěšný společenský projekt. Zpochybňování se a hledání nových cest, spojené s upřímným zájmem a nasazením těch, kteří se na něm podílejí, mu zabraňují ustrnout na jednom místě a recyklovat staré postupy v měnícím se světě. Na jeho proměně má environmentální výchova svůj podíl a předpokládáme, že tomu tak bude i nadále.

Publikováno na Ekolist.cz (9. 11. 2015).

Autor se zabývá se teorií, metodikou a hodnocením environmentální výchovy. Podílel se na vymezení cílů a výstupů environmentální výchovy v České republice. Zkoumá, jaké strategie je v environmentální výchově možné považovat za efektivní. Ve spolupráci se středisky ekologické výchovy ověřuje různé metodické přístupy (např. výchova o Zemi či tematická interpretace). Konzultuje a vede evaluační výzkumy programů (např. Ekoškola, GLOBE). Je autorem řady odborných studií a metodik k evaluaci programů. Vyučuje také na Technické univerzitě v Liberci.

Následovat vnitřní kompas

S ekologickou ekonomkou Evou Fraňkovou o tématu nerůstu a o alternativách k mainstreamové ekonomii

Původně jsi studovala biologii. Jak ses od ní dostala k ekonomickým otázkám, kterým se věnuješ nyní?

Vždy mě v biologii víc než nezaujatá znalost jednoho konkrétního druhu nebo biotopu zajímala ochrana přírody. Hledala jsem tedy obor, který kombinuje biologické znalosti s humanitními pohledy – například sociologickým, filosofickým či ekonomickým. A našla jsem ho v humanitní environmentalistice, která tyhle oblasti propojuje. Psala jsem třeba diplomku o druhém termodynamickém zákonu a jeho významu pro ekonomické procesy, což je téma rozvíjené v ekologické ekonomii už delší dobu.

Co ten zákon říká? A jak jsi jej ve své práci využila?

Bývá označován jako zákon entropie. Říká, že žádná přeměna energie není v reálném světě vratná. Pokud zdroj energie využijeme – přeměníme ho na práci –, část energie se přitom vždy rozptýlí a už ji na další práci nelze využít. Jinými slovy neexistuje perpetuum mobile. Všechny děje v přírodě včetně těch, co my lidé uvádíme do chodu, jsou jednosměrné. Tohle pochopení v mainstreamové ekonomii chybí, typický je model ekonomického koloběhu. Ve skutečnosti jde ale o jednosměrný tok od zdrojů přes výrobky k odpadům. Materiály je samozřejmě možné do určité míry recyklovat, ale vždy to stojí další energii, kterou musíme někde brát. Nevím, jestli je to zřejmé, ale tohle pochopení má dalekosáhlé důsledky. Ekonomika, jak ji známe od průmyslové revoluce, vyrostla na fosilních zdrojích. Jejich dostupnost však postupně

klesá. Ukazuje to například indikátor energetické návratnosti EROI, který zjednodušeně vyjadřuje poměr získané energie k energii vynaložené na těžbu. Když lidé objevili ropu, bylo to třeba 1:100, jeden barel ropy spotřebuješ na těžbu a sto jich získáš. Dnes je na nejlepších nalezištích na Blízkém východě tento poměr kolem 1:30, na většině ostatních míst je pod 1:20, protože nejsou tak snadno dosažitelná. Ropy je pořád relativně hodně, ale v oblastech méně geologicky přístupných a politicky nestabilních. A ropa je méně kvalitní. Veškeré obnovitelné zdroje se pohybují v rozmezí 1:10, 1:5. To je desetkrát menší efektivnost získávání energie, než na jakou jsme byli donedávna zvyklí. Mainstreamová ekonomie věří na lidskou invenci a spoléhá, že když bude dostatečná poptávka, vynalezneme nové technologie, které omezené zdroje nahradí. Z pohledu termodynamiky to ale není tak snadné.

Ve svých výzkumech i přednáškách kritizuješ řadu dalších předpokladů, ze kterých vychází mainstreamová ekonomie. Které to jsou?

Jde o většinu modelů, které se vyučují krátce po příchodu na ekonomku. Třeba že člověk jedná racionálně, že každý sleduje jen svůj zájem a že je to v pohodě, když každý maximalizuje svůj zisk a užitek. A víra v to, že když se budou lidé takhle chovat, vznikne z toho kolektivní dobro. Řada těch modelů využívá složité matematické operace, ale z mého pohledu nevysvětlují dobře realitu. Nevystihují složitost toho, jak se lidé rozhodují, jak svět funguje, a prakticky nezohledňují přírodu. A pokud ji zohledňují, tak skrze cenu a peněžní vyjádření hodnoty zdrojů, bez hlubšího pochopení přírodních procesů.

Jak na takovou kritiku slyší ekonomové?

Je to takové míjení. Věcí k vysvětlení a času na pozorné poslouchání toho druhého je potřeba hodně. Velká část ekonomů věří, že jejich modely jsou hodnotově neutrální. Pak se s nimi o hodnotových předpokladech těch modelů těžko diskutuje. Mainstreamová ekonomie má takový svůj vlastní svět, který je uvnitř logicky konzistentní. Ta vnitřní uspořádanost je ale za cenu spousty předpokladů, které v reálném světě neplatí. Chybí tam náhled na celek, pochopení, že lidská společnost ani přírodní procesy nejsou lineární a jednoduše předpověditelné. Alternativní teorie se proto snaží zohledňovat poznatky dalších oborů, přírodních i společenských. Například poznatky

Foto: Zuzana Havlínová

z psychologie k vyvrácení předpokladu, že člověk jedná racionálně. Protože tak tomu zdaleka vždy není.

Na jaké zajímavé příklady alternativ jsi narazila?

Na praktické rovině je to cokoliv, co se vzpírá svým fungováním těm zmiňovaným mainstreamovým předpokladům a modelům. Třeba místní iniciativy, které fungují na demokratických principech a cílem jejich podnikání nebo ekonomické aktivity není jen zisk a sebezájem, ale také veřejný zájem a naplňování místních potřeb. Je jich kolem nás spousta. Zajímavým příkladem je třeba zahrádkářství, které je v České republice někdy vnímané jako volnočasová činnost pro důchodce, ale skutečnost je mnohem vrstevnatější. Jedna studentka zkoumala, kolik ovoce a zeleniny se reálně vyprodukuje v brněnských zahrádkářských koloniích. To množství je obrovské. Někteří lidé jsou schopni pokrýt skoro celou vlastní spotřebu středoevropského ovoce a zeleniny a kupují si třeba jen banány. Kdyby se plocha všech stávajících brněnských zahrádek jen z poloviny využila na produkci potravin, mohlo by z nich

být v ovoci a zelenině soběstačné celé Brno. Nevím, jestli je to dost sexy alternativa, ti lidé to navíc většinou nedělají z nějakých environmentálních pohnutí, jsou to ale docela nadějná čísla. Zemědělská půda je dnes na mnoha místech ve špatném stavu, krajina ztrácí schopnost zadržovat vodu. Sucha, stejně jako povodně jsou tak reálnou hrozbou a celý globální potravinový systém je náchylný k nestabilitě. Možnost lokálního pěstování potravin tak získává na významu. Spousta podobných iniciativ neprochází peněžní ekonomikou, neprojeví se na HDP, lidé díky nim přesto naplňují své potřeby, v tomhle případě potřebu jídla.

Takže ekologická ekonomie nepřináší nové věci, ale mění zaměření pozornosti?

Kdyby sis ty sama vzala reflektor, nasměruješ ho pravděpodobně na jiné části reality než mainstreamová ekonomie. Stejně tak se ekologická ekonomie snaží o řadě oblastí mluvit, zviditelnit je, popsat realitu jinými slovy a pomocí jiných konceptů. A tím ji i měnit. Není jedno, jak o věcech mluvíme. Když mluvíme o přírodě jako o ekosystémových službách, které mohou být směňované na trhu za peníze, tak to mění naše vnímání toho, co příroda je, i jak se k ní chováme.

Jak je to s ekologickou ekonomikou jinde ve světě?

Větší koncentrace je třeba v Barceloně, v Británii, v Německu i na jiných místech. Spousta zastánců těchto směrů, kteří jsou akademici, jsou zároveň i aktivisti, účastní se společenského dění. Propojují výzkum se svým životem, často zkoumají aktivity a skupiny, kterých jsou sami součástí. Stejně tak například na konferencích je snaha o dodržování hodnot, o kterých mluvíme – tedy ne náročný catering nebo pětihvězdičkové hotely. Kolega z Rakouska například nedávno inicioval petici za omezení létání vědců na konference. Často můžou využít vlak nebo autobus, nebo nejet vůbec.

Dlouhodobě se věnuješ i tématu nerůstu. Co tento termín přesně znamená a jak souvisí s tím, čemu se věnuješ?

Nerůst je sociální hnutí a zároveň už i víc teoretický koncept snažící se promýšlet, jak by mohlo jinak vypadat uspořádání ekonomiky a společnosti,

kdybychom přírodu vzali vážně. Environmentální hnutí už přinejmenším od 70. let upozorňuje na spoustu celosvětových problémů od ztráty biodiverzity přes znečištění různých zdrojů až po klimatické změny. Zatím se ale žádná velká změna neudála, víc se o tom možná mluví, ale je jasné, že kdybychom s tím opravdu chtěli něco dělat, bylo by potřeba spoustu věcí a institucí přeměnit. V nerůstu se ale kombinuje víc myšlenek, krom ochrany přírody i snaha o přímější formy demokracie, o větší spravedlnost mezi globálním Severem a Jihem a další. A hlavně jde taky o šťastný život – přemýšlení, v čem spočívá a proč jsme byli ve spoustě oblastí na štěstí a krásu ochotni rezignovat.

S jakými konkrétními návrhy hnutí nerůstu přichází?

Je to spíš mozaika názorů. Proud, kde zaznívá spousta hlasů, nikoliv jeden. Konkrétní návrh, který se diskutuje i mimo nerůstové hnutí, je například základní příjem (model, kdy by každý občan dostával po celý život měsíčně životní minimum nezávisle na tom, jestli pracuje a kolik vydělává). Neznamená to, že ho nerůst jednoznačně prosazuje, ale vyzývá k přehodnocení toho, jak vnímáme práci, svůj čas, který někdy věnujeme něčemu, co nás nebaví a v čem ani nevidíme smysl. Debata o základním příjmu otevírá otázky o tom, jak moc je potřeba pracovat, jestli je vůbec dobré, aby všichni pracovali. Vracíme se k tomu, že přeměňovat přírodu na výrobky není nutně dobrá věc a je dobré promýšlet, proč a jak to děláme. Na materiální rovině jde o snížení materiálové a energetické náročnosti. Jeden z návrhů je zrušit reklamu – to je z pohledu přírodních zdrojů zcela zbytečně vyplývaný materiál i energie. To jsou radikálnější verze. Nevyrábělo by se pro vydělání co nejvíce peněz, ale pro naplnění reálných potřeb.

Jak třeba vypadá nerůstová praxe v životě tvé rodiny?

Nejsme úplně nerůstoví. Snažíme se hodně věcí dělat sami. Peču chleba, topíme dřevem, snažíme se přemýšlet o tom, kde se berou věci, které spotřebováváme. Samozřejmě nejde nespotřebovávat a nejde nemít žádný dopad. To není to doporučení. V první řadě je třeba přemýšlet a být si vědom zodpovědnosti, že ovlivňuju věci kolem sebe. Snažím se nakupovat místní jídlo. S manželem se angažujeme každý trochu na jiné rovině – můj muž je vodohospodář, krom toho věnuje čas skautu, muzice, naší dceři, já pracuju

na fakultě, občas na zahradě, často taky v kavárně (smích). Samozřejmě tam piju fairtradové kafe a jím dortíčky z místních surovin. Jak jsem říkala, nejde nutně o to ve všem se omezovat, ale přemýšlet, čemu chci věnovat svůj čas, co podporuji svými penězi a svou energií.

Sir Robert Baden Powell skautům jako jeden ze svých odkazů vzkázal, aby se každý den snažili udělat svět o něco lepším...

No vida. Každý, kdo se začne zajímat o tyhle otázky, nutně projde fází deprese a deziluze. Problémů je spousta a nejde je vyřešit individuálně. Nikdo určitě nemůže zachránit všechno, ale mně přijde, že celek se skládá z jednotlivých částí. Každý je zodpovědný za to, čemu věnuje svůj čas, a je spousta smysluplných věcí, které dělat jdou. Jde začít u tázání, co opravdu potřebuju. Velký barák? Auto? Můžu něco z toho sdílet? Když se o to člověk začne zajímat, potká spoustu zajímavých lidí a iniciativ. Jde o to najít si oblast, která mě zajímá a přitahuje. Je dobré následovat vnitřní kompas, a ne se do něčeho nutit. Dělán dost, když někde dobrovolničím? Dělán dost, když jsem vegetarián? Není na to univerzální odpověď. Říká se myslí globálně, jedne lokálně – mít nadhled a povědomí o celé soustavě a propojenosti a pak hledat to místo, kde chci něco dělat sám za sebe. Jde o to nezavírat oči před souvislostmi a pak si vybrat svoji cestu. Je to důležité, aby se z toho člověk nezbláznil (smích). A nezapomínat na tu radost ze života.

Rozhovor vedla Eva Malířová. Publikováno v časopise Skautský svět, roč. 54, č. 1. Zde zkráceno.

Autorka vystudovala biologii v Českých Budějovicích (Bc.) a humanitní environmentalistiku (Mgr. a Ph.D.) v Brně. Na katedře pracuje jako odborná asistentka, dlouhodobě se zajímá o alternativní ekonomické praktiky, téma místní produkce a spotřeby a koncept udržitelného nerůstu. Aktuálně se věnuje výzkumu materiálových, energetických a peněžních toků v oblasti místní produkce potravin a mapování alternativních ekonomických praktik v ČR. Působí také v Trastu pro ekonomiku a společnost a ve vznikající Asociaci místních potravinových iniciativ (AMPI, o.p.s.).

Nádechy českého ekohnutí po 25 letech

Jan Krajhanzl

České environmentální hnutí se dvacet pět let od Sametové revoluce zamýšlí nad svými polistopadovými úspěchy a nezdary. Takové bilancování je dobrou příležitostí k úvahám, jaké strategie se během těch let osvědčily, v čem se poučit z vlastních chyb a kam se vydat dál.

Ve druhé polovině 80. let patřilo ekologické hnutí k nejaktivnějším proudům probouzející se české občanské společnosti. Vedle Hnutí Brontosaurus při Socialistickém svazu mládeže, Ekologické sekce Biologické společnosti při ČSAV a Českého svazu ochránců přírody vznikají také nové organizace jako Ekologická společnost, Severomoravský ekologický klub, Pražské matky a těsně před listopadem 1989 Děti Země a Hnutí DUHA. Pořádají se brigády a kulturní akce, organizované ekologické protesty mají čím dál výraznější politický náboj. Pozornost veřejnosti strhnou také *Ropáci*, za které režisér Jan Svěrák získává studentského Oscara. *Rudé právo* reaguje na rostoucí tlak zdola a na podzim 1989 vycházejí články o ekologické problematice skoro v každém vydání. Pár dní před 17. listopadem se opakovaně demonstruje proti smogu v Teplicích, a když se po zásahu na Národní třídě začínají plnit ulice a náměstí, volá se také po dýchatelném vzduchu, čistých řekách a jiném vztahu ke krajině. Environmentální hnutí je jedním z hybatelů revolučního kvasu a Zelený kruh, který dodnes zastřešuje ekologické nevládní organizace v České republice, vzniká už 26. listopadu 1989. Ekohnutí je jedním z vítězů Sametové revoluce.

Hnutí v sebereflexi

V září 2014 pořádal Zelený kruh na Kaprálově mlýně programovou konferenci Nadechnutí 2014 a do Moravského krasu se sjeli environmentalisté a environmentalistky ze všech koutů republiky. Kdo by však dvacet pět let od Listopadu čekal sebevědomé poplácávání po ramenou, byl by zklamaný. Místo toho v panelových diskusích, seminářích a workshopech převažovaly úvahy nad ním, proč se pozice ekohnutí v české společnosti za poslední roky (pět? deset? dvacet?) zhoršila a co se s tím dá dělat: jak znovu získat na svou stranu českou veřejnost, jak úspěšněji nastolovat ekologická témata ve veřejné debatě nebo jak obnovit vliv environmentálního hnutí ve společnosti. Třídenní setkání sice nepomohlo rozkrýt ambivalentní vztah české veřejnosti k „ekologům“ a „ekoložkám“ ani příčiny dosavadního vývoje, debaty však potvrdily význam několika otázek, které už před konáním konference visely ve vzduchu.

Věnovalo se jim i několik článků o ekohnutí, které vyšly během září. Podle publicisty a aktivisty Jakuba Patočky (*Deník Referendum*, 2. září 2014) se od Sametové revoluce proměnil veřejný obraz ekologických aktivistů „z hrdinů v párie“. Příčina podle něj spočívá především v povaze doby, v níž se ekologie nevyplácí (viděno úzce ekonomickou a politickou optikou), a tudíž environmentální agenda putovala na okraj zájmu politiků i médií. České ekohnutí také podle Patočky poškodilo politické působení otevřeně antienvironmentalistického Václava Klause a vládní spolupráce Strany zelených s Občanskou demokratickou stranou. Neúspěch ekologického hnutí však podle autora leží mimo hnutí – to si „nemá mnoho co vyčítat, na ztrátě svého vlivu a nepřiznivě proměně svého postavení nenese prakticky žádnou vinu“. A na adresu ekologických aktivistů a aktivistek dodává: „Především by neměli nijak zvlášť zoufat.“

Jen o pár dní později publikuje *Respekt* (21. září 2014) esej socioložky Hany Librové „Otec Kondelík“ (viz zde s. 117–121). Také ona konstatuje, že „Češi zjevně nemají zelené aktivisty rádi“. Může za to podle ní jak podezřívavost vůči občanským iniciativám, která byla české společnosti vštěpována během normalizace, tak média vstřícná k mocenským strukturám. Největší pozornost věnuje autorka „kondelíkovské“ povaze českého národa – střízlivosti, pragmatismu, toleranci, apolitičnosti, sklonu k obyčejnému a vlastně trochu maloměstskému způsobu života. Pokud se čeští Kondelíci setkávají se

Foto: Pierre Lagnoul

zprávami o „sotva zvládnutelné ekologické krizi“, reagují podle Hany Librové s nevolí vůči environmentálnímu hnutí.

Na článek Hany Librové polemicky reaguje Jiří Koželouh, programový ředitel Hnutí DUHA (*Respekt*, 28. září 2014). Domnívá se, že autorka křivdí ekologickým aktivistům i většinové společnosti: „V průzkumech veřejného mínění opakovaně vedou starostové a ekologické organizace jako ti, co dělají nejvíc pro ochranu životního prostředí. Ekologické organizace mají desítky tisíc přímých podporovatelů a podporovatelek, získaly respekt úřadů i politiků, spolupracují s vědci i médii.“

Dvacet pět let od Listopadu ožívá české environmentální hnutí zajímavou diskusí. Jako by už nestačilo debatovat na poradách ekonevládek o plnění krátkodobých a střednědobých projektových cílů, otevírá se debata, která hledisko působení jednotlivých organizací přesahuje. Konference Nadechnutí 2014 a některé články vydané v poslední době ukazují, že se diskutující zatím neshodnou na klíčových událostech polistopadového vývoje ekohnutí, natož na jejich interpretaci. Přesto je chuť se setkávat, uvažovat a diskutovat o širší perspektivě českého ekologického hnutí pro jeho další perspektivy klíčová.

Nejen Klaus a média

České ekohnutí čelí ofenzivě politiků a médií dlouhodobě. Pro připomenutí stačí zalistovat archivem anket Ropák roku nebo Zelená perla – ochrana přírody a životního prostředí byla terčem zpochybňování, zlehčování i zesměšňování již v první polovině 90. let. Už tenkrát šlo o kritiku ideovou, kritiku samotných hodnotových kořenů environmentálního hnutí. Ve veřejné debatě však nezůstalo ekohnutí bez obrany – účastnili se jí Erazim Kohák, Jan Keller, Hana Librová, Josef Vavroušek, Ivan Dejmal, Bedřich Moldan, Ivan Rynda nebo Václav Bělohradský, kteří dokázali společenský a morální význam zeleného myšlení vysvětlovat a ukázat smysl zelených hodnot širší veřejnosti.

Během následujících let se však situace mění. Společenský a morální aspekt environmentální krize ustupuje ve veřejné komunikaci do pozadí a ekologické nevládní organizace kladou čím dál větší důraz na odbornou dimenzi eko-problematiky – věcná, konkrétní a konstruktivní řešení. Některé osobnosti hnutí se časem začínají věnovat širším společenským tématům a environmentální problematika u nich více či méně ustupuje do pozadí (Kohák, Keller, Bělohradský, Patočka), někteří odcházejí (Vavroušek, Dejmal). Noví autoři zabývající se přírodou, krajinou a životním prostředím už jsou k ochranářskému étosu rezervovanější, ne-li přímo kritičtí (Stanislav Komárek, Jan Zrzavý, Václav Cílek).

Vývoj je tak do určité míry paradoxní: antienvironmentalisté upevňují své politické, ekonomické a mediální pozice a neváhají ve své kritice zpochybňovat samotné právo ekohnutí na existenci, zatímco environmentálně publikujících intelektuálů a intelektuálek ve veřejné debatě ubývá. Nedá se říct, že by ekonevládky lenivěly, naopak – avšak místo o obecnějších otázkách environmentálního myšlení komunikují o konkrétních kauzách a projektech, třeba o procentech recyklace odpadů, podílu obnovitelných zdrojů nebo velikosti chráněných území na Šumavě (ne že by to nebylo důležité). Fundamentální a často manipulativní útoky antienvironmentalistů – například Ondřeje Neffa, Ivana Breziny, Miloše Zemana a řady jeho ministrů, Jiřího Hanzlíčka, Mojmíra Hampla, Václava Klause a jeho hradních poradců, Vítězslava Kremlíka, Pavla Drobila a Tomáše Chalupy, ale také PR oddělení ČEZ nebo Ředitelství silnic a dálnic – na ideové základy hnutí však tímto způsobem neutralizovat nelze. Veřejnost se tak učí dívat na české ekohnutí optikou jeho kritiků a „sametový“ ekologové se ve veřejném prostoru postupně proměňují v „ekoteroristy“.

Ekologové proti lidem?

Když listujeme materiály z té doby, je patrné, že se po roce 2000 mění také komunikace environmentálního hnutí s veřejností. Vychází méně knih i článků, pořádá se méně přednášek i besed, lidé jsou méně zasvěcováni do dějin environmentálního myšlení, do příběhů zeleného hrdinství, do půvabu a úskalí dobrovolné skromnosti, do dilemat environmentální etiky. Ekonevládní organizace aktuálně oslovují veřejnost především prostřednictvím newsletterů či facebookových příspěvků, které se omezují na cílené žádosti o konkrétní podporu: „přispějte nám“, „podepište petici“, „napište svému poslanci“. Pro probíhající kampaně je to důležité, ale chybí-li dlouhodobé vysvětlování hlubšího smyslu ekohnutí, dochází časem k oslabení jeho pozice ve společnosti.

Přibývajících trhlin ve vztahu veřejnosti k environmentálnímu hnutí využívají čeští antienvironmentalisté, kteří hledají způsob, jak vrazit klín mezi ekologické organizace a zájmy veřejnosti. Vstříc tomu jdou bohužel i některé ekonevládky, které ve svém poctivém a zapáleném boji někdy opomíjejí zájmy (často místních) obyvatel. Kombinací obojího si tak začíná podstatná část české společnosti spojovat ekologické hnutí s kauzami, kde se ostře střetávají zájmy lidí se zájmy přírody, krajiny a životního prostředí. České environmentální hnutí je tak dodnes – i přes opakované vysvětlování – odsuzované za blokování stavby obchvatu Plzně, prodlužování stavby dálnice přes České středohoří nebo fotovoltaiický boom. V českém prostředí se oponentům hnutí daří šířit nebezpečnou představu, že ekologové a ekoložky jsou proti lidem.

V reakci na neopodstatněné obviňování z ekoterorismu se dnes v ekohnutí objevuje volání po skutečné radikalitě. Otázkou je, jaká radikalita by to měla být. Je snadné pochopit únavu zelených duší z kompromisů, kterými je život v dnešní společnosti sešněrován. Přesto je potřeba trvat na názoru, že by to neměla být radikalita rebelských gest, bezúčelné vzdorovitosti a jediného správného názoru. Stačí si to představit a následky jsou jasné: role křiklounů, kteří jdou proti všem a nátlakově si vynucují své požadavky, by se rychle obrátila proti ekohnutí a zbavila ho už tak malého vlivu na mnoho příštích let. Je potřeba jiné radikality: odvahy přehodnotit vztah hnutí k veřejnosti a politikům, radikality, vyvolávající změnu zdola. Když tedy radikální akce, tak s širší veřejností po boku.

Politici na prvním místě?

České ekohnutí se může veřejností zaštiťovat nastokrát, ale i ti méně bystří zástupci lidu z poslaneckých lavic tuší to, co bez okolků formuluje také socioložka Hana Librová: Češi nemají aktivisty rádi. Ne všichni, je potřeba namítnout. Defenziva hnutí je však zřejmá a nic na tom nemění ani to, že ekonevládní organizace ve výzkumech veřejného mínění bodují mezi těmi, kdo se činí pro životní prostředí nejvíc (Kdo by to také měl být jiný? Myslivci? Odboráři?). Debatám o budování dopravní infrastruktury, o auto-dopravě ve městech, o jaderné energetice, o ochraně klimatu nebo o vyhlašování chráněných území dominují oponenti hnutí. Už jen samo označení „ekolog“ či „ekoaktivista“ se dnes používá v České republice spíše jako cejch. Když byla Pavlem Drobilem a Tomášem Chalupou devastována resortní ochrana životního prostředí a ekonevládky platily za politického nepřítele, mlčeli skoro všichni – opoziční strany, média i veřejnost (pro srovnání si vzpomeňme na nedávnou širokou podporu lesním mateřským školám). Veřejnost se jednou za čas podaří vybudit ke klikání na internetu a podepisování on-line petic, ale pokusy o větší zapojení jsou znovu a znovu neúspěšné. Ekologická odpovědnost českých domácností zpravidla začíná (nedůsledným) tříděním odpadů a také tam většinou končí. Strana zelených se v posledních letech pohybuje kolem tří procent a zelený či nazeleňalý program byl v říjnových komunálních volbách nejúspěšnější tam, kde vystupoval pod jinou značkou (například Žít Brno, Tři oříšky pro Lískovec, Praha 7 sobě, Žižkov sobě, Změna pro Liberec, Pro! Ústí, Zelená pro náš Jundrov). Současná česká debata o životním prostředí a podpora české veřejnosti pro ekologická opatření se nedá s obdobím v letech 1989–1992 ani srovnávat.

Ekonevládní organizace tak v současné době ze všeho nejvíc připomínají generály bez vojska. Spíš než hnutí tvoří skupinu think-tanků. Politici a političky o tom přitom dobře vědí, řada z nich ostatně v uplynulých letech ráda přitopila pod kotlem nesympatií veřejnosti vůči všemu zelenému. Do jednání s politickou reprezentací tak vstupují ekonevládní lobbisté a lobbistky jako zájmová skupina, která prakticky není schopna mobilizovat veřejnost na podporu svých požadavků, a tak zkouší přesvědčit politickou garnituru odborností argumentů. To málokdy stačí. Vzhledem k naturelu politické reprezentace je to často tahání za kratší konec provazu.

Co s tím? Svůj vliv může české environmentální hnutí získat nazpět tehdy, pokud dá přednost lidem před politickou garniturou. Ve své agendě, ve svých argumentech, ve své rétorice. Protože bez lidí se to stejně vyhrát nedá. Je proto potřeba konfrontovat politickou reprezentaci, ne veřejnost. S ní je naopak důležité jednat s respektem k různým názorům a životním stylům, s oceněním za každou drobnost, kterou pro životní prostředí dělají. Veřejnost obtěžuje, když ji někdo vychovává a obviňuje – environmentální hnutí ji ale může informovat a inspirovat.

Rétorika „technologických inovací“, „chytré ekonomiky“, „veřejného zdraví“ a „kvality života“ možná ekonevládní organizace přibližuje politickým partnerům, ale většinu veřejnosti tímto politickým newspeakem neosloví. Je potřeba mluvit přirozeným jazykem lidí, formulovat ekologická témata tak, aby lidé cítili, že odpovídají jejich myšlením a zájmům. Právě to je myslím největší hrozbou pro české „ropáky“: že se podaří oživit hlavní myšlenku udržitelnosti a české zelené hnutí bude do veřejné debaty vstupovat s agendou, která propojuje environmentální, sociální i ekonomické přínosy. Strategická otázka tak podle mě stojí: Co může ekohnutí udělat pro horníky a jejich rodiny na Ostravsku? Jakou alternativu k velkoskladu Amazonu může navrhnout? Jak může vypadat „trvale udržitelná“ ochrana divočiny na Šumavě?

Vykročit z ghetta

Pro budování živého českého ekohnutí jsou potřeba dvě věci: starat se o jeho vnitřní život a otevírat jej navenek. V obojím mají čeští environmentalisté a environmentalistky na co navazovat.

Silné hnutí potřebuje pevné kořeny. Je důležité setkávat se nejen na oborových schůzích a organizačních poradách, ale také na neformálních akcích typu Nadechnutí. Má-li být české ekohnutí víc než jen asociací ekonevládek, bylo by dobré pořádat podobné akce aspoň jednou za rok nebo za dva – a otevřít je širokému publiku. Důležité je také pěstovat ideové podhoubí hnutí, vydávat knihy a psát články, pořádat setkání a diskuse, které by usnadnily lidem v hnutí sledovat aktuální informace o environmentálních problémech, inspirovat se trendy v zahraničí, uvažovat o širších společenských a politických souvislostech environmentálních otázek, vést debaty o komunikaci zelených

témat s veřejností, řešit etická dilemata oboru. Otevřou-li se při debatách spory mezi různými odstíny zelených, je potřeba neopouštět vzájemný respekt a připomínat si, že skuteční oponenti ekohnutí jsou jinde. Charta 77 také měla tři mluvčí: zástupce křesťanského proudu, exkomunistů a kulturní opozice. Podobně čím více odstínů zelené hnutí má, tím více lidí dokáže zapojit. Důležité proto není přesvědčit ostatní o svém odstínu zelené, důležité je přesvědčit veřejnost.

Sociální psychologie dlouhodobě studuje, jak rádi se lidé obklopují lidmi sobě podobnými. Výjimkou nejsou ani environmentalisté a environmentalistky. Stačí se podívat na týmy ekonevládek, na okruh našich přátel nebo na kontakty ze sociálních sítí – stále se opakují stejná jména. Protože jsou prakticky všechny environmentální problémy spojeny s otázkou komunikace, bez vykročení z vlastního světa a oslovení „těch druhých“ je změna nemožná. Jak však ukázala i konference Nadechnutí, potíží je v tom, že o těch druhých má české ekohnutí jen velmi mlhavé představy. Ekonevládky znají relativně dobře politickou reprezentaci, ale málo vědí o „běžných“ lidech – o tom, jak uvažují, jak se rozhodují, co je pro ně v životě důležité, na co jsou alergičtí.

Kdyby čeští environmentalisté a environmentalistky chodili jednou týdně se stoličkou a megafonem v ruce někam na náměstí do českého Hydeparku, věděli by, kdy publikum mručí souhlasně a kdy nesouhlasně, kdy zazní potlesk a kdy létají rajčata. Rozhodně by se přitom neměli řídit hlasem ulice, ale naslouchat mu, porozumět mu, aby věděli, koho zkoušejí oslovit. Už starověká rétorika zdůrazňovala, že pro dobrou a přesvědčivou řeč je potřeba nejen odborná zdatnost, urovnané myšlenky a vytríbený jazyk, ale také porozumění publiku. Jelikož však českým ekonevládkám chybí zkušenosti z přímé komunikace s lidmi i znalost podrobných dat, která by jim uvažování české společnosti přiblížila, lámou si často hlavu, jak s veřejností o environmentálních problémech mluvit. Nejednou se pak komunikační kampaně vymýšlejí od zeleného stolu, bez kontaktu s cílovou skupinou. A byť do nich aktivisté a aktivistky vloží velké úsilí, tyto kampaně – chtě nechtě často střížené na míru vlastnímu vkusu – zase přesvědčí už jen ty dříve přesvědčené.

V České republice však přibývá organizací, které začínají věnovat čím dál více pozornosti sociologicko-psychologickému porozumění veřejnosti (například Hnutí DUHA, Greenpeace). Co to obnáší? Empirický výzkum vytvoří podrobný obrázek cílové skupiny, kterou chce kampaň oslovit, jejích hodnot,

názorů, chování i vkusu. Právě to umožňuje nehrát si s veřejností na slepou bábu, ale hledat průnik mezi ekologickými tématy a preferencí dané cílové skupiny. Různé společenské segmenty totiž mají velmi odlišné pohledy například na to, proč (ne)omezovat automobilovou dopravu ve městech. Před zahájením „horké“ části kampaně stojí za to vyžádat si od zástupců veřejnosti zpětnou vazbu, jaká kreativní varianta kampaně jim sedí nejvíc. Často se ukáže, že není dobré lpět na jediné správné barvě zeleného hnutí, že je lepší vyhnout se obvyklým klišé (planeta Země, lidské dlaně držící semenáček) a že každá cílová skupina má svůj jazyk, který není snadné odhadnout. Když veřejná část kampaně skončí, není nic užitečnějšího než „empiricky“ vyrazit mezi lidi a ověřit si, zdali vyvolala aspoň nějaký efekt.

Některé neziskové organizace dnes hledají inspiraci v marketingu a public relations. Proč ne, pokud tak činí s vědomím, že lidé prožívají koupi nového kartáčku na zuby, věrnost značce auta nebo sjednání penzijního připojištění diametrálně psychologicky jinak než klimatickou změnu nebo vymírání druhů. K hlubšímu pochopení veřejnosti může ekohnutí pomoci ekopsychologie nebo environmentální sociologie, které se prožíváním environmentálních problémů a motivací k ekologicky odpovědnému chování zabývají. Na Katedře environmentálních studií v Brně se teď například ve spolupráci s dalšími partnery připravují tři velká reprezentativní mapování české veřejnosti ve vztahu k občanské participaci, ochraně klimatu a ochraně biodiverzity. V Centru pro otázky životního prostředí v Praze zase zkoumají motivaci lidí k nákupu biopotravin, úsporám energie a šetrné dopravě.

Inspirace 1989

Pětadvacáté výročí Sametové revoluce nám mimo jiné připomíná, že společenská změna je bez zapojení veřejnosti nemožná. Stejně jako disent před rokem 1989 čerpal sílu ze své intelektuální vyspělosti a názorové plurality, potřebuje se české ekohnutí setkávat a inspirovat, aby posilovalo a prohlubovalo své ideové kořeny. Významným zlomem v tehdejší společenském vývoji bylo v létě roku 1989 prohlášení Několik vět, kterým disent vykročil z ghetta a spojil své síly s dosud váhající částí populace. Také environmentální hnutí dnes potřebuje doširoka otevřít své brány, oslovit váhavé a vyhmátnout

společný jmenovatel pro spojení environmentálních témat s různorodými segmenty společnosti. Dialog s mocí je možné vést, ale kvalita odborných argumentů nestačí, je potřeba mít za sebou širší veřejnost. Cestou k tomu by snad mohlo být otevřené a pestré hnutí, které oslovuje lidi různých životních stylů a hodnot a přitom vede otevřený, ale zásadový dialog se všemi politicky i ekonomicky mocnými.

Publikováno v Sedmé generaci 6/2014.

Autor je sociální psycholog, zabývá se ekopsychologií a environmentální komunikací. Věnuje se vztahu lidí k přírodě a životnímu prostředí, motivaci pro ochranu životního prostředí, kontaktu dětí s přírodou, občanské angažovanosti v České republice a tomu, jak komunikovat s veřejností o environmentálních tématech. Je autorem publikací *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí* (2014) a *Dobře utajené emoce a problémy životního prostředí* (2012). Rád propojuje vědu s praxí. Více než dvanáct let podporuje rozvoj ekopsychologie v České republice, edituje portál www.ekopsychologie.cz.

Gorazd Čelechovský: Města jako systémy

Jan Dostálík

Za socialismu se mezi československými architekty pohybovala dnes již téměř zapomenutá postava. Člověk, který jako by nepatřil do své doby. Jako by v sobě chtěl spojit romantika z konce 19. století s vědcem 21. století. Gorazd Čelechovský (1922–1991) hledal cesty, jak zachránit civilizaci před hrozícím kolapsem, a snažil se pomocí architektury, vědy a počítačů vytvořit systém osídlení, který by fungoval v harmonii s přírodou. Ač sám odsuzoval nereálné urbanistické utopie, i on je z dnešního pohledu vizionářem, jehož projekty mohly být realizovány jen výjimečně.

Americká historička architektury Kimberly Zarecor výstižně pojmenovala období po druhé světové válce v Československu jako socialistickou modernitu. V této době se měly naplnit sny mnohých revolucionářů, utopistů, ale také architektů, urbanistů a vědců. Typická pro ně byla víra v sílu civilizačního pokroku, v modernitu oděnou do socialistického hávu, která převyšuje tu kapitalistickou na druhé straně železné opony. Velké vize budoucí socialistické společnosti zahrnovaly i plány nového osídlení. Ideály se ale krutě střetávaly s každodenní realitou. Přesto nám i nerealizované projekty mohou ukázat zajímavý a často skrytý rozměr tehdejší doby. Velké utopické vize, rozsáhlé urbanistické prognózy a experimentální projekty poskytují dodnes mnoho poučných informací. A právě Gorazd Čelechovský byl jedním z našich nejpozoruhodnějších experimentátorů a vizionářů.

Litovelský rodák vystudoval po druhé světové válce architekturu na ČVUT a zároveň docházel na přednášky z dějin umění na Univerzitu Karlovu. Po studiích působil téměř čtvrt století v Pražském projektovém ústavu

ve vývojovém a experimentálním ateliéru. Od poloviny 50. let do nástupu normalizace měl možnost jezdit projektovat stavby i dohlížet na realizace třeba do Francie, na Blízký východ nebo do Kanady. Na přelomu 70. a 80. let pracoval ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury jako vedoucí ateliéru experimentálního projektování. Dlouhá léta působil jako redaktor *Československého architekta* a na konci života se stal také jedním ze zakladatelů nadace Pangea. Věnoval se sepisování kritických reflexí architektonického i společenského dění, psal fejetony, ale i poezii. Svůj všestranný umělecký talent naplňoval i v grafice a malbě. Své grafiky a ilustrace dokonce několikrát vystavoval a byl prý také vášnivým malířem krajin.

Eko/systémový přístup v plánování

Gorazd Čelechovský se jako zastánce přírodního prostředí v urbanismu začal projevovat již od konce 50. let. Společensky přívětivější a k ekologickým problémům otevřenější 60. léta mu pak umožnila vydat řadu textů a vypracovat několik ekologicky orientovaných projektů. S nástupem normalizace ale musel své „zelené“ působení omezit a například knihu *Města jako systémy*, kterou sepsal hlavně na přelomu 60. a 70. let, mohl vydat až v roce 1983.

Architekta silně oslovil zakladatel kybernetiky Norbert Wiener a systémový přístup inspirovaný ekosystémovým paradigmatickým, které se v ekologii rozvíjelo od druhé poloviny 30. let. Od 50. let jej rozšiřovali hlavně známí bratři Eugene a Howard Odumové. Čelechovského dále ovlivnil Abel Wolman se svým konceptem městského metabolismu a četl také klasiky systémových teorií Ludwiga von Bertalanffyho, Williama R. Ashbyho nebo Kennetha E. Bouldinga.

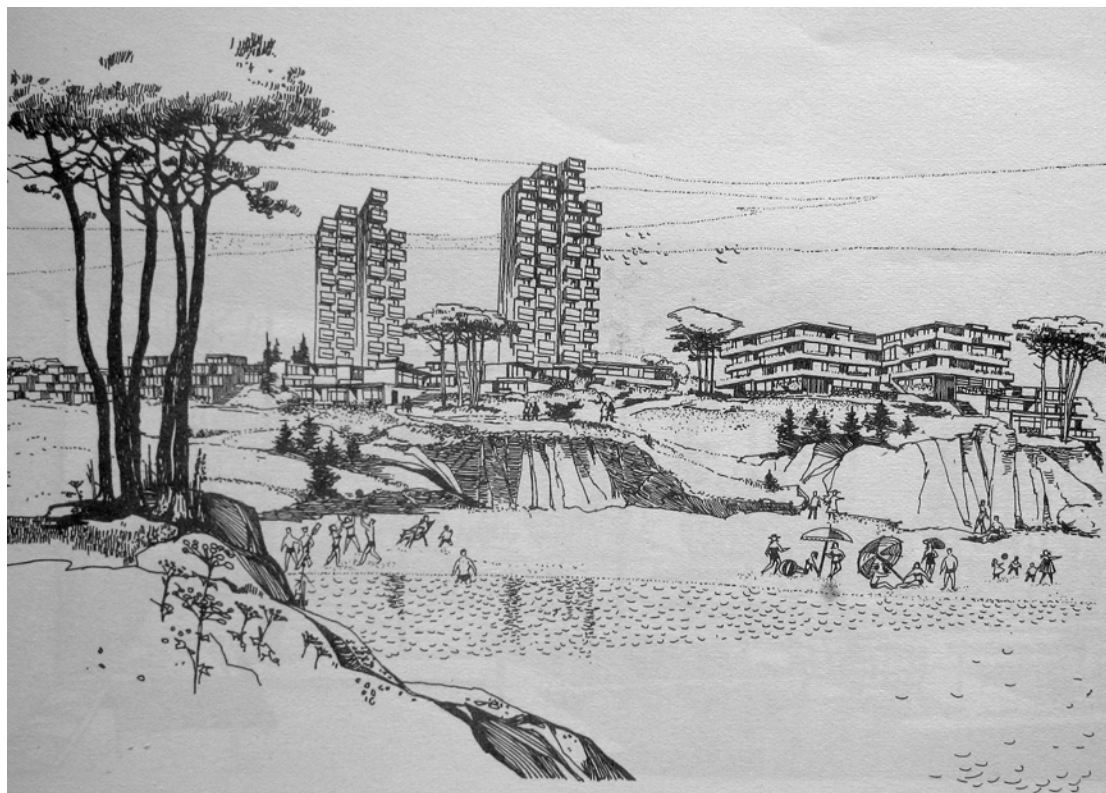
Z Čelechovského projektů a vizí byl realizován jen zlomek. Stavby, které stojí dodnes, představují navíc výsledek spolupůsobení dalších vlivů, především ideologických a ekonomických. Mezi ně patří například sídliště v Odolene Vodě vybudované ve stylu socialistického realismu (1955–1962) nebo typické socialistické sídliště Zahradní město v Praze (projekt 1960–1962, dostavěné v roce 1977). Za pozornost ale dodnes stojí nerealizované projekty, které Čelechovský vytvořil se svým týmem. Ve všech se snažil uplatnit systémový přístup, šetrný k lidem i přírodnímu prostředí. Zároveň se snažil

prosazovat i kybernetiku založenou na počítačových operacích. Mezi nejzajímavější projekty patří studie experimentálního města Etarea (1967), nové formy bydlení v Lysolajích v Praze (1967), sídliště Ostrava-jih (1968) nebo experimentální domy pro Kladno-Ostrovec (1979).

Etarea, město budoucnosti

Systémový přístup Čelechovský nejlépe představil ve zřejmě nejpropracovanější a nejrozsáhlejší ekologicky šetrné urbanistické studii československého socialismu. Tou byl projekt satelitního města Etarea, které mělo ležet nad soutokem Vltavy a Sázavy nedaleko města Jílové u Prahy. Čelechovského tým spolupracovníků se skládal nejen z architektů a inženýrů, ale také z lékařů, kriminalistů, ekonoma, sociologa, geologa nebo odborníků na stravování či sport. Společně navrhli město pro 135 000 obyvatel, které mělo stát na promyšlených a harmonických vztazích mezi přírodním a člověkem budovaným prostředím. Etarea měla tvořit promyšlený uzavřený systém složený z řady subsystémů, který nenarušuje přírodní rovnováhu, tedy rovnováhu supersystému přírody a planety. Autorský tým se proto snažil vyprojektovat umělé systémy, které by společně tvořily seberegulující městský organismus.

Technologický rozvoj byl na jednu stranu chápán jako jeden ze zdrojů ekologických krizí, ale zároveň také jako mocný nástroj k jejich řešení. Projekt proto na svou dobu obsahoval mnoho technických vymožeností. Kompozici města mělo určovat prostupování umělého a přírodního prostředí a zejména oddělení dopravy pěší od silniční i železniční. Hlavními dopravními tepnami se měly stát pěší komunikace, kdežto železniční rychlodráha a automobilová doprava měly být ukryty v dopravních kanálech. Dopravu mezi Etareou, Prahou a Kralupy nad Vltavou měla zajišťovat nehlukná a ekologická jednokolejná rychlodráha Alweg. Pro automobily byly navrženy „karparky“, tedy vícepodlažní parkovací domy. Počítalo se i s malým letištěm a heliportem. Pozoruhodná byla pneumatická doprava neboli potrubní dopravní systém. Ten měl fungovat na principu velkého podtlaku a sloužit k rychlé přepravě zásilek s hmotností až 120 kg, v jiných okruzích také k přepravě komunálního odpadu nebo paliva pro automobily. Město mělo mít také uzavřený cyklus vody o třech stupních: kvalitní pitnou balenou vodu, standardní pitnou vodu

Etarea, 1967. Foto: archiv autora.

a užitkovou vodu. Voda se měla na místě čistit a opět dávat do oběhu. Řízení těchto složitých systémů, úkolů a procesů měla zajišťovat řada vysoce výkonných počítačů.

Mimo tuto promyšlenou technickou infrastrukturu se autoři věnovali také hledání způsobů, jak zpříjemnit pobyt lidí-chodců ve veřejném i soukromém prostoru. Velký význam připisovali parterům, tedy přízemí budov, kde měly být obchody, restaurace, kavárny či kina. Ve městě měly mít všechny byty terasu nebo lodžii a některé i malé soukromé či polosoukromé zahrádky. Ty měly plynule přecházet do parkových ploch, golfových, kriketových a dalších hřišť a do vzdálenějšího přírodního prostředí. Pěší a cyklistické stezky měly spojoval město s loukami a lesy a také se dvěma novými vodními nádržemi. Pečlivé projektování prostředí pro rekreaci pasivní i aktivní předpokládalo, že za 20 let, tedy na konci 80. let, bude mít člověk mnohem více volného času. Rok po zveřejnění projektu Etarea, v roce 1968, byly opravdu zrušeny pracovní soboty. Vznikl pětidenní pracovní týden, na jehož zkrácení se čeká dodnes.

Výškové budovy ve městě Etarea připomínají svou formou projekty japonských architektů a urbanistů, kteří si říkali metabolisté. Podobnost přitom není čistě náhodná. Metabolisté ctili princip neustálé změny a „látkovou výměnu“ města. Město chápali jako neustále se proměňující organismus, jehož části postupně odumírají a jiné se rodí. I Gorazd Čelechovský počítal s neustálou změnou. Snažil se zachovat prostor pro pozdější úpravy projektu i samotných staveb, počítal také s tím, že na dotvoření nového městského prostředí se budou podílet i jeho obyvatelé. To se týkalo zejména okrasné zeleně. Čelechovský přemýšlel také o dětech a jejich místě v moderním městě. Prostory určené dětem například neměli plánovat a stavět jen architekti a rodiče (klasická hřiště, prolézačky nebo houpačky), děti si měly svá prostředí vytvářet také samy. Měla jim být ponechána část zahrady, kout v parku či nejlépe v méně upravené přírodě, kde by mohly šplhat po stromech, stavět úkryty a přehrádky, brouzdat se v potoce, setkávat se se zvířaty.

Dostáváme se tedy k zajímavému a vlastně paradoxnímu rozměru Čelechovského projektů: k občanské aktivitě. Čelechovský si uvědomoval, jak je důležité, aby lidé měli možnost spolupodílet se na vytváření svého prostředí, na neustálé proměně města. Přesto měla být Etarea především vyprojektovaným městem připraveným pro své obyvatele, kteří měli mít moc jen nad dílčími úpravami. Dnes navíc tušíme, že i kdyby se město skutečně postavilo, jistě by nemohlo být dokonale ekologicky šetrné. Velké vodní nádrže, zábor území stavbami a růst dopravy by jistě způsobily obrovské změny ekosystémů. Město by zřejmě neposkytovalo ani tak příjemné místo k pobytu, jak si autoři představovali. Příliš široké veřejné prostory by se těžko staly osobním místem, ve městě bez klasických ulic by se těžko orientovalo, stavby by přes všechnu snahu působily asi jednotvárně a hrozilo by, že obyvatelé Etarei budou dojíždět za zábavou do Prahy a město se stane obrovským poloprázdným předměstím.

Zdravé fikce mezi rozumem a citem

V 60. a 70. letech se hlavně v USA, Japonsku a v západní Evropě poměrně často objevovaly utopické a fantastické projekty nového osídlení, které měly řešit přelidnění planety a další ekologické, ekonomické i společenské

problémy. Gorazd Čelechovský tyto urbanistické fantazie poměrně tvrdě kritizoval. Nejvíce mu vadila zpupnost autorů a to, že navrhovali neuvěřitelně energeticky a finančně náročná řešení. Uvědomoval si, že energetické nároky lidstva se rychle stupňují, a pokud se tento problém nepodaří vyřešit, „...je zbytečné hovořit o dalších metách lidské civilizace“, píše v knize *Města jako systémy*. Tamtéž uvádí: „Celá řada jevů nasvědčuje tomu, že člověk musí velmi úzkostlivě hledat svoji úlohu v systému biosféry. Zdá se, že bude muset ustoupit od svých iluzorních pseudoperspektiv opájejících se představami o umělých klimatech, o gigantickém počtu obyvatel žijících v příštích stáletích na zemské kouli, o nesmyslné exploataci každé pídky zemského povrchu a nakonec také mořské hladiny i dna a ustoupit k důstojné úloze tvora logicky začleněného do striktních zákonů biosféry.“

V citovaném textu můžeme číst jak kritiku urbanistických utopií, tak i kritiku přílišné dekoncentrace (decentralizace, desurbanizace) lidského osídlení. Čelechovský tvrdil, že osídlení by mělo být spíše koncentrované, ovšem s dostatkem přírodních ploch mezi budovami. Nestavěl se ovšem jen proti zahraničním utopiím, ale i proti přizemnosti československých architektů a jejich zaujetí každodenními problémy. Řešením mělo být hledání „zdravých fikcí“, které budou „básnickou vizí vědecky pojaté teorie urbanismu“, jak píše ve studii *Utopie v urbanismu*. „A kolik bychom mohli světu přinést zdravé fikce, kde by nevyrůstali lidé jako skleníkové květinčky, ale jako zdraví sebevědomí jedinci, žijící v biologickém souladu s přírodou a přitom využívající zdravou měrou všech vymožeností civilizace,“ zamýšlí se tamtéž.

Čelechovský už v 70. letech například dobře věděl o možnostech využívání energie ze vzdušného proudění, z diferenciace teplot, z tepelných zdrojů pod zemskou kůrou nebo ze slunce. Do svých projektů je ale v normalizačních 70. letech nedokázal prosadit. Výjimku tvořily solární panely, které použil v experimentálním projektu menšího obytného celku Kladno-Ostrovec pro přibližně 400 obyvatel. To bylo u nás opravdu výjimečné.

Gorazd Čelechovský se hrdě hlásil k pokroku, vědě a moderní budoucnosti. Sám sebe považoval za „prognostika“ a dnes by jistě prosazoval „udržitelný rozvoj“. Přesto v něm zůstával kus romantika, humanisty a empatického umělce, jenž jako malíř obdivuje krásy krajiny nebo jako starší pán zakládá nadaci Pangea, která má podporovat vzdělanost, zušlechťovat životní styl a ochránit kulturní dědictví. V knize *Města jako systémy* píše: „Ztratila se cena osobního prožitku, který tak lehce dokážeme vyměnit za kdejaký

profesionální brak; ztratila se hodnota čistého citu, že se tak lehce dokážeme zbavovat přátel a míst, v nichž žijeme, že se dokážeme pohybovat v neupraveném, špinavém prostředí jen ve jménu honby za stále větší konzumací čehokoliv z osobní spotřeby.“

Nadace Pangea u nás působí dodnes. Humanistický odkaz Čelechovského tedy stále žije. Vědecký odkaz už tak zřetelný není. V Čelechovského systémových úvahách dnes zřejmě bez vědomí souvislosti pokračuje Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy v Praze, například v projektu *Socioekonomický metabolismus urbánních systémů a jeho dopad na ekosystémy*. Pokud se chcete o současném využívání systémového přístupu a kybernetiky v plánování, sebeorganizaci a metabolismu měst dozvědět víc, čtěte Michaela Battyho, Juvala Portugaliho nebo Matthewa Gandyho (matthewgandy.org).

Zdroje:

Čelechovský, G.: Utopie v urbanismu. *Československý architekt*, 8. 6. 1964, roč. 9, s. 4.

Čelechovský, G. – Stehlík, J. – Sýkora, V. et al.: *Etarea: studie životního prostředí města. 1. a 2. díl*. PPÚ, Praha 1967.

Čelechovský, G. – Šipler, V.: *Města jako systémy*. Academia, Praha 1983.

Dostálík, J.: *Organická modernita. Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování (1918–1968)*. Masarykova univerzita, Brno 2015.

Publikováno v Sedmé generaci 6/2015.

Autor se zabývá se především dějinami environmentálně šetrných směrů v urbanismu a územním plánování. Ve výuce se věnuje tématům: architektura – město – krajina. Pracovní zkušenost ze soukromé firmy, kde několik let spolupracoval na tvorbě rozvojových studií a územních plánů, se snaží propojit s historickým a environmentálním pohledem. K jeho odborným zájmům patří také dějiny a teorie architektury 20. a 21. století a environmentální dějiny.

Intelekt v duši, na botách bláto

Zbyněk Ulčák

Zbyněk Ulčák je kromě akademika také básníkem. Verše zvěčňuje na pohledy a do sms zpráv adresovaných svému příteli Pavlu Klvačovi, který v letech 2002–2014 také působil na Katedře environmentálních studií. Ať už jeho básně reflektují každodenní radosti a strasti, či palčivé environmentální otázky, nikdy jim nechybí humor.

Skromnost nám není cizí,
žijeme s ekologickou krizí.
Pro naše děti zachráníme všehomír,
k lokálnímu vínu jedině lokální sýr.

V Americe utíká ropa,
roste nám ekologická stopa.
Končí se přírody nádhera,
vzpomínám na profesora Kellera!

Svět je v krizi,
ledovce mizí.
V Pyrenejích vědců slet,
řešení vymyslí hned.
Konzum už nás neláká,
nasednem do eroplánu,
čist budeme Koháka
a Librovou Hanu!

Na HENu se nebojíme,
planetu všem zachráníme.
Budou čistá města, dědiny,
ucpeme průmyslu komíny!

Skončily divoké výlety,
vážíme si matky planety.
Nejlépe se spí na seně,
je třeba volit zeleně!

Na stromě skáče veverka,
kdo nemá granty, je chuděrka.
Intelekt v duši, na botách bláto,
studium na HENu stojí za to!

Stojím na vrchu Ema,
jiná katedra tohle nemá.
Je tu rozptylovač zplodin endogenního požáru,
Gaia už má na málu!

Ve Studénce v javorovém stínu
studující lízají zmrzlinu,
Radek Štěpánek si dal dva kopečky,
na katedře nemáme žádné blbečky.

Básně byly publikovány v knižní sbírce Zbyňka Ulčáka „Život je černý i bílý“ (2015, Drnka o. s.).

Autor je krajinný ekolog a zemědělský inženýr, který se věnuje problematice udržitelného hospodaření v krajině a sociálním aspektům ekologického zemědělství a produkce potravin, o těchto tématech rovněž publikuje v domácím i zahraničním odborném tisku. Působí také na Ústavu aplikované a krajinné ekologie Agronomické fakulty Mendelovy univerzity a spolupracuje s Lillehammer University College v Norsku.

Publikace je podpořena grantem z Norska poskytnutého Finančním mechanismem Norska v rámci projektu s registračním číslem NF-CZ07-ICP-4-332-2016 s názvem *Implementation of Curricular Innovation of Environmental Studies* (CZ07 – Program na spolupráci škol a stipendia / Program na bilaterální spolupráci škol a stipendia).

www.norwaygrants.cz

www.norwaygrants.org

Za obsah publikace ručí výhradně vydavatel. Dům zahraniční spolupráce ani Kancelář finančních mechanismů neodpovídají za žádné případné užití dotčených informací.

Through the Norway Grants and EEA Grants, Norway contributes to reducing social and economic disparities and to strengthening bilateral relations with the beneficiary countries in Europe. Norway cooperates closely with the EU through the Agreement on the European Economic Area (EEA).

For the period 2009-14, Norway's contribution is €1.7 billion. Grants are available for NGOs, research and academic institutions, and the public and private sectors in the 12 newest EU member states, Greece, Portugal and Spain. There is broad cooperation with Norwegian entities, and activities may be implemented until 2016.

Key areas of support are environmental protection and climate change, research and scholarships, civil society, health and children, gender equality, justice and cultural heritage.

Krajinou environmentálních studií II

Populárně-naučné texty vyučujících a studentů

Redakční práce Renata Svobodová

Jazyková korektura Lenka Váchová

V roce 2016 vydala Masarykova univerzita,

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

1. elektronické vydání

Neprodejné

<http://humenv.fss.muni.cz/>

ISBN 978-80-210-8337-0

Krajinou environmentálních studií II

Populárně-naučné texty
vyučujících a studentů

Držíte v ruce knížku s dvaceti čtyřmi rozmanitými texty. Spojuje je jen jedno – Katedra environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Pochází z per jejích studentů, absolventů, doktorandů i vyučujících a odráží pestrost témat, kterými se zabývají.

Dozvíte se například, v jaké kondici je české environmentální hnutí, jaké podoby má v České republice solidární ekonomika a proč stále tolik lidí popírá změny klimatu. Na stránkách této knížky se také vydáte na toulky městskou divočinou, odhalíte trhliny na zelené image Nového Zélandu a nakouknete do spíže holandských doktorů. Budete zasvěceni do tajů hlubinné ekologie Arne Naesse, posvítíte si na produkci palmového oleje a proniknete do pocitů rostlin. Obzory vám rozšíří i mnoho dalších témat.

Podle odezvy na první knížku *Krajinou environmentálních studií* věříme, že druhý díl uvítají možní uchazeči o studium na Katedře environmentálních studií, kteří chtějí blíže poznat náš obor, kolegové z environmentálních organizací i jiných akademických oborů, kteří se chtějí dozvědět něco zajímavého z mezioborové environmentalistiky, nebo zájemci z řad laické a přitom zvědavé veřejnosti.

muni
PRESS